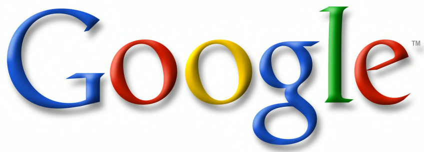
Google

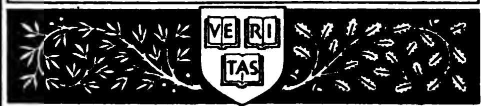
VE RI TAS

ВЪСПОМИНАНИЯ

ПО

ВЪСТАНИЯТА ВЪ ТЪРНОВСКИЯ САНДЖАКЪ

ПРѢЗЪ 1876-ТА ГОДИНА

И ПО СѪДЕНИЕТО

НА БЪЛГАРСКИТѢ ВЪСТАННИЦИ ВЪ ТЪРНОВО.

Написалъ

Юрданъ П. Тѳодоровъ.

Издание първо.

РУССЕ,
Скоро-печатницата на Спиро Гулабчевъ
1897.

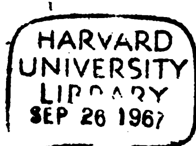

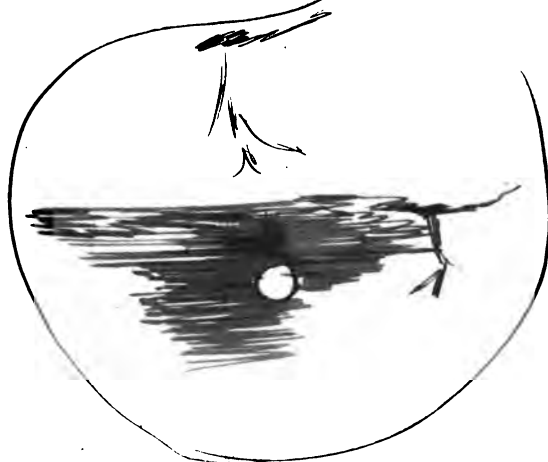

ПРЕДИСЛОВИЕ.

Прѣзъ ужасната 1876-та година, азъ имахъ щастието и нещастието да бѫдѫ избранъ за членъ въ Търновския Окрѫженъ Сѫдъ (Темийзи Хукукъ), и по този начинъ легнá и върху менѣ тѣжката обязаность да сѫдѭ и да защищавамъ българскитѣ въстанници. — Отъ една страна трѣбаше человѣкъ неволно да се подчини на закона, (понеже никой не стой по високо отъ него), и не минуемо да накаже бунтовника; а отъ друга, — естественна длъжность му се налагаше, всячески да се старае да защити милия си братъ, който бѣ прѣжалѣлъ всичко, даже и живота си, и бѣ въстаналъ да извоюва скѫпата и свята свобода на отечеството.

Какъвъ контрастъ, какво испитание, какво прѣдопрѣдѣление, какви тѣжки врѣмена може да прѣкара человѣкъ прѣзъ живота си! . . . . . .

Подбудени отъ любопитство и желание, щото тия важни събития да станѫтъ достояние на публиката, мнозина мои приятели не единъ пѫть сѫ ми прѣдлагали да опишѭ и дамъ гласность на своитѣ въспоминания по въстанието 1876 год., подробноститѣ на което прѣдставляватъ толкова важенъ исторически и политически интересъ. И щѣхъ да направя това отдавна, ако не се испрѣчвахѫ прѣдъ менѣ тѣзи съображения:

1-во. Литературата нѣма нищо общо съ моитѣ занятия; отъ тамъ и писанието не ми иди твърдѣ отрѫки. А азъ зная, че и най интересната книга, написана отъ авторъ, на когото писателството не е занаятъ, губи значението си и става дори утѣгчителна.

Второто и най главно прѣпятствие е било това, че при сѫдението на въстанницитѣ обстоятелствата се сложихѫ тъй, щото моята скромна личность е имала случай да играе доволно голѣма роль по защитата на обвиняемитѣ,—нѣщо, което, впрочемъ, е било единственния ми идеалъ. Така щото, отъ послѣ, безъ да бѫдѫ прѣдизвиканъ или заставенъ отъ нѣкакви причини, отъ скромность не бихъ са рѣшилъ доброволно да дамъ гласность на тия събития, за да не бѫде нѣкакъ си прѣтълкувано моето дѣло и да не ми се припише, че азъ искамъ нарочно да дамъ важность на себѣ си, или да се хваля,—нѣщо, което е твърдѣ непристойно и унизително за всѣки порядъченъ человѣкъ.

По тия именно съображения азъ мълчахъ въ единъ периодъ отъ 21 година врѣме, и не се рѣшихъ да дамъ гласность на своитѣ въспоминания по въстанията.

Нъ когато послѣ побоя на насилията, които се извършихѫ отъ полицията върху мирнитѣ жители въ г. Елена на 17 Ноемвр. 1896-та година, при изборитѣ за народни прѣдставители, азъ се оплакахъ телеграфически до Княза и го молихъ да внуши на правителството, да си не позволява да свиква избирателитѣ, за да ги бие съ голитѣ шашки на жандаритѣ; когато нѣкои наши стари приятели и роднини, заслѣпени отъ властолюбие и партизанства, за да умаловажатъ значението на оплакванието ми и да прикриятъ беззаконията си, ме нападнахѫ по единъ най грубъ начинъ чрѣзъ официознитѣ вѣстници „Миръ“ отъ 24 Ноемвр. 1896 и „Прогрессъ“ отъ 30 Ноемвр. 1896 и, като изсипахѫ всевъзможни хули и оскърбления противъ менѣ, и при другото, не се посвѣнихѫ да се коснѫтъ и до дѣятелностьта ми по сѫдението на българскитѣ въстанници въ турско врѣме; когато благодарение на опозиционний български печатъ въобще и на периодическитѣ списания „Мисъль“, Русския Журналъ „Нива“ и т. н., които възмутени отъ нахалната постѫпка на нападателитѣ ми, имъ направихѫ още тогава нуждното изобличение; когато кле-

вѣтитѣ имъ се оборихѫ но най положителенъ начинъ отъ писмата на сѫденитѣ отъ менѣ бунтовници Христо М. Топузановъ и Никола Сарановъ, публикувани своеврѣменно въ вѣстницитѣ „Знаме“ и „Законность“; когато, най послѣ, моитѣ хулители си позволихѫ да се коснуватъ до честьта ми, която прѣзъ цѣлия си животъ азъ сьмъ пазилъ като зеницата на окото си, — то, за по подробно освѣтление на общественото мнѣние и въ интереса на истината, азъ въпрѣки волята си се виждамъ принуденъ да дамъ гласность на своитѣ въспоминания относително сѫдението и защитата на българскитѣ въстанници въ Търново, като мисля, че съ това, ако не друго, понé ще дамъ и азъ своя скроменъ принесъ за историята на великата оная епоха, отъ която се роди българската свобода . . . .

Въспоминанията си азъ изложихъ по исторически и хронологически редъ и, за по лѣсно схващание сѫдържанието имъ, раздѣлихъ ги на двѣ части.

Първата часть се отнася собственно до въстанието. По него азъ сьмъ черпилъ свѣдения отъ разни лица, отъ слухове и разкази, а най много отъ испититѣ на въстаницитѣ. Понеже азъ не сьмъ билъ съучастникъ въ въстаническитѣ работи, нито даже очевидецъ, то тая часть отъ моя трудъ е по слаба, по неволя кратка и до нѣкадѣ не пълна; възможно е даже въ нея да има и нѣкои неточности. Защото онова, което сьмъ слушалъ, което сьмъ научилъ, това сьмъ и написалъ. Нъ тая часть се отнася до такива работи, които другъ нѣкой, по свѣдѫщъ отъ менѣ, би могѫлъ да допълни всѣкога и да опиши по добрѣ.

Втората часть на труда ми се отнася до разпитванието и сѫдението на въстанницитѣ, — до онова, което е ставало съ тѣхъ въ търновския конакъ, до защитата имъ отъ българскитѣ сѫдии, до амнистията имъ и пр. и пр. , както по горѣ спомѣнахъ, азъ бѣхъ сѫдия, слѣдовател-

но, като очевидецъ, азъ зная почти напълно всичко, което се случи тогава съ тия нещастни герои.

Прочее, тукъ азъ излагамъ подробно, точно и вѣрно всичко онова, което е останало въ паметьта ми до днесь. Всѣко по важно събитие е изложено по отдѣлно, така щото желающий може всѣкога да направи справка и да го провѣри твърдѣ лесно, толкова повече, че мнозинството отъ въстанницитѣ, дѣйцитѣ и коллегитѣ ми отъ комисията, на която бѣ възложено разпитванието и сѫдението, сѫ още живи.

Другитѣ мои шестима коллеги-българи отъ комисията (специаленъ сѫдъ) бѣхѫ взети изъ мѣжду най първитѣ и най почтенни хора въ Търново; тѣ бѣхѫ по стари и по практични отъ менѣ, защото по отъ рано бѣхѫ занимавали разни длъжности при Турското правителство, а пакъ азъ бѣхъ избранъ и повиканъ за първи пѫть на длъжностьта сѫдия. — Еднакво и тѣ се въодушевявахѫ отъ братска любовь и симпатии къмъ въстанницитѣ, и всячески се стараяхѫ да ме поддържѫтъ, за да ги защищавамъ, до колкото бѣ възможно.

Лаская се да вѣрвамъ, че читателитѣ ще намѣрятъ и други нѣкои интересни нѣща въ моитѣ Въспоминания, — нѣща, които би могли, отъ части поне, да послужѫтъ за градиво на историята на нашето политическо възраждание. — Тѣ ще се запознаятъ по добрѣ съ живота, дѣйствията и характера на ония храбри герои, велики и самоотверженни патриоти и истински синове на отечеството, които мѫченически сложихѫ тогава коститѣ си на отечественния жертвенникъ, като турихѫ основата на нашето освобождение, и имената на които: Цанко Дюстабановъ, Даскалъ Киро, Георги Измирлиевъ, Стефанъ Пешевъ, Йонко Карагйозовъ, Тодоръ Кирковъ и др. вѣчно ще се спомѣнуватъ съ гордость и слава отъ признателното потомство. — А младото поколение, което не е запомнило тия ужасни, нъ велики събития, ще има възможность да си състави по

вѣрно и по точно понятие за онова обширно въстание, което прѣзъ 1876-та година избухна въ сърдцето на България, около Търново, и най силно се отрази въ Дрѣновския Манастирь, Габрово, Севлиево и околноститѣ имъ.

И така азъ прѣдоставямъ моитѣ въспоминания на читающата публика и отъ нея очаквамъ една справедлива и безпристрастна оцѣнка.

г. Елена — Съ почитание:

12 Септемвр. 1897 г. — *Авторътъ.*

ВЪВЕДЕНИЕ.

Какъ станахъ Сѫдия.

Прѣзъ мѣсецъ Февруарий 1876 година се извършихѫ изборитѣ за членове на Окрѫжний Сѫдъ (Темийзи-Хукукъ) въ Търново. Споредъ тогавашнитѣ нарѣдби и законоположения на турското правителство, за членове на сѫдътъ трѣбаше да се изберѫтъ двама Турци и двама Българи, а прѣдседательтъ (Кадията) бѣше коронень чиновникъ по назначение. Изборитѣ станахѫ чрѣзъ гласни на Марино поле, подъ открито небе, гдѣто по прѣдложението на Анастаса Буровъ и други, и по настояванието и агитацията на Цанка Дюстабановъ отъ Габрово, избрани бѣхме ний, съ Георги Мазакова. На изборитѣ азъ не присѫтствувахъ, понеже не бѣхъ гласенъ, нито пъкъ се кандидатирахъ, нито даже познавахъ тогава Дюстабанова, нъ по послѣ при сѫдението му узнахъ отъ сѫщия, че той ме билъ виждалъ веднѫждъ въ Цариградъ, на Робертъ Коллежь, и той се постаралъ и агитиралъ да се изберѫ за сѫдия, противъ Хаджи Христа отъ Дрѣново.

Въ началото на мѣсецъ Мартъ, изборътъ ми се утвърди отъ Правителството, и азъ получихъ увѣдомление отъ Мютесарифъ Паша да отидѫ да заемнѫ длъжность-та и — членъ въ Окр. Сѫдъ.

На тръгваньето ми за Търново, попитахъ баща си,

какво трѣба да правя: да приемна ли службата, или да се откажѭ. Той ми рече: „Ний си имами своя работа, за туй ще гледашъ да се откажешъ; а въ случай че не ти приемнѫтъ отставката, ще искашъ отпускъ до 5-й Май“. За тая цѣль, като отидохъ въ Търново, азъ подадохъ прошение на Пашата съ слѣдующето съдържание: „Тъй като азъ съмъ единственъ синъ на единъ старъ баща и нѣма кой да му гледа търговскитѣ работи, молѭ да приемнете оставката ми отъ длъжность-та членъ на Окрѫжний Сѫдъ“.

Пашата не удовлетвори молбата ми и ми рѣче: „понеже народа ви е избралъ, азъ нѣмамъ право и не съмъ компетентенъ да приемнѫ отставката ви. За това, ако настоявате на отставката си, вий трѣба да се отнесете до Вали-Паша (Генералъ — Губернатора) въ Руссе, нъ и той, неще да поглѣдне благосклонно на молбата ви и нѣма да приемне отставката ви, та за туй по добрѣ е да си заемнете длъжность-та“.

Тогава азъ приехъ да останѫ членъ въ Окр. Сѫдъ, нъ поискахъ отпускъ до 5-й Май, за да наредѭ нашитѣ тевтери и домашни работи, както и да прѣкарамъ Великденскитѣ праздници у дома. Искания отпускъ ми се даде, и послѣ 3 — 4-дневно бавенье въ сѫдътъ завърнахъ се въ Елена.

За не излишно считамъ да напомнѭ, че на тръгването ми за Търново азъ поискахъ по обикновенному да вземнѫ съ себе си нѣколко записи и смѣтки, да слѣзѫ до Г. Орѣховица, за да съберѫ тамъ нѣкоя пара, или да турна въ редъ нѣкои смѣтки; както всѣки други пѫть съмъ правилъ; интересно е да забѣлѣжѭ, че този пѫть баща ми не ми даде никакви записи и смѣтки, и ми забрани да ходѭ до Орѣховица.—„Нещѫ никакви кярове, ми каза той, врѣмената не сѫ чисти“. И ако не бѣше бащиното ми запрѣщение, азъ щѣхъ да отидѫ въ Орѣховица и да слѣзѫ у Вичи К. Грънчарова, гдѣто обикновенно бѣше моята квар-

тира, и тамъ, по всѣка вѣроятность, щѣхъ да се срѣщнѫ съ членоветѣ на Революционний Комитетъ, който имаше сѣдалището си въ неговата кѫща. Ако не за друго, тѣ щѣхѫ да се отнесѫтъ до мене поне за нѣкаква парична помощь, и азъ отъ сѫдия, твърдѣ възможно бѣше да станѫ подсѫдимъ. Нъ, благодарение на бащината ми проницателность, азъ бѣхъ прѣдпазенъ отъ конашкитѣ затвори и истинтаци и останахъ непомѣсенъ въ работитѣ на Комитета.

ЧАСТЬ ПЬРВА.

Избухвание на въстанието.

Въ това врѣме, докато азъ прѣкарвахъ отпуска си въ Елена, общирното и отдавна приготвяното ужасно българско въстание избухна. То всели въ сърдцата на народа страхъ и трепетъ. Този пѫть въстанието не идѣше изъ отъ вънъ, както по напрѣдъ. Сега то избухнѫ отъ сърдцето на България, и имаше много клонове разпространени и отъ двѣтѣ страни на Балкана. И отъ това турци и българи еднакво се уплашихѫ прѣмного. Въ самото му начало, турцитѣ не знаяхѫ размѣра на развитието му и на организацията му. Тѣ си помислихѫ, че всичкитѣ българи сѫ готови да въстанѫтъ и да се втурнѫтъ да ги изтрѣбѭтъ, като съборѭтъ царството имъ. За това, тѣ побързахѫ и веднага всички се въорѫжихѫ до зѫби. Мало и голѣмо се облѣче въ стари национали костюми, шалвари и зелени чалми, и стана на кракъ да прѣслѣдува, бие и коли всѣки виновенъ и невиненъ българинъ. Особенно младитѣ, учителитѣ и поповетѣ не смѣяхѫ да се подадѫтъ на вънъ отъ кѫщи. Всѣки турчинъ си присвой правото на полицейски и на слѣдователь, всѣки бѣше тръгнѫлъ да разслѣдува, да прѣгърсва, да арестува, да граби, да бие и да убива оногова българина,

когото подозираше за бунтовникъ, или когото мразѣше.

Нъ не ще бѫде излишно да припомнимъ тука, че, въ надвѣчерието на въстанието и българитѣ бѣхѫ станали доста дързки и арогантни и си позволявахѫ явно да пакостѭтъ на турцитѣ, даже по нейдѣ и да ги побийватъ, за което тия послѣднитѣ бѣхѫ принудени да се оплакватъ прѣдъ властьта, — нѣща, необикновенни и неизвѣстни дотогава*).

А въ Търново нѣкои младежи, по съвѣтитѣ на Джоржа Момчовъ и Христо Кара-Минкова Бунито, на два пѫти се опитвахѫ да запалѭтъ града, като поставяхѫ огънь на Кая-Башъ. Цѣльта имъ е била фантастическа: когато войската се залови да гаси пожарътъ, тѣ, въ смущението, да вематъ пушкитѣ на войницитѣ и да въстанѫтъ. Каква илюзия! Извѣстно е, че плановетѣ имъ не успѣхѫ. Властьта угаси пожарътъ и задържа редътъ, а това опитвание не послужи за друго, освенъ да распали яростьта на турското население, която и тъй не бѣше малко кипнѫла.

Отъ тогава на сетнѣ, търновскитѣ турци всѣкидневно се готвяхѫ да почнѫтъ да колѭтъ българитѣ, да нападнѫтъ, да съсипѭтъ градътъ и да го ограбѭтъ. Тѣ правяхѫ съвѣщания помѣжду си и распрѣдѣляхѫ, кои турци коя махла ще истребѭтъ, а нѣкои голаци казвахѫ: „Бизе да биръ махалежикъ“, сир. и за тѣхъ да оставятъ нѣкоя махаличка. За това, тѣ ходихѫ нѣколко пѫти при военния командантъ Али Бея, миралай на силистренския полкъ, който стоеше на гарнизона въ Търново, за да искатъ неговото мнѣние и съгласие. Благодарение на благоразумието на тоя полковникъ-командантъ, той ги е въспиралъ всѣкога, като имъ казвалъ: „стойте си мирно; нѣма да колите бъл-

*) Въ турско врѣме, въ рѣдкитѣ случаи, когато нѣкой българинъ биеше нѣкой турчинъ, послѣдниятъ не въсприемаше да се оплачи прѣдъ власть-та, нито даже да се окае прѣдъ съсѣда си; за горделивия турчинъ бѣше срамъ да бѫде битъ отъ нищожния гяуринъ. И даже кръвь да бѣше бълвалъ отъ бой, той пакъ казваше, че дрѣнки е ялъ.

гаритѣ, защото, до гдѣто успѣйте да изколите тѣхъ, азъ съ войската си ще исколѭ по напрѣдъ васъ". По този начинъ Търново се запази въ тая размирица.

И тъй, при такова силно раздразнение на духоветѣ и при такъвъ страшенъ терроръ, избухнѫ ужасното въстание прѣзъ 1876 год. Въ послѣдствие, то прѣдизвика турскитѣ звѣрства и кланета, най много въ Южна България, които породихѫ негодование въ сърдцата на цѣлия образованъ свѣтъ, и най послѣ прѣдизвикахѫ велика Руссия да извади мощната си сабя и да дойде да ни освободи отъ петьвѣковното турско робство.

Горня Орѣховица.

Главното сѣдалище на революционния комитетъ, както вече спомѣнахъ, се намѣрваше въ Г. Орѣховица, въ кѫщата на Вича К. Грънчарова. Прѣди да избухне въстанието, мѣстнитѣ шпиони, А. Панчевъ, П. П. и др., бѣхѫ извѣстили турското правителство за него. И така, главатаритѣ на бунта, Иванъ Пановъ, Георги Измирлиевъ Македончето, Мано Тодоровъ Арабаджиевъ и др. нѣкои, бѣхѫ хванати и арестувани въ Търново. Освѣнъ главатаритѣ, бѣхѫ хванѫти и укривателитѣ имъ: Баба Кирияка, или Баба Пантилейца, Стати Попъ Статевъ и др. При това, турцитѣ хванахѫ всичката имъ корреспонденция, географическитѣ имъ карти, орѫжията имъ, фишецитѣ имъ и пр. Бунта въ г. Орѣховица, прочее, прѣждеврѣменно се осуети и не можá да избухне.

Това прѣждеврѣменно разкритие и улавяния на Горнѣ-Орѣховскитѣ главатари на бунта исплаши прѣмного и другитѣ имъ другари отъ Орѣховица, а сѫщо и отъ околнитѣ градове и села, като: Търново, Лѣсковецъ, Драгли-

жево, Златарица, и пр., тъй щото бунта и въ тия околни мѣста не можа да избухне. На противъ, всѣки търсѣше мѣсто, гдѣ да се скрие.

Цѣль-та на Горне-Орѣховскитѣ въстанници е била, щомъ дойде опрѣдѣленния день и часъ, да избухне въстанието, да се присъединѭтъ съ въстанницитѣ отъ околнитѣ села, и най първо да нападнатъ на г. Елена, да я изгорѭтъ и ограбѭтъ за да се снабдѭтъ съ пари, защото тогава въ Елена е имало богати хора, които не съчувствували на въстанницитѣ и ужь не били патриоти. А пъкъ на еленскитѣ комити, Михаля Гуневъ, Наума Црнчевъ и др., които били въ сношение съ главатаритѣ на Г. Орѣховския Комитетъ, казвали: „Най първо ще нападнимъ на г. Елена, за да вземемъ пушкитѣ на войската, що е тамъ“*). Извѣстно е, обаче, че всички тия планове се осуетихѫ.

Послѣдствията отъ тия работи бидохѫ твърдѣ лошави за Г. Орѣховчане. Градътъ се напълни съ въоръжени турци, баши-бозуци и турски цигани, като тръгнаха изъ кѫща въ кѫща да търсѫтъ бунтовници и бунтовни вещи, хванахѫ да правятъ обиски даже по таванитѣ, отваряхѫ сандѫцитѣ на хората, подъ прѣдлогъ че търсѭтъ орѫжия, а въ сѫщность да грабѭтъ дрѣхи, пари и нанизи. Освѣнь това, тия диви орди си точахѫ ножоветѣ и изъ день въ день очаквахѫ, кога ще имъ се даде заповѣдь да почнѫтъ да колѭтъ българитѣ и да ограбѭтъ града. Мнозина отъ тѣхъ си приготвяли въжа да вържатъ колети (денкове) съ стока, а нѣкои даже си биле докарали колята и ги държели цѣла недѣля въ Орѣховица на разположение, да бѫдѫтъ готови за товаръ отъ плячка.

Тия варварски дѣйствия на башибозуцитѣ и турски-

*) Въ Елена имаше тогава двѣ роти турска войска, която, слѣдъ избухванието на въстанието въ Дрѣновския Манастирь, веднага се повиза тамъ. А вмѣсто нея, до вечерь-та, за пазение реда, Х. Дервиша истигна съ 200 баши-бозуци отъ Тузлука.

тѣ цигани станали нетърпими, и Г. Орѣховчани по подстрѣкателството на Атанасъ П. Ивановъ, Еленка Язаджиева и др. ударили църковнитѣ камбани, събрали единъ митингъ и демонстративно се отправили всички мѫжье и жени за Търново, да молѭтъ Мютесарифъ Паша (Вице-Губернатора), да имъ прати редовна войска, да ги пази отъ произвола и грабежа на баши-бозуцитѣ.

Цѣльта на митинга е била двояка, и тя се постигна: Отъ една страна Орѣховчане сѫ искали да направятъ диверсия, за да отвлѣкѫтъ вниманието на баши-бозушкото турсо куправление, да прѣстане отъ да прѣслѣдва и търси бунтсвницитѣ, а тѣ да спечелѭтъ врѣме да ги скриѭтъ по-добрѣ и да затулѭтъ и унищожѭтъ нѣкой бунтовни вѣщи; а отъ друга — да се отървѫтъ отъ террора и кражбитѣ на баши-бозуцитѣ.

Като се отправила многочисленната тълпа за Търново и се появила на Каменицъ, турцитѣ отъ махалата *Хисаръ* въ Търново си помислили, че това сѫ въстанници, които идѫтъ да нападнѫтъ градътъ. Изплашили се тѣ много и търтили да бѣгатъ прѣзъ Баждарлѫкъ къмъ Марино Поле, а нѣкои обрѣменени кадѫни отъ страхъ сѫ похабили и помѣтнали. А войската, която стояла на гарнизона въ Търново, засвирила тревога и се приготвила за бой. По послѣ обаче Мютесарифъ-Паша съ биноклъ съгледалъ, че тълпата не състои отъ бунтовници, та излѣгълъ тогава на срѣща и я посрѣщналъ вънъ отъ града на края на *Долня Махала,* изслушалъ оплакванията ѝ отъ баши-бозуцитѣ и обѣщалъ, че ще прати редовна войска да ги пази. Най послѣ той смъмралъ мнимитѣ възстанници, като имъ казалъ, че като сѫ имали таквази нужда, защо не сѫ пратили депутация отъ двама-трима души, а се е повдигналъ цѣлия градъ, та изплашилъ турското население. И тъй Горне-Орѣховския демонстративенъ митингъ се върна назадь, безъ да влѣзе въ г. Търново. Цѣльта му обаче се постигна напълно.

Едно малко интересно нѣщо, ще си позволя да кажа тукъ въ скобки:

На края на *Долня Махала*, гдѣто се спрѣ Горне-Ореховския митингъ, имаше единъ надгробенъ камъкъ, паметникъ на нѣкой си старъ герой, Илдѫрѫмъ-Баба (Блъсковица), който се отличилъ въ врѣме на завоеванието Търново отъ турцитѣ и юнашки падналъ тамъ. Турцитѣ го почитахѫ за святия и казвахѫ: „Илдѫрѫмъ Баба е тамъ, той не допуска на бунтовницитѣ да влѣзѫтъ и да осквернѫтъ градътъ“.

Дрѣновския Манастирь.

На 28 Априлий 1876 год., сир. 6 дена, ослѣ предаванието, излавянието и арестуванието на Горне Орѣховскитѣ главатари на въстанието, избухна въстанието въ Дрѣновския Манастирь „Св. Архангелъ“. Войводата, попъ Харитонъ, команданта на въстанието, Христо Пармаковъ, команданта на отдѣлението, Даскалъ Киро и др. истински патриоти отъ селянитѣ, намѣсто да се изплашѫтъ, да се разбѣгѫтъ, или да потърсѭтъ прибѣжище изъ дупкитѣ и по таванитѣ, както сторихѫ съзаклѣтницитѣ комити отъ другитѣ градове и села около Горна-Орѣховица, напротивъ, тѣ останахѫ вѣрни на думата и клѣтвата си и мѫжественно испълнихѫ дълга си къмъ отечсството.

Въ една прѣкрасна лунна нощь, тѣ събрахѫ младежитѣ отъ полскитѣ села (Оталѫча) на Търновския Окрѫгъ: Мусина, Ялари, Дичинъ, Михалци, Горни Турчета или Бѣла Черкова*) и др., на брой до 220 души, и като се въ-

*) Селото Бѣла Черкова е дало най много жертви на въстанието въ Дрѣновския Манастирь; само отъ тамъ сѫ излѣзли 110 души въстанници.

орѫжили и натъкмили хубаво, натоварили багажа си на 40—50 коньe, и по хубавата мѣсечина съ пѣсни и гайди, потеглили прѣзъ полето къмъ Дрѣновския манастирь, съ цѣль да се отправятъ въ Трѣвненския Балканъ, гдѣто прѣдварително е било приготвено жито и др. провизии за бунта.

Като вървяла прѣзъ нощь-та, бунтовническата чета на разсѫмвание минала покрай турското село Балванъ (което е на западъ отъ Търново на растояние 3 часа далечь и лѣжи на шоссето Търново-Севлиево). Тамъ тя е била съгледана отъ говедаритѣ на селото, които по скоро извѣстили кмета и старѣйшинитѣ, а тия послѣднитѣ, веднага извѣстили съ курриеръ правителството въ Търново. Търновския Паша веднага извѣстилъ въ Дрѣново, телеграфиралъ въ Габрово, Севливо и другадѣ и далъ заповѣдь незабавно да се изпратятъ войски—потеражий да преслѣдуватъ живо въстанницитѣ. И тъй, до гдѣто пристигне четата до с. Цинга, ($^1/_2$ часъ на западъ отъ Дрѣново), тя е била заобиколена почти отъ всѣка страна отъ турски съддати и Баши-бозуци и е била принудена да търси прибѣжище въ Дрѣновския манастирь.

* *
*

Веднага слѣдъ заеманието манастиря отъ въстанницитѣ, безбройно множество Турци, Черкези и Баши-бозуци, накацали като гарвани по скалитѣ, що заобикалятъ манастиря и почнали да хвърлѭтъ върху имъ съ най голѣмата ярость. Нъ въстанницитѣ, запазени въ манастиря и заружени (барикадирани) задъ каменнитѣ зидове, които го окрѫжаватъ, мѫжественно отговаряхѫ на турцитѣ и се държахѫ юнашки.

Разликата на воюющитѣ въ неравния бой е била твърдѣ голѣма, както по численность-та на хората, тъй и по вида на орѫжията. Крушумитѣ отъ игленитѣ пушки на турскитѣ съддати и старитѣ явзалий шишинета на Баши-

бозуцитѣ, сѫ достигали въ манастирския дворъ и сѫ можали да убиватъ всѣка жива душа, която имъ се покаже; а пъкъ отъ пушкитѣ на въстанницитѣ, имало е само 2—3 далнобойни и то едната е била манастирското шишине. Нъ при все това, въстанницитѣ се защищавали и не допущали никого да приближи до манастиря.

Послѣ 4—5 дневно сражение, като видѣли турцитѣ, че въстанницитѣ упорствуватъ и не се предаватъ, нито се опитватъ да бѣгѫтъ, намислили да ги уплашѭтъ. За тая цѣль, донесли отъ Търново единъ старъ топъ—ветха система—поставили го низко въ гората близо до манастиря и почнали съ него да бомбардиратъ. Нъ въстанницитѣ, като убили двама артилеристи, принудили ги да се оттеглѭтъ на задь и топа имъ млъкналъ.

Слѣдъ това, турцитѣ намислили да прѣвземватъ манастиря съ пристѫпъ (юрушъ); единъ пѫть, близо къмъ мрѫквание, множеството черкези скритомъ и пѫлзешкомъ прѣзъ гората и дракитѣ доближили се на стотина—двѣстѣ разкрачи до манастиря, съ цѣль ненадейно да нападнатъ, да влѣзѫтъ вѫтрѣ и да избиѭтъ въстанницитѣ. Нъ караула на бунтовницитѣ, като ги съгледалъ, далъ знакъ за това, и въстанницитѣ веднага почнали да стрѣлятъ върху имъ и, като убили 3—4-ма черкези, принудили ги да отстѫпятъ на задь и да побѣгнатъ.

Стрѣлбата, обаче, горѣ отъ канаритѣ е слѣдувала непрестанно, отъ гдѣто Турцитѣ сѫ успѣли да убиѭтъ 4—5-ма въстанници и нѣколко тѣхни коньe; освень това, денемъ не сѫ допущали никого да прѣмине прѣзъ манастирския дворъ да си вземне вода отъ кладенеца или др. нѣщо, като сѫ изсипвали хиляди куршуми върху оногова, който имъ се покажи на очитѣ. И като се знаяли мѣстото, гдѣто се намѣрва манастирския кладенецъ, нощемъ непрестанно сѫ стрѣляли съ залпове по направление къмъ кладенеца, и по този начинъ постоянно сѫ прѣпятствували на въстанницитѣ да си вföldматъ чиста вода за пияние. Обаче въс-

танницитѣ се ползували отъ малката врата къмъ рѣката, която е малко по прикрита отъ неприятелскитѣ куршуми, и нощемъ се снабдявали съ рѣчна вода за пиенье, готвенье и пр.

Отъ сжщитѣ канаритѣ турцитѣ сж викали на въстанницитѣ да се прѣдадять, като ги убѣждавали, че съ турското царство не се излѣгва на глава. Нѣкои отъ въстанницитѣ имъ отговаряли на турски: „Вашето царство е въ Анадолъ, идете тамъ и царувайте спокойно“.

Турцитѣ не сж подозирали; че нѣкой въстанически куршумъ ще може да ги достигне чакъ горѣ на канаритѣ, за това сж стрѣляли отъ тамъ свободно, открито и безъ всѣко стѣснение и прѣдпазвание. Нъ единъ добръ стрѣлецъ отъ въстанницитѣ, взелъ манастирското шишине и като го понамазалъ и нагласилъ добрѣ, допрѣлъ са до зида, помѣрилъ съ него горѣ на канарата и сполучилъ та, ударилъ единъ Баши-бозукъ, който изведнѫжъ падналъ отъ канарата, като гарванъ, на долу съ главата, чакъ въ гората. Това било денемъ и станало прѣдъ очитѣ на всички окрѫжающи турци. Отъ то на сетнѣ, тѣ си направили барикади отъ каманье, и когато сж щѣли да стрѣлятъ срѣщу въстанницитѣ, затуляли се задъ тѣхъ.

Въ врѣме на атаката са е случило едно голѣмо нещастие за въстанницитѣ. Войводата, Попъ Харитонъ, въ една отъ манастирскитѣ стаи билъ занятъ да раздава барутъ и фишеци на въстанницитѣ. Нѣкой си отъ тѣхъ по невнимание пушилъ цигара, отъ която барутя се запалилъ, изгорилъ очитѣ на войводата и запалилъ стаята. Нъ все пакъ въстанницитѣ успѣли да угасѭтъ пожара. Ала войводата билъ злѣ опѫрлѣнъ, ослѣпялъ и падналъ въ много лошо и безнадѣждно състояние,— станалъ на умиранье. Това нещастие са е случило на 5-й Май, и е причинило голѣма скърбь и униние въ сърдцата на въстанницитѣ; нъ командантитѣ, Пармаковъ, Бачо Киро и др. имъ казали насърдчителни рѣчи, ободрили ги да се неотчайвать, а да слѣдуватъ свято-

то дѣло и да воюватъ за свободата на отечеството до край. Тѣхнитѣ съвѣти сѫ произвели добръ ефектъ, повдигнали сѫ отъ ново духа на въстанницитѣ, които съ сѫщата рѣшителность и смѣлость продължиди съпротивлението си на Турцитѣ.

Тогава, съ общо съгласие, Христо Пармаковъ е билъ провъзгласенъ за войвода. А отецъ Харитонъ въ най болезненно състояние, (поради изгарянието на очитѣ му), е благословилъ слѣдуванието на своя храбъръ приемникъ, Пармакова.

***

На 6-й Май 1876 год., прѣдъ Дрѣновския манастирь е пристигналъ Бригадния Генералъ Фазжлъ Паша. Той дойде отъ Шуменъ съ два баталйона редовна войска и два горски топа отъ системата Крупъ, и се присъедини къмъ другитѣ войски и баши-бозуци, съ цѣль да довърши на пълно желѣзния поясъ на обсадата и така да смаже въстанницитѣ и смири бунта примѣрно.

Като пристигналъ тамъ Пашата, най първомъ написалъ писмо до въстанницитѣ и поканилъ Архимандрита Стефана да го занесе; нъ послѣдния се отказалъ, защото се, убоялъ да не би да го задържжтъ въстанницитѣ въ манастиря. Слѣдъ това било испратено писмото съ нарочни пратенници; Райко отъ Поповци и Х. Димитръ отъ Дрѣново. Съ писмото си Фазжлъ Паша е приканвалъ въстанницитѣ да се предадѫтъ доброволно, за да не става бой и кръвопролитие и да не се съсипва манастиря.

Въстанницитѣ, като получили писмото, направили съвѣщание и натоварили даскалъ Кира да отговори въ тѫзи смисълъ: че тѣ сѫ се дигнали на бунтъ отъ притѣснения и сѫ се затзорили въ манастиря на почивка — съ цѣль да дадѫтъ поводъ да ги попита Султана, какви зулуми и угнѣтения сѫ имали, които сѫ ги принудили да дигнѫтъ унтъ. Тѣ желаѭтъ той да ги попита, та нему да си ис-

кажатъ жалбата и да му явжтъ какво искжтъ.

Фазжлъ Паша имъ отговорилъ, че таквози нѣщо не може да бжде; бунтовници не могжтъ да се сношаватъ и да третиратъ направо съ Султана. За това, вторично имъ явилъ, че ако не се прѣдаджтъ веднага, той ще удари манастиря, ще го разсипе и ще ги избие до единъ.

Бунтовницитѣ пакъ отказали да се предаджтъ и тозъ часъ боjътъ се подкачилъ на ново съ всичкитѣ му ужаси.— Освень стрѣлбата на сълдатитѣ съ игленитѣ пушки и тия на баши-бозуцитѣ, отворилъ се огънь и съ круповскитѣ топове, които на скоро бѣхж въведени въ турската армия и най първомъ съ тѣхъ направихж опитъ срѣщу българскитѣ въстанници.

Бомбардираниото трая около 4 часа непрестанно—отъ икиндия чакъ до гдѣ са мржкне хубаво. Топовнитѣ гжрмежи екнахж по всичката околность и произведохж ужасенъ страхъ и трепетъ. Ний ги слушахми чакъ въ Елена отъ Кале-Байрь, ронихми горчиви сълзи и молихми Бога да спаси въстанницитѣ отъ този страшенъ адъ.

Въ врѣме на бомбандиранието, Игумена Пахомий съ двама трима слуги отъ манастиря успѣлъ да избѣгне на вънъ, като се испъхналъ прѣзъ гириза на нуждницитѣ. Турцитѣ обаче го хванали и отвели при Фазжлъ Паша, който, впрочемъ, пощади живота му.

Топовнитѣ гранати отъ начало не причинихж голѣма вреда на въстанницитѣ; тѣ само сж пробивали бѣлитѣ тънки стѣни на манастиря съзидани отъ тухли и ги направили на рашето; сжщо така повредили и пробили на много мѣста зидовитѣ на църквата*), а въстанницитѣ, защитени задъ дебелитѣ каменни зидове на манастиря, държахж се мжжественно и криво-лѣво отговаряхж съ пушкитѣ си на турската стрѣбла.

*) Дупкитѣ отъ гренатитѣ причинени отъ бомбардирванието на църквата и сега още си личжтъ.

Така е вървялъ боя непрекъснато чакъ до мръкванье.

Нъ вечерьта на въстаницитѣ са е случило най голѣмото нещастие. Въ слѣдствие отъ бомбардирането, манастиря се запалилъ, пожара се распространилъ и обзелъ цѣлото здание.

Тая втора и ужасна катастрофа, лиши съвършенно въстанницитѣ отъ най необходимитѣ имъ нѣща—отъ муниция, храна и прибѣжище. Тѣ вече немахѫ съ какво да се бранятъ, нито какво да ядѫтъ, нито пъкъ знаяха какъ да се държѭтъ повече, понеже пожара бѣ обзѣлъ всички страни на манастиря и послѣдния грозеше да падне върху тѣхъ и да ги затисни.

Но тѣ пакъ не сѫ отчаяхѫ и не се предадохѫ; тѣ, наопаки, рѣшихѫ да си пробиятъ пѫть прѣзъ обсадата и да избѣгнѫтъ на вънъ.

Вечерьта—това беше на 7 Май срѣщу 8-й—по Божие провидение, настана една тѫмна и ужасна нощь; врѣмето се развали много, стана силна буря, виелица съ снѣгъ и вѣтъръ, при голѣма тѫмнина, тъй щото въстаницитѣ, въсползувани отъ голѣмата тъмнота и буря, отворили задната врата на манастиря, спустнали се тихо и дебнишкомъ прѣзъ гората и отишле да си пробиватъ пѫть презъ турския кордонъ на обсадата. Тѣ се доближили съвсѣмъ до турцитѣ, които тукъ тамъ биле наклали огньове. Командата за излѣгванието била такава: Да вървѭтъ на части по 10 души, и едновремѣнно на разни мѣста—най напрѣдъ ония, които сѫ имали револвери—и като се доближѭтъ до турския кордонъ, да изгърмѭтъ всички изведнѫжъ върху турцитѣ, тозъ часъ да лѣгнатъ на земята и, слѣдъ като изгѫрмѭтъ и турцитѣ върху тѣхъ, тогава да станатъ и да вървѭтъ напрѣдъ. Тѫзи команда е произвела голѣмо смущение у Турцитѣ; тѣ имъ отговорили съ много залпове, но ония, които сѫ биле лѣгнали, както и ония които се спустнали прѣзъ сипея, биле се спасени. Не е извѣстно, колко души сѫ паднали отъ едната и другата страна, понеже

прѣзъ тъмната нощь, като се спустнали да бѣгѫтъ прѣзъ много мѣста, въстанницитѣ не сѫ видѣли единъ съ единъ; вѣроятно е, обаче, че прѣзъ нощь-та повече отъ половината се сполучили да излѣзѫтъ живи отъ манастиря. — Мнозина отъ тѣхъ сѫ се изгубили въ тѫмнината, мѣжду канаритѣ и прѣзъ гората не сѫ могли да си оправятъ пѫтя и да избѣгнатъ на далечь, тъй щото, на сутриньта, по стѫпкитѣ имъ отъ снѣга, турцитѣ сѫ ги достигнали и сѫ убили всѣкиго на мѣстото му. Други сполучили да побѣгнатъ и да се скриѭтъ по балканскитѣ села и колиби, а нѣкой се завьрнахѫ въ селата си, гдѣто бѣхѫ уловени отъ мѣстнитѣ кметове и тѣхни съсѣди, прѣдадени на правителството и турени въ затвора*).

Въстанието въ Дрѣновския манастирь трая десетъ дена. То избухна на 28 Априлъ вечерьта и угасна на 8 Май сутриньта.

Отъ всичкитѣ 220 души въстанници, едвамъ 45 души сѫ могли да избѣгнатъ отъ манастирската обсада и да останатъ живи. А днесъ отъ тѣхъ сѫ доживѣли само 10 — 12 души.

* *
*

На сутриньта слѣдъ падането на манастиря, турскитѣ диви орди навлѣзохѫ вѫтрѣ и убихѫ всѣка жи-

*) Единъ въстанникъ, на име Кирилъ, отъ с. Михалци, избѣгналъ отъ манастиря здравъ, завьрналъ се въ селото си и отишелъ въ кѫщата на тъща си, която била на края на селото; тъща му, като го видѣла, не му казала нищо, нъ отишла при чаушина (старший стражаръ), който билъ въ селото, и обадила нему за заврьщанието на зетя си, а той ѝ казалъ, да отиди да яви на кмета. Слѣдъ това чаушина го олавя, вързалъ го ужъ да го закара въ Търново, но, като го извадилъ вънъ отъ селото, съсѣкалъ го съ ножа си.

Такъвъ страхъ е билъ обладалъ Българското население въ ония усилни и страшни врѣмена, щото и сами родителитѣ отъ страхъ сѫ прѣдавали дѣцата си на турцитѣ.

ва душа, която срѣщнахѫ: слуги, болни, хроми, недѫгави и пр., — всичко мина подъ ножь; и тозъ часъ официялно съобщихѫ по цѣлия окрѫгъ, че отъ бунтовницитѣ въ Дрѣновския манастирь не е билъ пощаденъ никой; всички сѫ били избити до единъ.

Слѣдъ това ограбихѫ съвършенно старата священна обитель, която притежаваше доволно богатства, събирани отъ незапамятни години. Всички сребърни и златни вещи като: кандила, вѣнци отъ святитѣ икони, полиелеи, потири отъ св. причастие, кръстове и пр.—всичко се ограби окончателно. А черкезитѣ, въ знакъ на триумфъ, украсихѫ още и коньетѣ си, като направихѫ хаши за сѣдлата отъ св. одежди на манастирската църква и тържественно преминахѫ прѣзъ Търново.

Това страшно поражение на въстаницитѣ въ манастиря и туй поругание съ религиознитѣ чувства на християнитѣ, потопи въ дълбока скърбь и жалость сърдцата на всички очевидци българи. Нъ немаше що да се прави; трѣбаше да се търпи, защото ислямството въстържествува тогава.

Въ битвата на Дрѣновския манастирь, освень войводата Попъ Харитонъ, отъ по знаменититѣ въстанници загинахѫ: Главния Командантъ на въстанницитѣ, Христо Пармаковъ, бивши Русски офицеръ, по народность Българинъ и учителя отъ С. Мусина, Т. Левгеровъ, отъ Търново, свършилъ университетъ въ Англия, когото турцитѣ на сутриньта уловили живъ въ гората, закарали го при Фазлъ Паша, а той заповѣдалъ тозъ часъ да го убиѭтъ, което и направили.

Слѣдъ паданието на манастиря, Фазлъ Паша отишелъ въ Дрѣново да си почине и да пораспита и разслѣдува нѣкои и др. младежи и учители за бунта. Нъ, като не открилъ никакви важни работи, хваналъ 3—4 подозрителни лица и ги проводилъ въ Търновския затворъ.

Слѣдъ това, той заставилъ чорбажиитѣ въ 24 часа заплатѭтъ всичкитѣ данъци на града, като имъ казалъ

да не очакватъ помощь отъ Московеца; послѣ се отправилъ за Трѣвна.

У Левтерова и други убити въстанници турцитѣ сж намѣрили нѣкои писма по бунтовническитѣ работи, които писма сж компромитирали Архимандрита Стефана, както и други — дѣлови книжа, които не сж го компромитирали; всички тия книжа сж биле занесени и предадени на Фазлъ Паша, който е билъ на квартира у Станча Хаджи Цончова въ Дрѣново. Вечерьта, като се понапилъ съ ракия, Фазлъ Паша накаралъ хазяйна си, Станча, да му прочете и прѣведе устно тия писма. Той ги прочелъ и му обяснилъ съдържанието на ония, които сж биле за работа, а другитѣ, които компромитирали Архимандрита, ги скрилъ, и на сутриньта, съ сина си Стефана, ги испратилъ на сжщия въ Търново. И така Архимандритъ Стефанъ е билъ отърванъ отъ една голѣма опасность.*)

---

*) Архимандритъ Стефанъ е билъ напълно посвятенъ въ дѣлата на бунтовния комитетъ, заедно съ Джоржа Момчова, Д-ръ Антонова и др. лица отъ Търново; той е събиралъ и давалъ помощи и разни распорѣждания по устройството работитѣ на въстанието. Обаче, мѣжду турцитѣ той е минувалъ за довѣренно лице; тѣ му сж расправяли за много нѣща по бунта, и даже за мѣркитѣ, които проектиратъ да вкематъ за усмирението му. И за това Архимандрита е ималъ възможность да предпазва много лица да не бждатъ хванати и наказани отъ правителството. Тъй напр., единъ пжть, когато Джоржо е отивалъ на Орѣховица да засѣдава въ комитета, а турското правителство, като е знаяло предварително че ще има да стане това засѣдание, въ което ще пресждствува и Джоржо, го е слѣдило и чакало да го хване тамъ, Архимандрита задържалъ Джоржа въ митрополията, съобщилъ му за това, като му показалъ и жандаритѣ, които тръгнали по дирѣ му да го слѣдятъ, и тъй го отклонилъ и избавилъ.

Друго. — Въ църковата на село Лѣтница е билъ скритъ барутя на въстанницитѣ; нѣкой си туркофилъ съобщилъ за това на лѣтнишкия Хуршидъ Беей, а тоя послѣдния извѣстилъ на правителството, като му казалъ и мѣстото, гдѣто той билъ положенъ. Правителството назначило чиновници, които да отидатъ да обискиратъ църквата и да открията барутя, като съобщило на Архимандрита, въ качество на Архиерейски намѣстникъ, да оти-

Послѣ съвършенното опустошавание на Дрѣновския манастирь, Игумена, отецъ Пахомий, е развилъ голѣма дѣятелность и усърдие за възобновлението му. На слѣдующата година той почналъ да събира помощи отъ благочестивитѣ християни—Българи и русски офицери—които прѣзъ врѣмето на освободителната война и окупацията, отъ любопитство и почитание къмъ паметьта на падналитѣ тамъ Български герои—мѫченици, сѫ отивали на поклонение въ святата историческа обитель и сѫ принасяли тамъ лептата си. А родителитѣ, роднинитѣ и приятелитѣ на загиналитѣ герои почитатъ и сега това мѣсто, и често ходятъ на поклонение и подаряватъ по нѣщо си. Така щото, благодарение, казвамъ, на инициятивата на блаженнопочившиий Пахомия, манастиря е въздигнатъ и построенъ на ново и притежава вече ония стежания, които бѣ изгубилъ въ врѣме на въстанието.

Пахомий се помина прѣди три години; той остави на мѣстото си добри приемници.

Съ помощьта и по инициятивата на Търновския окрѫженъ съвѣтъ, признателното потомство въздигна великолѣпенъ паметникъ въ честь на падналитѣ храбри герои, освящението на който се извърши на 4 Май 1897 год. отъ Негово Високопреосвещенство Търновския Митрополитъ Г-на Климента, въ присѫтствието на двѣ дружини войска, око-

---

ди и той да присѫтствува, или само да позволи това. Архимандрита казалъ: „Свободно е, идете тѫрсете, азъ нема да дойда, имамъ си тука работа". Турскитѣ чиновници тръгнали за обискъ въ с. Лѣтница, а Архимандрита тозъ часъ пратилъ Попъ Христа (Кара Папазъ) отъ Сломеръ, който случайно билъ на Митрополията въ Търново, да побърза колкото може прѣзъ други пѫть, и като си смѣни коня съ тоя на Мусинския Попъ, да превари турцитѣ и да очисти отъ църквата барутя. Кара Папазъ свършилъ работата, преварилъ турцитѣ и очистулъ барутя. А тѣ, щомъ дошле, веднага повдигнали плочата, подъ която е билъ поставенъ, нъ като не намѣрили нищо, казали: „Тука мирише на баруть".—„Вий сами миришите, понеже сте натоварени съ орѫжия и баруть",—имъ отговорилъ Кара Папазъ; и тъй работа се свършила само съ арестуванието за нѣколко дни на Кара Папаза, по причина на сѫмнение и поради дързския му отговоръ.

ло 5—6000 души народъ и въ присѫтствието на дожи-вѣлитѣ въстанници отъ Дрѣновския манастирь, които, о-красени съ народния триколйоръ, държахѫ рѣчи и под-несоха вѣнци на геройски загиналитѣ свои другари.

Памятника е въздигнатъ върху единъ малакъ Параклисъ твърдѣ красиво построенъ отъ двѣтѣ страни на входа съ мряморни колони, полировани и изработени съ цвѣтя. Отъ горѣ надъ входътъ му стои исправена една статуя, изработена отъ цѣлъ мряморенъ бѣлъ камъкъ, на величина колкото човѣчески ръстъ. Статуята представлява Българския въстанникъ въ жива и бодра поза, съ пушка на рамо, въ народенъ селски костюмъ, какъвто сѫ носили тогава селянитѣ въстаници отъ Огалѫча на търновския окрѫгъ. Тя е изработена твърдѣ внимателно въ Италия и е поставена съ изященъ густъ.

На задната страна на памятника е издигната една доволно висока колона, въ видъ на пирамида, както обикновеннитѣ памятници. Тя се вижда най първомъ отъ далечъ.

Изобщо взето, по красотата, оригиналностьта и густа, а най вече по сполучливото изображение, което представлява този памятникъ, може да се каже, че той е единственъ по нашитѣ въсточни страни.

Близо при памятника е направенъ единъ хубавъ шкафъ, въ който сѫ събрани и поставени главитѣ на падналитѣ герои. Като погледне челѣкъ на черепитѣ на тия мѫченици, ще види, че на много мѣста тѣ сѫ биле насѣчени отъ ножовитѣ на свирепитѣ баши-бозуци; и тогава той ще си спомни за ужаснитѣ клания презъ 1876 год. и инстинктивно сълзитѣ ще протекѫтъ отъ очитѣ му.

Заслужва, прочее, Българския патриотъ да отиди да се поклони на коститѣ на падналитѣ герои въ тая свята обитель, която се намѣрва въ такава красива и живописна мѣстность.

Тръвна.

Слѣдъ паданието на Дрѣновския манастирь, колкото въстанници останали живи, тѣ сѫ разпрѫснали кой на кадѣто можалъ, за да се скрие отъ турския гнѣтъ. Най многото побѣгнали по балканскитѣ села и колиби около Трѣвна, гдѣто сѫ намѣрвали гостоприемство у добритѣ колибари.

Обаче, Тодоръ Кирковъ отъ Ловѐчъ не се упалашилъ и не потърсилъ прибѣжище. Напротивъ, въодушевенъ отъ желание да поработи още за свободата на отечеството, отъ манастиря той се отправилъ веднага въ Трѣвна, гдѣто, съ съдѣйствието на тамошния житель Георги К. Генковъ, презъ една нощь тѣ вдигнали тамошнитѣ момци на бунтъ, и забили българското знаме въ двора на полицията.

Въ тия размирни врѣмена, мидюрина Иванчо Бакаловъ, намѣрилъ за добрѣ да се отстрани отъ Трѣвна, за което предвадително билъ взелъ отпускъ отъ брата си, Юрданча, Габровския Каймаканинъ, и отишелъ въ Габрово.

Въ конака на Трѣвна е останалъ само чаушина (старшия стражаръ) съ 3-ма — 4-ма заптии. Тия послѣднитѣ, като осѣтили прѣзъ нощьта, че идѫтъ бунтовницитѣ, разбѣгнали се кой на кадѣто можалъ, и сѫ скрили, като оставили конака на пълно тѣхно расположение. Гюмрукчията (чиновникъ по акцизитѣ) въ Трѣвна, като се научилъ за избухванието на бунта, билъ обзетъ отъ панически страхъ; коня му билъ вързанъ на двора въ единъ ханъ, а той го възсѣдналъ да бѣга и почналъ да го бие и да го мушка съ шпоритѣ си; нъ съ вързанъ конь бѣга ли се? Тогава разсилния отрѣзълъ въжето на юларя и гюмрюкчията препусналъ да бѣга, и като излѣзвалъ изъ ханската врата, ударилъ си силно главата отъ горѣ на прага, и така успѣлъ да избѣгне, но съ разбита глава.

Прѣзъ нощьта бунтовницитѣ се располагали преспо-

койно въ Трѣвна; ходили отъ порта на порта да хлопѫтъ, да сѫ викатъ и да сѫ събирѫтъ; черпили се, прощавали се съ любовницитѣ си, вземали китки отъ тѣхъ и пр. И като се събрала и натѫкмила четата, отишла тя надъ селото Новата Махала въ Габровско, гдѣто се съединила съ четата на Попъ Георги отъ Желтичъ. Въ сѫщата мѣстность съединенитѣ чети сѫ имали сражение съ турцитѣ, въ което Добри Попъ Пенчевъ и още единъ отъ въстанницитѣ на Новата Махла сѫ паднали убити.

Въ последствие, четата е била распрѫстната и разбита и с. Новата Махала е било запалено и всецѣло изгорено отъ турцитѣ.

А Трѣвненскитѣ въстанници, послѣ 3—4 дневно скитание по горитѣ, сѫ завьрнали нощемъ тихо въ Трѣвна. Едни отъ тѣхъ излѣгли на яве, а други, които вземали по живо участие въ бунта, се скрили изъ плѣвнитѣ и по тавапитѣ.

Фазѫлъ Паша, като се научилъ за станалото, отишелъ въ Трѣвна да разслѣдува работата, но тя до неговото пристигание била вече свършена, тъй щото, като не срѣщналъ тамъ съпротивление отъ въорѫжени хора той хваналъ около 30 души бунтовници, които ходили по горитѣ и сѫ върнали, а съ тѣхъ заедно и двама попове, отъ които едина, Попъ Алексий, на 80 годишна възрасть—и ги испратилъ въ Търновския затворъ за сѫденье.

Слѣдствията на Трѣвненскитѣ въстанници не бѣхѫ произведени отъ Фазѫлъ Паша и турцитѣ нито даже знаяхѫ за участието имъ въ битвата надъ Новата Махала. Тѣ ги знаяхѫ просто като комити, въстанали, ходили 2—3 дена по горитѣ и се завьрнали безъ да направятъ нищо. А поповитѣ бѣхѫ запрѣни по подозрѣние.

Габрово.

Тайния революционенъ комитетъ въ Габрово, на който Прѣдсѣдатель бѣше Якимъ Цановъ, а членове: Христо Конкилевъ, Христо М. Тупузановъ, Георги Бучаровъ, Димитръ Денчевъ, Пенчо Пустомпировъ, Тотю Ивановъ и др. младежи отъ Габрово, е развивалъ твърдѣ голѣма дѣятелность по распространението идеята за освобождение на отечеството чрезъ въстание; той е положилъ голѣмо старание по организацията на това въстание, погрижилъ се е своевръменно за приготвяние и доставяние орѫжие за населението, отбралъ е и е назначилъ лица за командантй на отдѣлнитѣ чети и е приготвилъ тайно всичко, което е било нуждно за приготвянието на единъ всеобщъ бунтъ, на който цѣльта е била да извоюва святата свобода на отечеството.

Още година врѣме прѣди да избухни въстанието, Прѣдсѣдателя, Якимъ, заедно съ другаритѣ си Хр. Тупузановъ, Г. Бучаровъ и др., сѫ порѫчвали ножове и сабли на ножаритѣ въ Габрово и Йовчевци, доставяли сѫ револвери, патрони и др. муниции и сѫ ги раздавали тайно мѣжду населението. Тъй щото, бунта въ Габрово е билъ изъ далече още добрѣ приготвенъ.

Нѣщо около двѣ недѣли прѣди да избухни въстанието, комитета въ пълния си съставъ сѫ е събралъ на засѣдание въ Родевата Бахча на мѣстностьта „Мара Гидия“; това събрание трѣбваше окончателно да рѣши деня и часа, въ който ще избухни въстанието, да опредѣли и назначи окончателно началницитѣ на четитѣ, диспозицията на въстаницитѣ, начина на възванието и пр. Въ това събрание, освенъ членовитѣ на Комитета, взели сѫ участие и Никола Сарановъ и Цанко Дюзтабановъ. Послѣдния едвамъ тогава за първи пѫть е билъ посвятенъ въ работитѣ на бунта,

и тамъ прѣдъ всички е далъ честна дума, че ще вземне участие и той, и че ще воюва за свободата на отечеството. Веднага, съ общо съгласие и единодушие, той е билъ избранъ и провъзгласенъ отъ всичкитѣ за воевода и главенъ командатинъ на въстанието въ Габровско.

Отъ тогава на сетнѣ, Дюстабановъ стана́ всецѣло въстанникъ; и духомъ и тѣломъ се предаде той на святото дѣло за освобождение на отечеството, за което работи съ постоянство и неописуема храбрость чакъ до края. Даже и въ най критическото врѣме, той остана вѣренъ на думата си, не се уплаши отъ нищо, нъ мѫжественно испълни дълга си къмъ отечеството. Наистина той бѣше великъ и доблестенъ герой.

***

Въ това врѣме, когато бунтовницитѣ отъ Търновскитѣ полски села бѣхѫ обсадени въ Дрѣновския манастирь, когато нападението върху тѣхъ е вървяло съ най голѣмата ярость, когато събранитѣ диви орди турци, черкези и баши-бозуци пленявали, бияли и коляли всѣка българска душа, когато мнозина не смѣяхѫ да се подадѫтъ вънъ отъ кѫщи и търсѣхѫ миши дупки да се скриятъ, тогава Дюзтабановъ Цанко отъ Габрово е казалъ многознаменитото си ироническо изрѣчение: „Тѣзи дни голѣмъ джумбишъ ще стане“, а съ това той е искалъ да каже, че ще вдигне цѣлата околия на бунтъ, безъ да му мисли много-много и безъ да се бои отъ турската сила. Той е проектиралъ да събере дружинитѣ си отъ Габрово и да отиди на помощь на въстанницитѣ, заобиколени въ Дрѣновския манастирь, и като нападне нощемъ ненадѣйно турцитѣ изъ отвадъ, да произведе мѣжду тѣхъ смущение и суматоха, та по този начинъ да даде възможность на въстанницитѣ да избѣгнѫтъ отъ обсадата; обаче, този неговъ проектъ не стана нужда да се испълнява, понеже, както знаятъ чи-

тателитѣ, послѣ запалванието на манастиря, въстанницитѣ прѣзъ тъмната и бурна нощь сами си пробихѫ пѫть и избѣгахѫ.

Подиръ ироническитѣ думи на Цанка, че ще стане голѣмъ джумбишъ, той взелъ отпускъ отъ началството си (понеже тогава той бѣше членъ въ габровския Околийски сѫдъ), подъ прѣдлогъ, че ще иди да поправи воденицата си. Нъ този храбръ и неустрашимъ герой не отиде на воденицата, а събра отъ разни страни дружинитѣ си, вдигна много хора и села на въстание, поведе ги по Балкана, разпрѣдѣли четитѣ, назначи на всѣка една коя мѣстность да заеме и опрѣдѣли на всѣкиго мисията, която ще има да извърши.

И така, най първомъ той възложи мисията върху Патлажанъ Петка, да вземне подъ своя команда една чета бунтовници и да отиде да прекъсне съобщенията на правителството, като пресѣче жицитѣ на телеграфа и нападне на пощата. Патлажана испълни точно заповѣдитѣ на войводата. Той веднага прекъсна жицитѣ на телеграфа, нападна пощата на Червени брѣгъ, като заминуваше за Шипка, нарани жандарина, който ѭ конвоираше и принуди пощата да се върни бѣгомъ назадь въ Габрово.

Слѣдъ това Цанко опредѣли една чета бунтовници, подъ командата на Г. Бучарова, да заеме с. Батошево и да се съедини съ тамошнитѣ бунтовници за да дѣйствуватъ заедно.

А самъ Дюзтабановъ, като взе за помощникъ воевода Христа Конкилева, а за комендантн на фланговитѣ части Пенча Пустомпирова и Тотя Иванова, отправи се съ по голѣмата часть отъ въстанницитѣ къмъ Севлиевскитѣ балкански села, Крѫвеникъ и Ново-Село, за да се съедини и подкрѣпи тамошнитѣ въстанници, та да дѣйствуватъ задружно.

Войводата Дюзтабановъ, заедно съ подвѣдомственитѣ нему бунтовни чети, е ималъ много срѣщи съ баши-

бозуцитѣ и черкезитѣ, на които е далъ нѣколко блѣскави, и упорити сражения, а именно:

А) На 2-й Май, подъ командата на Петка Патладжана, е станало нападанието пощата на Червени-Брѣгъ.

Б) На 6-й Май, подъ командата на Г. Бучарова въ С. Батошево, е станалъ боятъ съ черкезитѣ и баши-бозуцитѣ, командувани отъ Севлиевския голѣмецъ, Саадуллахъ Ефенди.

В) На 7-й, 8-й и 9-й Май, подъ негова лична команда, е даденъ боя съ баши-бозуцитѣ и черкезитѣ, командувани отъ Плѣвненския каймакаминъ Дели Неджиба, въ Ново-Селското землище, въ мѣстноститѣ „Злѫ Рѣка", „Тѫжа" и др.

Г) На 11-й Май, тоже подъ командата на Дюзтабанова, е станалъ боятъ на Мара Гидия, въ който геройски паднахѫ убити: командантa на лѣвото крило Пенчо Пустомпировъ, Колю Влайковъ, Стефанъ Тодоровъ отъ Габрово и Дончо Фесчията отъ Стара Загора.

Д) На 12-й Май, въ долината на манастирската рѣка, е дадено сражението, въ което е билъ раненъ войводата Дюзтабановъ въ рѫкѫтѫ; това е било и послѣднето сражение на четитѣ, послѣ което тѣ сѫ били окончателно разбити и разпрѫснати отъ баши-бозуцитѣ и черкезитѣ.

Отъ бойното поле Дюзтабановъ е написалъ едно твърдѣ интересно писмо до комитета въ Габрово, на което съдържанието ще изложимъ въ втората глава, при сѫдението на сѫщия.

Сега да се върнимъ пакъ на предмѣта си и да слѣдуваме разказа си по въстанието.

Въ врѣме на тия сражения, освенъ убититѣ въ боятъ на Мара Гидия, сѫ били изгорени въ една кѫща на с. Батошево Иванъ Пасевъ и Иванъ Дянковъ Жука, бунтовници отъ Габровската чета, които сѫ предпочели да изгорѭтъ живи въ огъня, нежели да се предадѫтъ на турцитѣ. А Христо П. Хажи Стойчевъ и Коста Гюзелевъ сѫ се изгубили неизвѣстно кждѣ.

Слѣдъ раняванието на Дюзтабанова и съвършенно

распрѫсвание на четата, той самъ е отишелъ въ с. Буйновци и поискалъ да яде; селянитѣ му дали хлѣбъ и млѣко и го отвели въ една плѣвня да си почине: но като заспалъ, взели му револвера, хванали го и го отвели въ Габрово, гдѣто го прѣдали на правителството.

Петко Патладжановъ е билъ хванѫтъ отъ турцитѣ и докаранъ въ Търновския затворъ.

Георги Бучаровъ е сполучилъ да избѣгне и да се крие цѣла година — чакъ до пристиганието на Русситѣ.

А Конкилевъ, заедно съ Кьнчо Бърневъ, нощемъ се завьрнали въ Габрово, гдѣто, като се крили нѣколко врѣме, заминали като овчари за Цариградъ съ овцетѣ на Т. Станчева, отъ гдѣто съ помощьта на Русското посолство заминали за Одесса и отъ тамъ по сетнѣ влѣзли въ опълчението.

Христо Партинковъ отъ с. Бакойци, който е вземалъ твърдѣ живо участие въ Цанковата чета, е билъ тоже хванатъ отъ турцитѣ и отведенъ въ търновския затворъ.

Тотю Ивановъ, началникъ на едно отдѣление на Цанковата чета, слѣдъ разбиванието на въстанието, отишелъ въ кѫщата на единъ селянинъ, свой роднина; той го приелъ и го хранилъ нѣколко дни, като му носилъ храна въ близкия лѣсъ, нъ послѣ се уплашилъ и, като намислилъ да се отѫрве отъ всѣка отговорность, обадилъ го на правителството. Послѣдното пратило жандари да хванатъ бунтовника; и когато Тотю обѣдвалъ и вдигналъ чашата си да пие, потерата изгърмяла върху него и го убила.

Таквази е била участьта на борцитѣ за нашето освобождение. Поклонъ на паднелитѣ имъ кости! . . . .

***

Освѣнъ четитѣ на Дюзтабанова, въ Габровската Околия е имало и други бунтове тогава.

Една чета въстанници е била подведена подъ клѣт-

ва, причастена, благословена и насърдчена отъ Попъ Иванча Николовъ. А споредъ сведенията на Фазлъ Паша, тя била излегла подъ командата на Попъ Иванча и се била наредила за бой, нъ като видела царските войски, особенно, като чула гласа на тржбата, уплашила се и се разпиляла по горите. По следствие на това Попъ Иванчо биде предаденъ отъ двама Габровци и биде осжденъ на смърть като двигатель, подстрекатель и командантъ на бунтовната чета.

Освѣнь тия, жителитѣ отъ Янтра Махала вдигнахж бунтъ и съ оржжие нападнахж двама жандарми, които събирали данъцитѣ. Едина жандарминъ убихж и му взеха пушката, а другия—въ самозащитата си—убилъ единъ българинъ отъ нападателитѣ и сполучилъ да избѣгне здравъ. Това произшествие много разяри духоветѣ у турцитѣ и причини най голѣмо негодование и ярость противъ българитѣ. За разпалвание още повече фанатизма и умразата към българитѣ, разпространихж се нарочно слухове, че тѣ сж биле до толкова свирепи, щото прѣди да убижтъ жандармина, съ трионь нарѣзали на части тѣлото му.

Слѣдствията отъ този бунтъ бѣха твърдѣ печални. Дѣйцитѣ и подстрѣкателя имъ бидохж хванати и обѣсени, а селото Янтра Махала заедно съ околнитѣ колиби биде всецѣло ограбено и опустошено. Плѣчката принесохж турцитѣ въ Габрово съ селскитѣ коньe, които пасяхж по полето, като на едни счупили бокайтѣ, а на други успѣли само на едина кракъ да ги счупжтъ и тъй ги натоварили съ обиръ и го внесли въ градътъ. А най сетнѣ изгорихж около 50 кжщи отъ с. Егъра и околнитѣ махали, като обезчестихж нѣкои жени и избихж нѣколко хора.

Освенъ изложеннитѣ до тука бунтове, станало е още едно важно въстание въ Габровско.

Трѣвненската чета, като вдигна знамето за свободата и се събра презъ нощьта, тя се отправи къмъ с. Новата Махала въ Габровско и се съедини съ тамошнитѣ въстан-

ници да дѣйствуватъ задружно. Въстанника отъ Дрѣновския манастирь, Тодоръ Кирковъ, който бѣ вдигналъ бунта въ Трѣвна, бѣше заедно съ четата. Той се намѣрилъ съ Желтешкия попъ Георги и съ него заедно тѣ вдигали хората на въстание по Новата Махала и околнитѣ колиби, събирали храни за бунта, вземали коньe реквизиция и ги товарили съ храни и др. военни припаси. Попа е ходилъ изъ кѫща въ кѫща да вдига хората на бунтъ, като е носилъ на главата си калпакъ съ желта тенекия и съ надписъ: „Свобода или смърть."

Съединенитѣ чети сѫ имали упорито сражение съ турцитѣ надъ с. Нова Махала. Въ това сражение сѫ паднали убити двама Ново-Махаленчани: Добри Попъ Пейчевъ и още единъ, и е билъ раненъ коня на Ивана Султана, който е билъ хванатъ отъ турцитѣ.

Въ послѣдствие, четата е била разбита и распрѫсната. Тодоръ Кирковъ е успѣлъ пакъ да избѣгне и да се скрие въ Балкана, а Попъ Георги, като се завърналъ въ селото си Желтичъ, селянитѣ го хванали, вързали го и го прѣдали на турцитѣ.

Слѣдствието му е било произведено въ Габрово отъ Фазлѫ Паша подъ голѣмо насилие и бой. Може да се каже, че той по пѫтя е билъ най много изтязаванъ отъ всички бунтовници, та бѣше по неволя призналъ виновностьта си, слѣдъ което е билъ испратенъ въ Търновския затворъ за сѫдение. Послѣдствията и отъ това въстание сѫ били ужасни. Селото Новата Махала е било всецѣло ограбено и изгорено. Жителитѣ му се разбѣгали, а които сѫ биле хванати, сѫ биле истезавани, бити, и обезчестени по най звѣрски начинъ. Иванъ Марсѫката и още единъ селянинъ биле малко слабоумни и не избѣгали на вънъ, когато горѣло селото, и войската на Фазлѫ-Паша ги намѣрила и убила тамъ.

***

При другитѣ мятежи въ Габрово, случило се и това произшествие:

Единъ баталионъ Анадолски, „Ташъ—кюпрю Табуру“, отъ Дамаскската армия, е идялъ прѣзъ Шипка за усилвание гарнизона въ Габрово. Той е билъ придруженъ отъ множина българи отъ селото Шипка, които сълдатитѣ карали да вървжтъ напрѣдя имъ. Като се задалъ баталиона отъ далечъ въ това си положение, Габровци, като видѣли, че българитѣ вървжтъ напрѣдь, помислили си, че това е войводата Дюзтабановъ съ четитѣ си; множина се въоржжили веднага и се готвяли да ги посрѣщнатъ тържествено и да имъ даджтъ още ратници за усилвание. Въ това именно врѣме и младежитѣ се въоржжили явно, излѣгли на улицитѣ, ударили плѣсници на нѣкои турски жандари, които се испрѣчили на прѣдя имъ, изпсували ги и ги разгонили къмъ конака. А единъ баталионъ войска, що се намиралъ на гарнизонъ въ Габрово, се скрилъ въ военнитѣ казарми, баррикадиралъ се, взелъ пушкитѣ, насочилъ ги на прозорцитѣ и се приготвилъ за бой, като очаквалъ настжпванието на въстанницитѣ. Нъ като доближила войската, видѣли, че това сж турски сълдати и турцитѣ се успокоили, а българитѣ тжрсили миши дупки да се скриятъ.

***

Слѣдъ избухванието на бунта въ всичкия му разгаръ и подирь всичкитѣ тия произшествия, спорѣдъ както вече забѣлѣжихъ, пристигна и Фазжлъ Паша съ войскитѣ си.

Най напрѣдь той обявилъ мѣстото на усилено военно положение; послѣ казалъ на каймакамина, Юрданч Бакаловъ: „Каймакамъ Ефенди, отъ тебѣ искамъ комити

Каймакамина му отговорилъ:

— „Вашата ржка е дълга, Вий ще ги намерите.“

— „Въ такжвъ случай, му казалъ Пашата, сдай управлението и си иди въ кжщи на почивка“.

Каймакамина се покорилъ и послушалъ.

Разбира се, въ тия размирни врѣмена, Пашата не ще да е ималъ въ него довѣрие, като на българинъ.

Послѣ Фазжлъ Паша видѣлъ Трѣвненския мюдюринъ, Иванча Бакалова (братъ на Каймакамина) и му казалъ: „Мюдюръ Ефенди, защо прѣдаде Царския Хюкюматъ на комититѣ въ Трѣвна? Правителството за туй ли назначи българи за мюдюри? Ти носишъ тѣжка отговорность за това“.

Иванчо се уплашилъ твърдѣ много отъ тия строги мжмрания и заканвания на Пашата, отъ страхъ му се пукнала устната, и едвамъ можалъ да му разправи, че въ това врѣме е билъ въ отпускъ.

Слѣдъ това Фазжлъ Паша разпорѣдилъ войскитѣ да отидатъ да преслѣдуватъ и бижтъ въстанницитѣ на всѣкадѣ, да ги уловжтъ и предадатъ нему за разслѣдвание. Едновремѣнно той назначилъ и слѣдователи, които съ ужасенъ бой и насилия снемали слѣдствията и приемали исповѣдитѣ и самопризнанията на виновнитѣ. Почти всички хванати сж биле ужасно бити и малтретирани, а най много Желтешкия попъ Георги Антиповъ, Попъ Иванчо, Ст. Хаджи Петровъ и едно кожухарче, на което укапаха месата отъ бой.

*
* *

Шпиони и прѣдатели е имало и отъ гражданитѣ и отъ селянитѣ въ Габровско.

Нѣкой си селянинъ, Стоянъ Миралая*), побѣгналъ отъ

*) Той е нарѣченъ Миралай отъ другартѣ си селяни за това, че -ато отишле на Черно Море да косжтъ, той билъ мжрзеливъ и глѣдалъ ъ си намѣри нѣкоя сѣнка да се излѣжава. А тѣ му думали: „какво си истѣгналъ като Миралай“ (полковникъ)? и тъй му останалъ този прѣкоръ.

въстанието е отишелъ самъ при Фазлъ Паша, сдалъ си пушката, цѣлуналъ му крака и искалъ прошка. Пашата го простилъ и му далъ една турска лира бакшишъ. — Отъ послѣ, този челѣкъ служаше за доносчикъ на турцитѣ, и явно имъ откриваше и доказваше виновностьта на всички участвующи въ въстанията. До годината, слѣдъ идванието на Руситѣ, Стоянъ Миралая е билъ осжденъ отъ селския „Линчь“ и убитъ въ селото си.

*
* *

Фазлъ Паша имаше много едъръ ръстъ, тѣлото му е тѣжало около 120 оки, очитѣ му бѣхж голѣми, испжкнали и страшни, лицето му възчерно и пълно. Той бѣше свирепъ и пиянъ челѣкъ; пиеше твърдѣ много и постоянно—конякъ, поради което Европейския печатъ тогава бѣ го нарѣкжлъ Конякъ Паша. (На другата година той стана *Газия*, като навлѣзе въ Сухумъ Кале да раздава фесове на Кавказскитѣ плѣмена, за да ги разбунтува срѣщу Руссия).

При него въ Габрово е имало единъ испадналъ бей, за неговъ лала (съвѣтникъ), много по лошавъ отъ него, и въ пияното му състояние, лалата го е подбуждалъ да прави голѣми злини.

Тъй на примѣръ, въ пияното си състояние, прѣзъ първата нощь отъ пристиганието си въ Габрово, Фазлъ Паша е заповѣдалъ да обѣсжтъ невиннитѣ двама хора отъ с. Боженцитѣ, именно: Кмета, Иванчо Кара Димитровъ и Станчо Ловаревъ. Тия нещастни хора биле излѣгли надъ селото си и глѣдали селата Етъра и Новата Махала, когато горѣли въ пламацитѣ, като носяли по единъ револверъ за личното си прѣдпазвание. Въ това врѣме минали край тѣхъ двама турски жандарми, които ги познавали, заприказвали се съ тѣхъ и ги задържали, до като пристигнала войската, идяща отъ Трѣвна, заедно съ Фазлъ

Паша. Пашата заповѣдалъ да ги докаратъ въ Габрово и прѣзъ нощь-та заповѣдалъ на Търновския жандармерийски Началникъ (Тобуръ-агасѫ) Исмайлъ Ага, да ги обѣси.

Исмайлъ-Ага му отговорилъ, че, догдѣто не му даде писменна заповѣдь, не може да приведе въ испълнение приказванието му.

Пашата са разярилъ страшно на това негово възражение и му казалъ: „Какъ смѣешъ да се противишъ и да не испълнишъ заповѣдитѣ ми? сега е военно врѣме, ти ще бѫдешъ наказанъ“ — и веднага го отчислилъ и арестувалъ, безъ да му се церемони много много, макаръ че той да водяше жена отъ сарая, подарена отъ Султана.

На мѣсто него, Пашата по скоро назначилъ за жандармерийски началникъ свирепия Тевфикъ Бей, който веднага обѣсилъ невиннитѣ двама селяни отъ Боженцитѣ.

Казватъ, че единя отъ тия селяни билъ богатъ и паритѣ му биле закопани въ земьтѫ; прѣзъ нощь-та той се молилъ много на Пашата да му позволи да се види и да поговори съ жена си, нъ не му позволили, и тъй той не можалъ да каже на жена си, гдѣ му сѫ биле паритѣ, та сега дѣцата му ходяли боси и голи.

На утрѣто, като изтаврезилъ, Пашата попиталъ: какво е станало съ двамата Боженчани. Отговорили му, че по негова заповѣдь ги екзикутирали прѣзъ нощь-та.

Причината за обѣсванието на двамата невинни Боженчани е било убийството на единъ падаринъ помакъ, трупа на който се намѣрилъ на близо въ гората, гдѣто се расхождали двамата селяни, и повеже падаря е билъ убитъ съ куршуми отъ револверъ, то Пашата се усѫмнилъ, че Боженчанитѣ сѫ го убили съ револверитѣ си. И само по едно подозрѣние той далъ заповѣдь да ги обѣсѭтъ, безъ да си даде трудъ да разпита.

Обаче падаря е билъ убитъ отъ двама въстанници, избѣгали отъ обсадата на Дрѣновския манастирь, понеже искалъ да ги конвоира и заведе въ Трѣвна; а тѣ за да

се отървжтъ — да не попаднатъ въ ржцетѣ на правителството, като минували прѣзъ една гора, дали си знакъ единъ на други и убили падаря съ револверитѣ си.

Едина отъ тия въстанници Г. Д. самъ ми разказа тая история презъ тая година, въ свиждането ни при освѣщението на Дрѣновския манастирь.

*
* *

Фазжлъ Паша е искалъ тъй сжщо да обѣси учителитѣ отъ Габровската Гимназия, като е считалъ тѣхъ за главни подстрѣкатели на бунта и причина на всичкото зло. Съ тая цѣль той бѣше взелъ махзарь противъ тѣхъ, подписанъ отъ нѣкои Габровски първенци, и всичката вина стоваряше върху тѣхъ, понеже биле Русски възпитанници и дошле нарочно да правятъ бунтове.

Нъ Каймакамина е можалъ да ги защити, като е ускорилъ испращането имъ за Търново, за да бждятъ сждени тамъ и е допустналъ домашнитѣ имъ по скоро да имъ принесжтъ хлѣбъ и храна за по пжтя. Сжщеврѣменно и Пашата е получилъ заповѣдь отъ Цариградъ да веспрѣ и да не екзекутира вече, нъ да си гледа само военнитѣ дѣйствия, защото специаленъ сждъ ще се нареди и той ще сжди бунтовницитѣ. И само по таквози щастливо съвпадение или случайность, учителитѣ сж могле да се отървжтъ отъ бѣсилото на Фазжлъ Паша въ Габрово.

*
* *

Фазжлъ Паша е искалъ да съсипе Габрово съ артилерията и да го изгори.

Веднжждъ той казалъ на Каймакамина, Юрдана Бакалова, че сега е врѣме да се очисти това бунтовническо гнѣздо, за това му предложилъ, да си вземне семейството и да го изнесе на вънъ, защото ще даде заповѣдь на

войската да удари съ топоветѣ и да съсипе града. А каймакамина му отговорилъ, че той не може да направи това, понеже е поставенъ отъ генералъ губернатора (Валй Паша) да стои тамъ и да пази градътъ, и само по негова заповѣдь ще може да го напустне и да си излѣзе. А той (Фазлъ Паша) може да улови виновнитѣ и да ги прѣдаде за наказание, нъ не и да съсипва града.

Тогава Пашата се оставилъ отъ този свой меракъ.

*
* *

Тевфикъ Бей и други нѣкои отъ хората му сж направили не по малки звѣрства отъ Пашата. По Новата Махала, Етъра и др. околни села, тѣ сж убивали хора сакати и невинни, безчестили сж жени и момичета, грабили сж и палили кжщя, та и дѣте въ майка е писнало отъ тѣхъ. А когато нѣкои отъ габровскитѣ първенци се оплакали прѣдъ Пашата отъ дѣйствията на хората му и му напомнили законитѣ и царскитѣ фирмани, той имъ отговорилъ:

— „Чорбаджиларъ, сега имаме размирства и сж мжтни врѣмена; отъ мъгли и прахове царскитѣ фирмани не могжтъ да се прочетжтъ; да сте стоели мирно“.

И туй билъ всичкия му отговоръ.

*
* *

Фазлъ Паша е хваналъ отъ Габрово и околията му около 600 души бунтовници, виновни и подозрѣни, мѣжду които бѣхж всичкитѣ учители, обвиняемитѣ попове, членоветѣ отъ революционний комитетъ, голѣмо число селяни и пр. и пр., и подъ силенъ конвой и окачени съ тѣжки вериги и букай, пѣшкомъ ги изпрати въ Търново и ги е поставилъ въ затвора, гдѣто тѣ останахж да чакатъ рѣда си за сждението.

За по главнитѣ виновни той бѣше произвелъ слѣд-

ствие по своему, както го вече изложихме по горѣ, а за подозиранитѣ на списъка срѣщу името на всѣкиго бѣше написалъ: „способенъ за бунтовникъ“.

Прѣзъ врѣмето на бунта Фазлъ Паша е стоялъ въ Габрово само 4 — 5 дена, но за умиротворението му е успѣлъ да извърши цѣлъ рѣдъ свирепства, убийства, истѣзания, грабежи, пожари и беззакония.

Въстанието въ Габровската околия се почна на 1-й и угасна на 12 Май 1876 година.

Отъ Габрово Фазлъ Паша съ войскитѣ си замина за Севлиево, като се отправи прѣзъ разбунтуванитѣ села на Севлиевската околия, за да доискара умиротворението чрѣзъ свойствения нему начинъ на тирания и свирепства.

*
* *

Прѣди улавянието на Дюзтабанова, изъ между турцитѣ въ Търново се приказваше легенда, че той излѣгълъ на бунтъ заедно съ любовницата си — едно хубаво момиче, което ушило знамето на бунтовницитѣ и го носяло съ тѣхъ заедно. Това обаче не се подтвърди.

*
* *

Прѣди да свършимъ расказа си по габровското въстание, трѣба да забѣлежимъ и това произшествие, че прѣзъ истата 1876 год. Тодоръ Каблешковъ, единъ отъ виднитѣ дѣятели на Копривщенското въстание, който бѣ свършилъ наукитѣ си въ Робертъ Коллежъ и бѣ занимавалъ доволно врѣме длъжностьта началникъ станции на Хиршовата желѣзница въ Бѣлово, послѣ несполуката па бунта въ Тракия, бѣше избѣгалъ въ Стара Планина и въ послѣдствие, бѣ хванатъ въ Троянския балканъ заедно съ Копривщенския тисящникъ на въстанието, даскалъ Найдена Попъ Стояновъ. По пѫтя даскалъ Найденъ бѣ сма-

занъ съ бой отъ турцитѣ до такава степень, щото бѣхѫ го примѣтнѫли като кожа на самаря на единъ мършавъ конь, и вечерьта късно го докарахѫ въ Търново заедно съ Каблешкова. Жандармитѣ го стоварили и го повлѣкли за крака като мърша и главата му дрънкала по стѫпалата на сълбитѣ. Истата нощь нещастния даскалъ Найденъ е умрѣлъ въ Търновския затворъ.

На утрото Селями-Паша, Началникъ на Дамаския Полкъ, тръгна прѣзъ Габрово за Пловдивъ и взе съ себе си Каблешкова, да го заведе и предаде за сѫдение тамъ, заедно съ другитѣ му другари.

Нъ Каблешковъ, за да не бѫде повече истязаванъ и принуждаванъ да издава другаритѣ си, са е самоубилъ въ Габровския затворъ.

Госпожитѣ въ Габрово сѫ направили приличното погребение на Каблешкова, а отъ послѣ останкитѣ му сѫ пренесени въ родния му градъ Копривщица.

Тия двама видни дѣятели по въстанието по такъвъ мѫченически начинъ свършихѫ живота си.

Поклонъ на починалия имъ прахъ! . . . .

Севлиево.

За Севлиевския бунтъ азъ не ще могѫ да разкажѫ много нѣщо на читателитѣ, макарь той да бѣше най голѣмия и най распространения въ сѣверната часть на България, понеже, както спомѣнахъ и по напрѣдь, азъ не сьмъ билъ съучастникъ, нито очевидецъ въ въстанията, нито пъкъ съ севлиевци сьмъ лично познатъ, за да сьмъималъ случай да слушамъ много разкази и да съберѫ достатъчни свѣдения. Сѫщо тъй и отъ слѣдствията и испититѣ прѣдъ комисията много нѣщо не можахъ да узная, тъй като главнитѣ дѣйци на севлиевския бунтъ прѣдъ сѫда не призна-

вахѫ нищо отъ виновностьта си, а при распитванието на по маловажнитѣ виновници азъ не присѫтствувахъ, защото бѣхъ назначенъ по слѣдствията въ друга секция.

Затова, тука ще изложа само толкова, до колкото помня, и до колкото можахъ да узная отъ допълнителнитѣ свѣдения, които събрахъ прѣзъ настоящата година.

*
* *

Въ Севлиево, благодарение на дѣятелностьта, рѣшителностьта и горѣщия патриотизмъ на прѣдсѣдателя на революционний комитетъ, Стефана Пешева, на дѣловодителя, Йонка Карагиозова, на другаритѣ имъ: Захарий Ивановъ, Петю Хинковъ Буюклийски, Христо Крьстевъ отъ Кръвеникъ, Попъ Радиовъ отъ Ново Село, Филю войвода и др., въстанието е било развито въ цѣлата околия и организирано до най висока степень.

Още година врѣме, прѣди да избухни въстанието, приготовленията сѫ се почнали. Револвери и патрони съ талиги сѫ били доставяни, ножове и щикове сѫ били поржчани въ Габрово и сѫ били направени и раздадени на населението тайнимъ образомъ. А въ надвечерието на бунта, комитета и патриотитѣ сѫ развили най трѣскава дѣятелность по организацията на въстанието и по приготвянието на всичко, което е било нуждно за него.

Така напримѣръ, поржчани сѫ биле дървени топове и сѫ биле направени. Кръвенишкия и Новоселския бувази (устия) сѫ били укрѣпени съ обкопи (табии) и лагѫми сѫ биле ископани отъ табиитѣ до селата. Слѣдъ избухванието на бунта, топоветѣ веднага сѫ биле поставени на укрѣпленията и съ тѣхъ доволно врѣме сѫ се пазили бунтовницитѣ отъ нападенията на черкезитѣ и башибозуцитѣ. А чрезъ лагѫмитѣ (траповетѣ) селянитѣ сѫ можали прикрито да си отиватъ въ селата, да си вематъ хлѣбъ и др. потрѣбности, и пакъ да се врьщатъ на позицитѣ,

за да смѣняватъ караула; по този начинъ едни стоели да пазятъ до пладнѣ, а други дохаждали да ги смѣняватъ, та сѫ държали отбранително положение доволно врѣме. Дървенитѣ топове сѫ ги пълнили съ разни металически парчетии и съ каманье и сѫ ги палили съ фитиль; отъ тѣхъ е имало само два черешови топа, които сѫ биле стѣгнати съ желѣзни обърчи и постлани вѫтрѣ съ тенекия; съ тѣхъ сѫ гръмнали по 10 — 12 пѫти и сѫ дали доста добръ резултатъ.

Въстанието въ Севлиевската околия е избухнало прѣди 1 Май — на 26 Априлий, по причина че апостолитѣ сѫ работили много открито и още за това, защото тѣ сѫ били прѣдадени отъ шпиони, които сѫ биле както отъ по-първитѣ хора, тъй и отъ массата и селскитѣ кметове. То е трало до 6 Май, като прѣзъ това врѣме е дало нѣколко сражения срещу баши-бозуцитѣ, до като е пристигналъ плѣвенския каймакаминъ, Дели Неджибъ, съ силна и многобройна чета отъ конни черкези, която, като се е съединила съ находящитѣ се тамъ баши-бозуци, успѣла да разбие въстаническитѣ чети въ Ново-Село и Кръвеникъ, и да потуши въстанието съ най голѣмата ярость и свирепство.

Севлиевскитѣ възстанници сѫ имали 4 сражения съ баши-бозуцитѣ, въ които сѫ паднали около 30 бунтовници. Нъ нѣкой отъ Севлиевскитѣ чети, макаръ че тѣхнитѣ воеводи и главни дѣйци отъ Севл. революционенъ комитетъ: Стефанъ Пешевъ, Петю Хинковъ Буюклийски, Иванчо Янаровъ, Савва Атанасовъ, Савва Ангеловъ и др., сѫ биле прѣдадени и уловени въ града още въ надвечерието на въстанието, когато сѫ се готвяли да отидѫтъ и вдигатъ бунтъ въ селата и околията, като напр., четитѣ на Хр. Кръстевъ отъ Кръвеникъ и на Филя Воевода отъ Ново-Село, все пакъ сѫ дали нѣколко сражения въ Кръвенишкия балканъ, гдѣто е падналъ Хр. Кръстевъ, съединили сѫ се съ Дюзтабанова и сѫ водили сражения подъ негова команда чакъ до 12 Май, сир. догдѣто се рани Дюзтабановъ и се разби окон-

чателно четата му. Дѣдо Филю воевода е билъ убитъ въ балкана, на мѣстностьта Плочата, а Дончу Фесчията отъ Стара-Загора е падналъ на Мара Гидия, пронизанъ съ крушумъ прѣзъ единъ букъ, задъ който се е билъ затулилъ; тамъ е падналъ и Христо Ивановъ отъ Търново. Йонко Карагйозовъ, като е слѣзалъ въ с. Кая-Башъ, у попъ Иванови, сѣдналъ покрай огъня, пораспусналъ се малко и си турилъ револвера въ пизуля, безъ да може да подозира, че българи ще го хванжтъ и прѣдаджтъ. Обаче не се минало много, и четирма селяни дѣбнишкомъ го нападнали и, като го вързали и вардили цѣлата нощь, на утрото сами го закарали въ Севлиево и прѣдали на турцитѣ.

На 6 Май Севлиевския деребей, Саадуллахъ Ефенди, който е прѣдводителствувалъ многочисленна чета отъ черкези и баши-бозуци, е нападналъ и разбилъ при с. Батошево Габровската чета, която е била подъ командата на Г. Бучарова. Саадуллахъ Ефенди е постжпилъ сжщо тъй звѣрски, както и Дели Неджибъ: избилъ много хора, изнасилилъ жени, обралъ селото Батошево и го предалъ на огънъ. Въ добавъкъ още, той взелъ въ плѣнъ нѣколко жени и калугерки, които отпусналъ чакъ слѣдъ идването на консулитѣ.

Слѣдъ потушаванието на въстанието и излавянието на въстанницитѣ, селата Кръвеникъ, Ново Село и часть отъ Гжбени сж биле изгорени отъ баши бозуцитѣ и черкезитѣ, а училищата и церквитѣ буквално сж биле преобърнати на яхжри: вързали сж си вжтрѣ конетѣ, живѣли сж и сж си готвили вжтрѣ*). Най сѣтне тѣ изгорили църквата на калугерицитѣ въ Ново Село и въ пламацитѣ хвърлили въстанника Попъ Георги, който изгорялъ живъ; а църква-

*) Архимандритъ Стефанъ ми е разказвалъ, че като отишелъ да прегледа и да събере свѣдения за разоренитѣ църкви, кжщя и училища въ Севлиевско, намѣрилъ, че църквата въ Ново Село била преобърната на яхжръ; черкезитѣ биле вързали коньетѣ си вжтрѣ и при това още архимандрита намѣрилъ единъ пжрчъ, закланъ всрѣдъ църква.

та въ село Кръвеникъ и сега още стои разсипана отъ врѣмето на бунта. Освѣнъ тия свирепства, турцитѣ сѫ избили тамъ около 100 души мѫже, 17 жени (повечето бабички) и 9 дѣца, а въ Ново Село — 7 души сѫ биле затворени въ една плѣвня, която послѣ подпалили и ги изгорели на мѣстото имъ.

Главата на Филя Воевода е била донесена въ Севлиево и турцитѣ ѭ хвърлили на запренитѣ да я видѭтъ, като имъ рѣкли: „Его ви воеводата!“ Послѣ тѣ ѭ взели и хвърлили въ нуждницитѣ.

Едно твърдѣ ново, чудно и таинственно нѣщо за менъ е лицето Попъ Радионъ отъ Ново Село, който е игралъ твърдѣ дѣятелна роль, като двигатель и подстрѣкатель на възстанието, като при това е взелъ живо участие и въ сраженията. Едвамъ прѣзъ настоящата година азъ се научихъ, че той заедно съ Христо Филювъ, Павли отъ Ново Село, Дабевъ и Праснаковъ, сѫ биле обѣсени въ Севлиево. До колкото помня, тия хора не сѫ биле осѫждани окончателно отъ публичния сѫдъ въ Търново; сѫщото твърди и колега ми, Илия Поповъ, както и адвокатина ба въстанницитѣ Джовани Икономовъ, който не е присѫтствувалъ като тѣхенъ защитникъ ex oficio при сѫдението имъ. А какъ сѫ ги погубили безъ присѫда, незная; вслѣдствие на това и историята на тѣхното бунтовничество ми остава тъмна. На ума ми е само, че при заминуванието на Али-Шефикъ Бея отъ Търново, мѣжду останалитѣ въстанници, на брой 20—22 души, които не бѣхѫ сѫдени, имаше 4—5-ма души тѣжко обвиняеми и мѣжду тѣхъ единъ попъ, на когото свѣщеническия чинъ бѣше отнетъ и брадата обръсната. Турцитѣ прѣдварително бѣхѫ дали *карарь* (резолюция) за тѣхното погубвание и Али Шефикъ Бей доволно настояваше да се накажатъ тѣ (обвиняемитѣ), а всичкитѣ други да се пустнатъ. По наша молба той отначало се съгласи да накаже първитѣ по легко, само да се испълни закона, нъ ний му паднахме повторно на молба и измолихме

всичкитѣ да ги пустни на свобода. И така съ общо съгласие се взе нова резолюция, благодарение на което се пустнаха всички отъ затвора. Сега странно е какъ турското правителство, отъ злоба или по погрѣшка, е обѣсило тия хора, когато тѣ всички бѣхѫ помилвани.

Подирь тия произшествия, Фазълъ Паша, като преминалъ презъ разбунтуванитѣ села и довършилъ дѣлото на умиротворението по своему, пристигналъ въ Севлиево и веднага хваналъ всичкитѣ по първи българи, архиерейския намѣстникъ, членоветѣ на меолишътъ, служащитѣ отъ разнитѣ учреждения, по виднитѣ младежи и т. н. и ги турилъ всички въ затвора.

Слѣдствията и распитванията на въстанницитѣ сѫ направени подъ голѣмъ бой, мѫки и истязания. Мѫченията е вършилъ най много Севлиевския влиятеленъ деребей Саадуллахъ Ефенди. Расказвахѫ бунтовницитѣ прѣдъ комисията въ Търново, че Саадуллахъ до толкова ги мѫчилъ, щото, като имъ връзалъ съ вериги вратоветѣ горѣ у гредитѣ, оставалъ само палцитѣ на краката имъ да допиратъ долу до земята, и тъй ги държалъ въ едно положение—нито живи, нито обѣсени; тѣ предпочитали по добрѣ да ги убиятъ, отъ колкото да ги мѫчѫтъ толкова.

Испититѣ имъ, снети по такъвъ насилственъ начинъ, естественно бѣха докарали обвиняемитѣ до тамъ, щото да признаятъ и подпишатъ виновностьта си. Разслѣдуванието имъ е било произведено въ присѫтствието на 7—8 души турски чиновници, които съ подписитѣ и печатитѣ си удостовѣрявахѫ истинностьта на показанията имъ. По тоя начинъ произведенитѣ слѣдствия отъ формална страна бѣхѫ твърдѣ редовни, ако челѣкъ ги поглѣдне само на книга. Но въ сѫщность, тѣ бѣхѫ снети подъ най голѣмото насилие.

Севлиевски въстанници, на брой около 200 — 220 души, *на единъ имѫтъ само* бѣхѫ испратени въ Търновския затворъ, изъ мѣжду които бѣха Христо Спирдоновъ и Иванъ Хаджи Ангеловъ, (азъ познавахъ само послѣдния). Единъ

день, то бѣше близо къмъ мрѫкванье, по 11 часа по турски, до гдѣто още не бѣше затворена чаршията, азъ се разхождахъ къмъ края на г. Търново по направление къмъ Марино Поле, и тамъ неочакванно видѣхъ, като докарахѫ тая грамадна тълпа отъ бунтовници, обиколени отъ силенъ конвой. Всички вървяха пѣшкомъ, обковани въ тѣжки желѣзни вериги, синжири и букаи, които отъ хода и движението дрънкахѫ доволно силно. Тѣ (затворницитѣ) прѣдставлявахѫ ужасна и сърдцераздирателна картина; не можаше человѣкъ да ги погледне въ туй окаянно положение, безъ да го обземне страхъ и трепетъ и безъ да заплаче и се смути до висша степень.

Освень тия, на нѣколко пѫти още докарвахѫ по 5 — 6 или по 7 — 8 души бунтовници, все така тѣжко обковани въ желѣзни белекчета и вериги, тъй щото, числото на севлиевци въ Търновския затворъ надмина 300 души.

Въстанието въ Севлиевската околия е избухнало на 26 Априлий и е угаснало на 12 Май 1876 год.

Разни въстаннически чети и бунтовници.

Освенъ помѣнатитѣ до тука, имаше още нѣколко въстаннически чети, които ходяхѫ и се крияхѫ по горитѣ и балканитѣ.

Въ Балкана, около с. Кипилово (Еленска околия), се намираше Сливненската чета на Стоилъ Войвода. Тя имаше сношение съ Савва М. Сяровъ отъ Беброво (бакалинъ въ с. Кипилово). Тая чета уби нощемъ единъ турчинъ отъ Еленската баши-бозушка потера на Хаджи Дервиша, въ кѫщѫтѫ на Тодора Дичковъ отъ Трашлиитѣ; а на утрѣто баши-бозуцитѣ убихѫ двама бунтовници отъ четѫтѫ и имъ занесохѫ главитѣ въ Търново, а Тодора държахѫ много врѣме

запрѣнъ и най сетнѣ го пустнахѫ.

Около Елена се навърташе въстанника Маринъ Дели-Сидеровъ отъ Лѣсковецъ, заедно съ другаритѣ си. Нощемъ той идвалъ въ Елена да си взема хлѣбъ отъ своя роднина, Петка Марковъ. Маринъ, обаче, не се хвана, нито пъкъ виновностьта на Маркова се откри.

Въ Еленскитѣ лозя, около Манастиря въ горѫтѫ, се навърташе Христо Сарандито отъ с. Кованлѫкъ. По напрѣдъ той бѣше осѫденъ за кражба и запрѣнъ въ Видинската крѣпость. Нощно врѣме той бѣше побѣгналъ отъ Видинския затворъ, като се хвърлилъ и сѣдналъ на една дъска въ Дунава и се оставилъ на произвола на течението. Търновския Паша бѣше далъ заповѣдь, гдѣто го намѣрѭтъ да го убиѭтъ; нъ това не успѣхѫ да извършѭтъ турцитѣ. И на слѣдующата година, въ врѣме на Руссо-Турската войнѫ, Сарандевъ се яви съ други хѫшове по Еленския Балканъ и ходи да се бие съ баши-бозуцитѣ.

На Вонещата Вода (въ Трѣвненско) се хвана въстанника Георги Калчовъ отъ Трѣвна. Въ врѣме на олавянието му, той показа голѣмо юначество и съпротивление на турцитѣ съ орѫжие въ рѫкѫ.

Минко Радославовъ отъ с. Златарица и нѣколко негови другари сѫ излѣзли въорѫжени и сѫ ходили доволно врѣме по горитѣ около с. Джулюница (Кесаровска околия). Въ послѣдствие Минка го хванахѫ и той стоя около единъ мѣсецъ запрѣнъ въ Търново.

Отъ г. Елена и околноститѣ никаква бунтовническа чета не е излѣгвала; нъ почти всичкитѣ младежи си бѣхѫ намазали пушкитѣ и бѣхѫ си приготвили фишеци съ продълговати и бурмалии куршуми (като на Г. Орѣховскитѣ бунтовници), и до идванието на баши-бозуцитѣ въ Елена, постоянно се упражнявахѫ на стрѣлба. Еленчанитѣ: Наумъ Цончовъ, Михалъ Гуневъ, Стоянъ Мартиновъ, Атанасъ Кочановъ и др. сѫ биле съучастници въ работитѣ на Г. Орѣховския комитетъ и постоянно се биле въ сношение съ него.

Съ едно шифровано писмо, дадено тѣмъ отъ председателя, Ив. Панова, тѣ сѫ могли да си вземнатъ барутъ отъ депото на комитета въ с. Хайнъ-Кйой. Тѣ сѫ чакали избухването на бунта отъ Г. Орѣховица, участницитѣ въ който заедно съ бунтовницитѣ отъ околнитѣ села щѣха да дойдатъ въ Елена и да вземнатъ пушкитѣ на солдатитѣ.

Наумъ Цончовъ, Михалъ Гуневъ, Никола Милановъ и Иванъ Чавдаровъ отъ Елена стояхѫ запрѣни въ Търново по политически причини, първитѣ двама повече отъ два мѣсеци, а послѣднитѣ, — по малко. Тѣ сѫ биле пустнати по ходатайството на Ради Маждракова и Първя Павлова.

Освенъ тия, имаше тогава още много хора запрѣни въ Търново, все по политически причини, измежду които бѣхѫ: Хаджи Димитръ отъ Дрѣново, Атанасъ П. Х. Ивановъ отъ Г. Орѣховица, учителя Ради Мариновъ Радославовъ (батю на Минка Радославова), Игумена отъ Троянския манастирь Хаджи Макария, Никола Ингилиза отъ Г. Орѣховица и пр. и пр. и пр.

И тъй, на 10—15 Май 1876 година, послѣ утихването на въстанието, въ Търновския затворъ имаше около 1,000 българи, запрѣни по политически причини; а колко други се крияхѫ по горитѣ, плѣвницитѣ и таванитѣ? . . . .

ЧАСТЬ ВТОРА.

Извънредната Комисия за сждение въстанницитѣ (Фефкъ-аляде́-Мезлиши).

Слѣдъ избухвание въстанието въ Дрѣновския Манастирь, Габрово, Севлиево и пр., Високата Порта побърза да назначи отъ Цари-градъ единъ чрезвичаенъ Комисарь, Али-Шефикъ-Бей, който, облѣченъ съ нуждшитѣ пълномощия и снабденъ съ потрѣбнитѣ инструкции, дойде на 8 Май въ Търново, да състави подъ свое предсѣдателство една специялна Комисия ad hoc, която трѣбаше да разслѣдува виновностьта на въстанницитѣ и да ги сжди споредъ законътъ.

Споредъ дадения нему правилникъ, Комисията трѣбаше да има отъ 7 до 9 членове турци и толкова българи, а самъ Али-Шефикъ-Бей трѣбаше да бжде нейния предсѣдатель.

Съ пристиганието си въ Търново, той призовалъ шефоветѣ на разнитѣ правителственни учреждения и взелъ по единъ отъ тѣхъ за членове въ Комисията, а отъ Окржжния Сждъ взелъ двама членове, единъ турчинъ и единъ българинъ. Останалитѣ недостающи членове, турци и българи, той ги попълнилъ отъ населението, като ималъ предъ видъ, да призове за тая важна работа хора добри, честни и безпристрастни, и главно непомѣсени въ въстанническитѣ работи.

Въ това врѣме азъ бѣхъ още въ Елена, и макаръ

че отпуска ми на 5-й Май бѣ изтекълъ, нъ, поради голѣмитѣ размирства и избухването на въстанието въ Дрѣновския Манастирь, азъ си стояхъ още у дома, защото бѣше опасно да излѣзе челѣкъ вънъ отъ града.

Али Шефикъ Бей, като поискалъ двама членове отъ Окр. Сѫдъ за такива въ извънредната Комисия, другаря ми отъ Окр. Сѫдъ, Георги Мазаковъ изъ Търново, се оплашилъ много да не попадне той въ тая тѣжка и страшна работа, отишелъ въ Цьрквата „Св. Костадинъ“, запалилъ една голѣма свѣщь и помолилъ Бога да го отърве отъ тая работа на Комисията. И, наистина, неговата молба се послушала, и Турцитѣ намѣрили за добрѣ да назначѫтъ мене, за която цѣль Пашата ме повика съ нарочно писмо, пратено съ жандарминъ въ Елена. Писмото му азъ не получихъ, защото послѣ паданието на Дрѣновския Манастирь, на 9-й Май сутриньта, азъ поискахъ двама конни жандарми отъ Еленския мюдюринъ, Янка Бѣленский, и се отправихъ съ семейството си въ Търново, за да заемна длъжностьта си като членъ въ Окр. Сѫдъ. А съ жандармина, който е носялъ писмото до мене, ний сме се разминали по пѫтя въ сѫщия день.

По пѫтя до Търново не срѣщнахъ нийдѣ никого. Въ селата Фида-Бей и Присово не видяхъ жива душа. Всѣки бѣше се прибралъ и заключилъ въ кѫщи, отъ страхъ да не попадне въ рѫцетѣ на нѣкои турци или черкези да го пребиѭтъ. Подиръ бурния дъждъ и снѣгъ, пороитѣ бѣхѫ измили пѫтя, и никакви слѣди отъ кола, коньe, или человѣческа диря не се виждаха по шоссето. Сѣкашъ че ли свѣта се бѣ изгубилъ, или се бѣ прѣобьрналъ на пустиня.

Пристигнахъ въ Търново. Пайтона ми бѣ прѣдшедствуванъ отъ двамата турски жандарми и съпровожданъ отъ слугата ми Драгана, всички въоржжени. Тѣ ми служехѫ за пазачи отъ черкезитѣ и баши-бозуцитѣ по пѫтя. Въ Търново намѣрихъ чаршията отворена, нъ

всѣкой единъ, посьрналъ и приблѣднялъ, испадналъ въ голѣмо униние и убитъ духомъ, стоеше на дюгеня си, прѣмеше и мислеше какво ще да стане. Нито единъ страненъ челѣкъ, нито единъ селянинъ по пияцата не видѣхъ; тя бѣше станала до сущъ пуста и меланхолична; гробно мълчание владѣеше на всѣкадѣ. Никога прѣзъ живота си не сьмъ виждалъ Търновото тъй запустѣло и загрижено като тогава. Селянитѣ не смѣяхѫ да дойдѫтъ на пазарь въ града, а гражданитѣ се лишавахѫ отъ всѣкакви провизии за ѣденье. Поради това,ослѣ 2—3 дена, правителството се принуди да обяви и да покани селянитѣ да дойдѫтъ въ града на пазарь, като изпрати нарочни жандарми за тая цѣль по околнитѣ села. Овошкитѣ по Търновскитѣ лозя прѣзъ лѣтото останахѫ необрани и тъй си окапахѫ. Българитѣ не смѣяхѫ да отидѫтъ до лозята си даже на разходъ.

Издрънкванието на моя пайтонъ, така конвоиранъ, привлѣче вниманието на публиката; тя си помисли, вѣроятно, че като могѫтъ *чужденци* да идватъ и да живѣятъ тамъ, значи, че турцитѣ нѣма да ги колѭтъ; има се, прочее, надѣжда за животъ*).

Азъ слѣзохъ въ кѫщата на нашия роднина, Ангелъ Рашова, и отъ тамъ отидохъ на конака да си заемна длъжностьта въ Окрѫжния Сѫдъ. Въ залата на сѫда, намѣрихъ Кадията, който ми каза, че по причина на бунтовницитѣ, сѫдилището е затворено, че има морраториюмъ, че и двама отъ членовете на сѫда сѫ вече назначени за членове на извънредната Комисия, която ще разгледва работитѣ на въстанницитѣ, а именно: Хаджи Османъ Спарталията и азъ.

Тамъ азъ случайно се видѣхъ съ единъ мой старъ приятель и голѣмъ чиновникъ, Ахмедъ Ефенди Спарталия-

---

*) За това хубаво впечатление на търновчани ми казахѫ нѣкой мой приятели, на утрѣто слѣдъ пристигването ми.

та, братъ на коллега ми, Хаджи Османа. Той ми каза съ първо виждание още, че азъ съмъ билъ отишелъ въ Елена и съмъ чакалъ тамъ да напрѣдни бунта, нъ като съмь видѣлъ, че въстанието пропадна съвършенно и се опропасти, сега съмъ дошелъ пакъ на служба; той прибави, че вече за българитѣ почести и длъжности нѣма. „До сега имъ правехме хатжръ, а за напрѣдъ ще имъ дадемъ сатжръ“ — добави моя приятель.

Азъ му отговорихъ, че на царското здравие, азъ съмъ по добрѣ отъ всѣки бей; възможно е, казахъ, той да стане бунтовникъ, а не азъ.

Послѣ се прѣдставихъ прѣдъ Мютесарифъ Паша на ауденция, споредъ приетия редъ.

Пашата бѣше твърдѣ много разтревоженъ, поради въстанническитѣ работи. Той ме разпита за едно малко произшествие, което прѣзъ тия дни наскоро се бѣше случило въ Елена.

Его въ що състоеше това произшествие:

Въстанника Маринъ Сидеревъ отъ Лѣсковецъ, прѣзъ една тжмна нощь, като отивалъ да си вземне хлѣбъ отъ роднината си, Петка Марковъ въ Елена, билъ нападнатъ отъ единъ турски солдатинъ отъ караула. Маринъ наранилъ легко солдатина съ ножа си въ ржката и по този начинъ се отървалъ и избѣгалъ. Нъ ранения сълдатинъ захваналъ да вика силно прѣзъ нощьта, станало голѣмо смущение въ Елена, войската засвирила тревога и се впустнала да гони бунтовника на всѣка страна. По тая работа, позната на мене, азъ мѣтнахъ Пашата и му казахъ, че това сж биле любовни расприи (земпаре иши), та да не обржща внимание на тѣхъ и тъй го успокоихъ. Моитѣ думи ги повѣрва той, вѣроятно за туй, защото едноврѣменно съ това произшествие, въ Елена имаше споръ и побой между солдатитѣ въ единъ публиченъ домъ.

Слѣдъ това Пашата почна да ми говори много на сърдито и съ ядовитъ тонъ, че Българитѣ биле много по добрѣ

отъ турцитѣ, нъ не могли да оцѣнжтъ положението си. „Погледнете, каза Пашата, на българскитѣ кжщя, дюгени, ниви, лозя и пр., сравнете ги съ турскитѣ, и виждте кои сж по добри и по богати. Защо сж неблагодарни вашитѣ Българи и какво искатъ? Повдигнали се на бунтъ и сж направили най голѣмитѣ свирепства противъ ония турци, които имъ сж попаднали въ ржцѣтѣ. Коя е причината на бунта и защо сж въстанали тѣ?“ ме попита той.

Азъ му отговорихъ, че причината на бунта сж черкезитѣ. Прѣди тѣхното прѣселвание 'тука, казахъ азъ, Турци и Българи си живѣяхж като братя и таквизи размирици не ставахж; нъ отъ какъ дойдохж тѣ, развалихж спокойствието ни. Захванахж да краджтъ конье и волове, видѣхж, че не ги наказватъ; почнахж да обиратъ кжщя и пжтници, видѣхж, че пакъ не ги наказватъ; най послѣ окуражихж се съвършенно, заловихж пжтищата, почнахж да обиратъ търговцитѣ и да убиватъ хората. Това състояние естественно дотѣгна на Българитѣ и ги прѣдизвика да се вдигнжтъ на бунтъ. По тоя начинъ черкезитѣ станахж причина за бунта, па въ сжщность, тѣ даже и правителството, което съ врѣме не взе мѣрки да ги накажи и усмирѝ.

Въ това врѣме единъ старъ турчинъ, разсилния, който донесе кафе и стоеше правъ задъ гжрба на Мютесарифъ-Паша, ми мигна съ око и ми даде знакъ съ пръста си да мълчж. А Пашата страшно се разсърди и ми рече:

„Черкезитѣ ли сж лошави? Тѣ сж много по добри отъ вашитѣ Българи; тѣ не сж направили таквизи бунтове и свирепства като Българитѣ. Знаете ли, продължи той, че въ Габровско българскитѣ въстанници съ трионъ сж нарязали на части едно заптие, което отишло да събира данъкъ? Освенъ това, Българитѣ сж живѣли 500 години подъ нашето управление и пакъ не сж могли да се възпитажтъ и да станжтъ хора, а пъкъ черкезитѣ вчера дойдохж — какво искате отъ тѣхъ?“

Азъ възразихъ: Извинете, рѣкохъ, Паша-Ефенди, вие

не гледайте, че Българитѣ сега сѫ увлѣчени въ едно въстание, което, може би, обстоятелствата сѫ ги накарали да направьтъ; нъ въ нормално врѣме Българитѣ сѫ народъ трудолюбивъ, спестовенъ и всецѣло предаденъ на работата си—тогазъ когато Черкезитѣ сѫ разбойници по професия и друга работа не вършьтъ; тѣ, повтарямъ, развалихѫ рахатлѫка ни.

Пашата още повече се начумери и кипна. Азъ му направихъ единъ теменяхъ (намѣсто сбогомъ), и побързахъ да излѣзѫ на вънъ, защото разбрахъ, че той негодува много отъ разговора ми.

Слѣдъ менѣ излѣзе и стария турчинъ, който ми даваше знакъ да мълча.

— А бе ти какво направи, ми рѣче той.

—Ехъ какво, отговорихъ азъ; казахъ една истина на Пашата, че черкезитѣ станахѫ причина за бунта.

— Що ти трѣбаше, каза той. Ти не знаешъ ли, че майката на Пашата е черкезиня, че самъ той е черкезинъ и за туй симпатизира толкози на черкезитѣ? Ти го докачи много и не направи хубаво. . . .

Подирь тая ауденция, Прѣдсѣдателя на Комисията Али-Шефикъ-Бей ме повика да отида да заемна мѣстото си като членъ въ Комисията. Азъ го помолихъ да ме освободи отъ тая тѣжка и трудна работа, защото сьмъ още младъ и неопитенъ, а при това и за първи пѫть сьмъ повиканъ на длъжность; па сьмъ и слабъ и болничавъ и се боѭ да не ми стане нѣщо повреда.

Той ми отговори:

—То е рѣшено и свършено вече; безъ друго намъ трѣбватъ добри и честни хора. Па най сетнѣ нѣма нищо отъ това, забелѣжи Бея, защото ний ще сѫдимъ споредъ закона, и който е виновенъ ще бѫде наказанъ, а който не е— ще бѫде оправданъ. Азъ не приемамъ никакво извинение за отказвание; за туй стойте и си гледайте работата.

По тоя начинъ азъ не можихъ да се отървѫ и, безъ да

щж, бѣхъ принуденъ отъ сждия, избранъ за членъ въ Окржжния Сждъ, да стана сждия на Българскитѣ въстанници.

Тѣжка работа и потрѣсающа! Азъ поне по тѣжка отъ нея не сьмъ срѣщалъ въ живота си. . . .

Впримченъ въ тази ужасна работа, азъ истржпнахъ, но сѣднахъ и си взехъ мѣстото въ Комисията, гдѣто бѣхж и другитѣ ми коллеги събрани. За забелѣзвание е, че намъ не ни дадохж никаква клѣтва като на сждии.

Тогава ми дойде на ума идеята, че макаръ по длъжность азъ трѣбва да бждж *сждия*, но по *сърдце* ще бждж защитникъ на въстанницитѣ и ще ги зашищавамъ, до колкото ми бжде възможно. А пъкъ да отжрве челѣкъ отъ смърть бунтовника (сирѣчь оногова, който е въстаналъ за свободата на отечеството), то значи, да получи най голѣмото морално удовлетворение, което може да се добие на този свѣтъ.

*
* *

Сега ще кажа нѣколко думи за организацията на Комисията, за прерогативитѣ й, за атрибутитѣ й, за нейния съставъ, за прѣдсѣдателя й, за начина на сждопроизводството й, за рѣшенията й и проч., понеже тая извънредна Комисия съставляваше единъ турски сждъ sui géneris, и дѣйствуваше по начинъ съвсѣмъ различенъ отъ редътъ, приетъ въ обикновеннитѣ сждилища. Почти всичкитѣ процесуални и юридически формалности, приети отъ правнитѣ науки за общитѣ сждилища, на практика тамъ бѣхж съвършенно измѣнени и примѣняеми дори въ противоположна смисъль. Ето защо мислж, че не ще бжде безинтересно да запознаж отъ части читателитѣ си съ практиката, която се упражняваше отъ тая извънредна Комисия. Вѣрвамъ, че въ случай на нѣкои бунтове, турското правителство и сега още изпраща подобни чрезвичайни комисари, снабдени съ сжщитѣ пълномощия и

облѣчени съ сѫщата власть както тогава, за да сѫдѭтъ виновнитѣ въстанници.

Атрибутитѣ на извънредната Комисия, която се състави тогава въ Търново, подъ председателството на Али Шефикъ Бея, бѣхѫ предвидени въ единъ особенъ правилникъ или инструкция, издадена отъ Високата Порта.

На основание на рѣчения талиматъ (инструкция), Пашата повика за членове на Комисията 7 души Турци и 7 — Българи.

Членоветѣ—Турци бѣхѫ:

1-во. Воений Комендантъ на Силистренския Полкъ, Миралай Али-Бей.

2-ро. Началника на Жандармерията, Табуръ-агасѫ Теферикъ Бей.

3-то. Началника на вакѫфитѣ и документитѣ, Хаджи Сезай Ефенди.

4-то. Члена отъ Окр. Сѫдъ, Хаджи Османъ-Ага.

5-то. Бѣленский Мехмедъ Бей.

6-то. Хаджи Ферхадъ Ефенди Софта и

7-мо. Хаджи Паша, единъ старъ фанатикъ.

А членоветѣ — Българи бѣхѫ:

1-во. Илия Поповъ отъ Търново, Председатель на Търговския Сѫдъ и първи търговецъ на манифактура.

2-ро. Моята смиренна личность, Юрданъ П. Теодоровъ отъ Елена, членъ въ Окр. Сѫдъ, по занятие търговецъ, рентиеръ и проприетаръ.

3-то. Ради Маждраковъ отъ Търново, старъ търговецъ на сукна и манифактура.

4-то. Янко Станевъ отъ Търново, кожухарь и рентиеръ.

5-то. Георги Аврамовъ отъ Търново, търговецъ на виенски стоки, гросистъ.

6-то. Симеонъ Халачина, търговецъ на памукъ и вълна, и

7-мо. Първи Павловъ отъ Лѣсковецъ, търговецъ на спиртни питиета и земледѣлецъ.

Всѣки единъ отъ членоветѣ имаше по единъ гласъ, а предсѣдателя два, тъй щото турцитѣ имахѫ 9 гласа, а Българитѣ само 7. Не ще сѫмнѣние, че турцитѣ, като имахѫ тогава властьта и силата въ рѫцетѣ си, а при това още и болшинството на гласоветѣ въ Комисията, всѣкога можехѫ да си рѣшѫтъ и да направятъ, каквото си искатъ. Нъ, въ сѫщность, власть-та бѣше съсрѣдоточена въ рѫцетѣ на предсѣдателя. Турцитѣ членове бѣхѫ винаги готови да обвиняватъ и да искатъ обѣсванието на въстанницитѣ, а Българитѣ се стараяхѫ да ги оправдаватъ, тъй щото онова мнѣние, което изкажеше предсѣдателя, то имаше болшинство и сила и то се приемаше и се испълняваше. Въ случай же на равногласие, сирѣчъ, ако би съ Българитѣ да се присъединеше единъ отъ членоветѣ турци (нѣщо, впрочемъ, което ни веднѫждъ не се случи), виновния пакъ не биваше още оправданъ. Въ такѫвъ случай въпроса трѣбваше да се отнесе за разрѣшение отъ Кассацията въ Цариградъ.

Мюгесарифъ Паша, като намѣстникъ на Султана, по длъжность бѣше обвинитель или прокуроръ, нъ лично той самъ не се явяваше; той делегираше отъ своя страна нѣкой фанатикъ ораторъ турчинъ, който да иска наказанието на виновнитѣ, и то само при по тѣжкитѣ прѣстѫпления. А за защитникъ на виновнитѣ ex oficio бѣше назначенъ Джовании Икономовъ отъ Търново. Обаче нито обвинителя, нито защитника не се допущахѫ въ Комисията, нито имъ се давахѫ предварително дѣлата за изучвание. Тѣ се призовавахѫ да бѫдѫтъ готови: едина да обвинява, а другия да защищава, но само предъ Публичния Сѫдъ, който ставаше на горния етажъ на коридора въ Търновския конакъ, гдѣто отъ послѣ се изработи Българската Конституция.

Казахъ и по горѣ, че всичката власть бѣше съсрѣдоточена у Предсѣдателя; нека добавя още, че той предлагаше дневния редъ и той отлагаше дѣлата. Наставленията и заповѣдитѣ отъ Цари-градъ идѣхѫ направо до него, а

той ги съобщаваше въ Комисията, когато намѣреше за благоврѣменно и нуждно. Той имаше право да прави бѣлежки и мжмрения, както на насъ, членоветѣ на Комисията, тъй и на всички други чиновници отъ разнитѣ учреждения. Сжщо тъй, той имаше право да отчислява или да испжжда, както насъ, членоветѣ на Комисията, тъй и по малкитѣ чиновници отъ другитѣ учреждения, и да ги замѣстява съ други. Нъ той бѣше много добъръ и благороденъ челѣкъ*), тогазъ когато другитѣ турци отъ Търново, членове въ Комисията, бѣхж много голѣми фанатици, свирепи и лошави гонители на Българитѣ, поради което, по послѣ предсѣдателя изпжди 3-ма отъ тѣхъ и ги замѣни съ други. Двамата отъ новитѣ членове: Рушидъ Бей и Етемъ Бей, бѣхж по добри отъ прѣдшедственницитѣ си, нъ третия, Агяхъ Ефенди, бѣше несравненно по способенъ и по проклетъ отъ предшедственника си. Турскитѣ власти бѣхж се погрижили да препоржчжтъ на Али-Шефикъ Бея за членове въ Комисията нарочно такива фанатици, които да знаятъ и Българския язикъ, та да не може да се прѣиначи, или скрие нѣщо отъ испититѣ на бунтовницитѣ.

Власть-та, съ която бѣше облѣчена тая Комисия, подъ предсѣдателството на Султанския Комисарь, бѣше твърдѣ голѣма, а пакъ всичката власть, както казахме, бѣше въ неговитѣ ржце: той бѣше разпоредитель на всичко. Рѣшенията на Комисията бѣхж окончателни и безапеляционни. Даже и за смъртнитѣ присжди не се изискваше конфирмация. Предсѣдателя отъ послѣ долагаше телеграфически

---

*) Али Шефикъ Бей бѣше на възрасть около 60 — 65 години, красивъ, ѣдръ и симпатиченъ челѣкъ. Той бѣше отъ гръцко произхождение. Баща му е билъ отъ Атина, гъркъ, послѣ потурченъ. Той имаше недвижими имоти въ Атина, чичо му, Гъркъ, още живѣяше тамъ. Той бѣше дошелъ въ Търново съ двамата си синове, отъ които по голѣмия, Захди-Бей, не бѣше такъвъ добръ като баща си; той бѣше вече цѣлъ турчинъ, съ Цариградско въспитание.

за станалото въ Цари-градъ. Рѣшенията на Комисията се назяхѫ въ Търново, като се имаше предъ видъ отъ послѣ да се предадѫтъ на касацията въ Цари-градъ, гдѣто ужъ щѣли да ги прочетѫтъ за свѣдение и да видѭтъ доколко справедливо сѫ станали, а по всѣка вѣроятность да ги оставятъ тамъ въ архивата. Членоветѣ на Комисията за трудътъ си не получавахѫ абсолютно никакво възнаграждение.

Комисията се състави и сѣдна да засѣдава въ тѫзи стая, гдѣто сега е помѣстенъ окрѫжний съвѣтъ. Насѣдахме по иерархически редъ на миндери, постлани съ платове отъ червени миндерлици. Най първомъ сѣдехѫ турцитѣ, старши по чинове, по ордени, или по възрасть, а послѣ—Българитѣ. Пушението на цигари и пиянието кафе и тука, както въ всѣко турско сѫдилище, бѣхѫ свободни. Изключение се правеше само при окончателнитѣ рѣшения въ публичнитѣ сѫдилища. При насъ дойдохѫ двама главни слѣдователи и нѣколко ефендита-писари. Едина слѣдователь бѣше дошелъ отъ Цари-градъ заедно съ Али-Шефикъ-Бея, на име Бехчетъ Ефенди. Той бѣше най главния и най способния слѣдователь въ турското царство. Той си познаваше много добрѣ работата и излагаше слѣдствията тъй, както си сѫ, безъ най малкото преувеличение, или намаление. Ако го попиташе по нѣкога председателя, какво е неговото мнѣние при сѫденьето на нѣкой въстанникъ, той възразяваше: азъ не сьмъ сѫдия и нѣмамъ мнѣние, азъ сьмъ само слѣдователь. — Другия слѣдователь, на име Саами Беи, бѣше пратенъ отъ Русчушкия Валия, за помощникъ. Той бѣше твърдѣ благороденъ и милостивъ старецъ, при това още той бѣше юристъ (Канонъ биліръ адамъ). Много пѫти председателя поискваше неговото мнѣние, и той тълкуваше законитѣ всѣкога въ смѣгчителна форма, или съ облегчающи обстоятелства. За туй и турцитѣ казвахѫ за него, че има само този кусуръ (недостатъкъ), че е много милостивъ. Истинтацитѣ, прочее, сѫ водяхѫ отъ

тия двамата слѣдователи и то най първомъ—за тѣжко обвиняемитѣ въ пълното присѫтствие на Комисията, а пó-послѣ, за по малко виновнитѣ—Комисията се раздѣляше на секции, и слѣдуваше да разпитва въстанницитѣ. Външни лица и влиятелни хора като: Мютесарифъ Паша, Мюфтията, Хажи Дервишаа и др. идвахѫ по нѣкога въ Комисията и разказвахѫ нѣкои работи по въстанието, съ цѣль да повлиянѫтъ и да направѭтъ репресалии върху насъ.

А шпионитѣ, предателитѣ, подлецитѣ и подлизуркитѣ, ако и да не изобилствувахѫ до толкози, както въ Българскитѣ врѣмена и особенно както въ Стамболовския режимъ, нъ все пакъ не липсвахѫ и тогава. Трѣба да признаемъ за съжалѣние, че всички почти хванати бунтовници сѫ били прѣдадени отъ Българи.

Мнозина посѣщавахѫ често Комисарина въ частния му кабинетъ, а други идвахѫ по нѣкога въ Комисията и му шепнѣхѫ на ухото, като му разправяхѫ за всичко станало. Имената имъ, обаче, не зная, защото не ги познавахъ.

Извѣстния прѣдатель, Стоянъ Миралая, отъ Габровски колиби, си стоеше постоянно въ конака, и когато нѣкой бунтовникъ не признаваше виновность-та си, викахѫ него, поставяхѫ го на лична ставка и го питахѫ: и този не бѣше ли съ Васъ? Миралая го поизгледваше малко и казваше: ба, тамъ бѣше, ага. Ти на ли дойде при насъ съ еди-кой си момчета и ни намѣри въ еди-кой день на еди-кое си мѣсто и пр.—продължаваше той, и така виновностьта се разкриваше и бунтовника се признаваше.

Турцитѣ, макаръ и да ласкаяхѫ шпионитѣ и еветчиитѣ и имъ обѣщавахѫ ордени и други награди, въ сѫщность, обаче, не ги обичахѫ, нито почитахѫ.

Ако нѣкой доносчикъ искаше да влѣзи да имъ обади нѣщо, едни сѫ питахѫ: кой е дошелъ? а други отговаряхѫ:

А бе онзи пезевенкъ, нашия мюзевиринъ (клевѣтникъ).

А като влѣзеше шпионина при тѣхъ, казваха му: хошъ

гелдинъ (добрѣ дошелъ) Чорбаджи, прѣдлагахѫ му столъ да сѣдне и му давахѫ цигара и кафе.

И когато шпионина имъ разправеше работата и си излѣзеше на вънъ, тѣ казвахѫ по мѣжду си съ прѣзрение: „Какъвъ подлъ народъ, какъ се прѣдаватъ единъ други, каква низость! . . .“

Тогава идваше на челѣка да се пукне сърдцето му отъ ядъ, или да има възможность да потъне въ земѭ-тѫ отъ срамъ, та да не гледа отвратителната подлость, какъ братъ брата си прѣдава на смърть.

Комисията работяше неуморно цѣлъ день, а по нѣкога и нощемъ, защото имаше около 1,000 души арестувани за политически престѫпления, работитѣ на които трѣбаше да се разгледатъ по скоро, защото хората много страдахѫ въ нечиститѣ затвори и зандани, гдѣто се задушавахѫ и се лишавахѫ даже отъ въздухъ, макаръ че туй тѣхно плачевно състояние произвеждаше особенно удоволствие на мнозина търновски турци, не исключая и нашитѣ коллеги.

Завръщанието на Фазѫлъ-Паша въ Търново.

Слѣдъ като изкара обиколката съ войскитѣ си и потѫпка напълно въстанието въ Дрѣновския Манастирь, Трѣвна, Габрово и Севлиево, Фазѫлъ-Паша се завьрна побѣдоносно въ Търново на 16—17-й Май.

Търновскитѣ турци и ефендита се облѣкохѫ парадно, въ старо-врѣменни национални костюми, шалвари и зелени чалми, които по причина на бунта нарочно си бѣхѫ направили, и отидохѫ мало и голѣмо на срѣща му съ голѣмо тържество и въодушевление да го посрѣщнатъ чакъ до селото Балванъ.

Ентусиязма имъ бѣше неописуемъ; тѣ викахѫ: „да жи-

вѣе командира, да живѣе героя“, наричахѫ го още побѣдитель, спаситель и асланъ (левъ). Разказвахѫ за него много легендарни работи, като напр. че билъ непобѣдимъ, че билъ неуморимъ, че билъ добръ всадникъ, ловецъ и пъргавъ гимнастикъ, че играялъ съ ата си на жийритѣ, макаръ и такъвъ едръ ръстъ да имаше, а той, както вече казахъ, бѣше единъ отчаянъ пияница, тиранинъ и кръвникъ—страшна и отвратителна фигура.

Излѣзохѫ тъй сѫщо да го посрѣщнатъ всички чиновници, Пашата, Кадията, Комисарина и др. по първи службаши. Само ний, членоветѣ отъ Комисията, по заповѣдь на Председателя, останахме да работимъ, защото работата ни бѣше прѣтрупана и неотлагателна.

Слѣдъ пристиганието си, „героя“ дойде на конака, гдѣто, споредъ обичая, му се представихѫ всичкитѣ чиновници отъ разнитѣ учреждения; на редътъ си се представихме и ний in corpore и го привѣтствувахме съ добрѣ дошелъ.

Подиръ поздравленията, той каза една кратка рѣчь въ тѫзи смисъль:

„Съ Божията помощь и съ силата на Пророка, въстанието потѫпкахме, тишината въдворихме, лошитѣ хора ги отдѣлихме, хванахме и ги предадохме въ рѫцетѣ на правителството за наказание. Отъ сега на татъкъ всѣки да си гледа работата спокойно, и да моли Бога за здравието на Падишаха“.

Съ пристиганието си въ Търново, Фазѫлъ Паша доведе съ себѣ си и Бача-Кира, който послѣ паданието на Дрѣновския Манастирь билъ отишелъ около тѣхното село, гдѣто кмета и нѣкои отъ селянитѣ го хванали и предали на Пашата въ с. Балванъ, когато побѣдителя се завръщалъ отъ Севлиево.

Благодарителенъ адресъ на Фазѫлъ Паша.

Послѣ два-три дена отъ пристиганието на Фазѫлъ Паша въ Търново, мѣстнитѣ турци, въ знакъ на признателность че ги запазилъ неповредени, потушилъ въстанието и разбилъ комититѣ, му направили благодарителенъ адресъ. Като пожелали подобенъ адресъ да му се подаде и отъ страна на българското население, тѣ възложили изпълнението на тая мисия върху Хаджи Мюфти. Единъ день той отишелъ въ кабинета на Мютесарифъ Паша, сѣдналъ при него и, за да може да ми повлияе повече, повика мене въ присѫтствието на Пашата, извади изъ пазвата на кутнияната си антерия единъ прѣписъ отъ рѣчения адресъ и ми каза: „Юрданъ Ефенди, това е единъ благодарителенъ адресъ отъ страна на Мюсюлманското население до Военния Командантъ Фазѫлъ Паша, земни го, прѣведи го на Български и го прати на вашитѣ българи да го подпишѫтъ и тѣ, и тогава, заедно съ нашия, да го поднесемъ на Коменданта, който е направилъ твърдѣ голѣми заслуги на царството и на народа съ потѫпкването на въстанието и запазвание на редътъ въ страната. Ний сме, каза той, много доволни отъ дѣйствията на този доблестенъ юнакъ, и вѣрваме, че и вашитѣ българи ще бѫдѫтъ доволни отъ него, и като наши съсѣди нѣма да се дѣлѭтъ отъ насъ“.

Ний знаяхме обаче, че Фазѫлъ Паша бѣше направилъ много свирепства и тирании върху българитѣ, че въ пиянството си въ Габрово бѣше обѣсилъ невинно двамата кметове, които носяли револвери, и че той имаш нужда отъ подобенъ благодарителенъ адресъ отъ странѣ на българското население, само за да прикрие беззаконията и свирепствата си. За това, ний не бѣхме никакъ

доволни отъ неговитѣ дѣйствия и не искахме да му поднасяме благодарителенъ адресъ.

Поради това, азъ отговорихъ на Мюфтията, че не съмъ въ положение да прѣведѫ адреса, защото не владѣя добрѣ турския языкъ.

— Прѣвеждашъ го ти, ми каза той, па и азъ ще ти го разправя и ще ти помогна.

— Не, не мога го прѣведе азъ, повторихъ пакъ, по добрѣ дайте го на Даскалъ Гранитский.

— Въ такъвъ случай, земни го ти, ми рече той, и идете двама съ Гранитский да го прѣведете.

— Не, отговорихъ азъ, това не ми е длъжность, и си излѣзохъ на вънъ.

Слѣдъ това азъ се научихъ, че пратили адреса на Гранитский, нъ че и той се отказалъ и нерачилъ да го прѣведе.

Тогава турцитѣ изпратихѫ само турския текстъ на адреса въ митрополията (която бѣше горѣ въ града) до Архимандрита Стефана, съ поржчка, да ни повика той и да ни покани да се разпишемъ, за която цѣль бѣхѫ проводили и бѣли книги, слѣдъ подписванието на които подписитѣ на Българитѣ да се прибавыжтъ къмъ тия на турцитѣ и да се пришиижтъ заедно къмъ благодарителния адресъ.

Нѣколко отъ по първитѣ българи, търговци и чиновници, бѣхме поканени въ митрополията за подписвание. Ний говорихме по мѣжду си, че можахме сами да си купимъ бѣли книги ако имаше нужда, нъ въпроса е въ това, че ние не искаме да подпишемъ адреса, защото, както сме се научили, дѣйствията на Фазжлъ-Паша въ Габрово не сж биле твърдѣ коректни. Слѣдователно нѣма и за какво да му даваме адресъ. По тоя начинъ се отказахме всинца и никой не се подписа.

Като излѣзохме изъ митрополията, научихме се, че Султанъ Азизъ се самоубилъ и че на негово мѣсто се въцарилъ Султанъ Мурадъ. Това произшествие много облегчи положението ни, защото турцитѣ силно ни бѣхѫ притис-

нали за подписванието на адреса. Обаче подирь това голѣмо и неочаквано произшествие, въпроса за благодарителния адресъ заглъхна и се изостави.

Убийството на Султанъ Азиза.

Телеграфътъ донесе бурната вѣсть, че Султанъ Азизъ се самоубилъ и че на негово мѣсто, както вече казахъ, се възцарилъ Султанъ Мурадъ. Тая вѣсть се разнесе като молния изъ конака, и отъ нея всички потрѫпнахѫ. Прѣдсѣдателя на Комисията бѣше на Азиса личенъ партизанинъ, та се смути много заради него. Той ни прочете телеграммата, която имаше горѣ-долу съдържание: че Султана се натопилъ въ топла баня, и съ едни остри ножички, съ които си стрижалъ брадата, самъ си отрѣзалъ жилитѣ на рѫцетѣ, и продължавалъ да стой въ топлата вода, до гдѣ му изтекла кръвьта, по слѣдствие на което и умрѣлъ. Този видъ смърть била най легка. 18 доктори констатирали случая и подписали акта. Богъ да го прости. На негово мѣсто се възцарилъ Султанъ Мурадъ. „Да живѣе Султанъ Мурадъ", казахме всинца, и си минахме на дневния редъ, безъ да посмѣе нѣкой да обсѫжда възможность-тѫ на тия легендарни раскази и докторски подлости.

Нъ да оставимъ това на страна и да си дойдемъ на прѣдмѣта.

Съ паданието на Азиза и възцаряванието на Мурада се облекчи твърдѣ много нещастното положение на запрѣнитѣ бунтовници. Не зная, да ли за тая работа спомогнахѫ и европейскитѣ дипломати, или же новия Султанъ, по собственното си благоволение и споредъ общеприетия обичай, самъ стори милость надъ виновнитѣ и запрѣнитѣ.

Веднага слѣдъ Мурадовото стѫпвание на прѣстола смякченията се почнахѫ постепенно. Заповѣди за това тръгнахѫ отъ Цариградъ до Али-Шефикъ-Бея почти всѣкидневно.

Най първомъ дойде заповѣдь да се пустнатъ всички политически прѣстѫпници, запрѣни по подозрѣние. На утрѣто дойде заповѣдь, да се пустнатъ подъ здраво порѫчителство всички ония, които макаръ и да сѫ виновни, нъ виновностьта имъ положително не се доказва. На 3-й день—да се пустнатъ подъ здраво порѫчителство всички онези, които сѫ вземали участие въ бунтоветѣ, нъ отъ послѣ сѫ се разбѣгали отъ мѣстото на въстанието и сѫ били уловени безъ орѫжие и безъ съпротивление. Изключаваха се отъ това подстрекателитѣ, главатаритѣ и командантитѣ на бунта, които останаха да се осѫдѭтъ по всичката строгость на закона. По послѣ се направи милость и за всички други вулгарни престѫпници, като имъ се опрости по една степень отъ наказанието, или $1/3$ часть отъ затвора, съ исключение пакъ на подстрекателитѣ и главатаритѣ.

Поради това почнахѫ отпущанията отъ затвора на бунтовницитѣ, които бѣхѫ съмнителни или по малко виновни, и всѣки день се освобождавахѫ по 20—30 души. Али Шефикъ Бей четеше имената имъ по списъка, направенъ отъ Фазълъ-Паша и срѣщу забелѣжката на послѣдния: „Едикой си способенъ (?) за бунтовникъ“ пишаше: „да се пустне, нѣма никаква винѫ“. И така, въ растояние на нѣколко дни, Бея отпустна много хора отъ затвора, като остави само по тѣжко обвиняемитѣ за разслѣдвание и сѫденье.

Най първомъ се почна разпитванието и сѫдението на Трѣвненскитѣ въстанници.

Трѣвненскитѣ въстанници.

Отъ града Трѣвна имаше запрѣни отъ 25 до 30 души комити, мѣжду които и двама попове: Попъ Алек-сия и Попъ Танко. Попъ Алексия бѣше старецъ на 85 години; той се обвиняваше въ това, че у него въ кжщи намѣрили пушка, 2 пищова, нѣколко фишека, малко ба-рутъ, хлѣбъ, рѣзанъ на филии и печенъ втори пжть въ пещь-та. По тѣзи именно причини Фазжлъ-Паша го бѣ изпратилъ въ Търновския затворъ за разпитвание и сж-денье.

Попа разправи, че оржжията и фишецитѣ биле на сина му, за да си пази кжщата, а хлѣбътъ го е събралъ отъ служби по Гергйовъ-день, и понеже билъ много и не мо-жалъ да се изяде на скоро, то, за да се не развали, той го опекалъ като писметъ въ фурната,—нѣщо, което всѣка го-дина си правялъ по това врѣме.

Попа се оправда и го освободихж отъ затвора.

Другия Попъ Танко се обвиняваше, че приличалъ на бунтовникъ, понеже бѣше младъ иималъ оржжие. Ос-венъ това, въ кжщата му бѣхж намѣрили една червена тур-ска антерия съ дупка, пробита отъ шишъ, и оцапана съ кръвь. Обвинявахж го, прочее, че е убилъ нѣкой тур-чинъ и му е скрилъ антерията.

Той отговори, че антерията си е негова отъ млади години, когато билъ кжрджия, че дупката не е прободе-на съ шишъ, нъ проѣдена отъ мишка, че зацапаното не е кръвь, а измокрено отъ мишка, вслѣдствие на което чер-вената боя излѣгла и оцапала антерията като съ кръвь.

Оправда се и той и го пустнахж да си отиде.

По послѣ дойде редътъ на ония, които бѣха излѣгли на бунтъ и въоржжени бѣха ходили по горитѣ.

Всички признахж виновность-тж си, т. е. че сж се въо-

ржжили прѣзъ нощь-тж на въстанието, отишле на околийското управление, отъ тамъ ходили по горитѣ и послѣ 2—3 дена скитание, пакъ се завърнали въ града тихичко. Разказвахж още, че Георги Генковъ и синъ му ходили прѣзъ нощь-тж отъ порта на порта да хлопатъ и да ги вдигатъ, разправяхж, какъ сж се прощавали, какъ сж се черпили и прочее. Обаче не се разкри нищо за боятъ, който тѣ сж имали съ турцитѣ надъ с. Новата махала въ Габровската околия. Тогава Комисията попита Г. Генковъ, кой го е накаралъ да вдига младежитѣ на бунтъ, защо, и по чия заповѣдь.

Той отговори, че никой не му е давалъ заповѣдь за това, а той и другаритѣ му сами сж се викали по мѣжду си, излѣгли по горитѣ и се завърнали. Той не раскри нищо повече.

Комисията осжди Георги Генковъ на 7-годишенъ затворъ въ окови въ Видинската крѣпость, а сина му на 5-годишенъ.

За всичкитѣ други въстанници прѣдсѣдателя попита: какво да стане съ тѣхъ, понеже имаше заповѣдь отъ Султана, да се пущатъ по малко виновнитѣ подъ здраво поржчителство.

На турцитѣ членове отъ Комисията не имъ бѣше по угодата да се пустнатъ веднага толкова въстанници, та всички съгласно дадохж мнѣние, че трѣбало още единъ пжть да се разпитатъ на мѣстожителството имъ (махалинденъ истилямъ) и ако не се укажи друга по важна нѣкоя виновность, тогава да се пустнатъ.

Азъ имъ възразихъ, че сме разпитали въстанницитѣ много добрѣ и че нѣма повече за какво да ги питаме; прибавихъ, че тѣхнитѣ чорбаджии: Тихолъ Бончовъ и Никола сж тукъ и ще поржчителствуватъ заради тѣхъ; за това настояхъ, че трѣбва да ги пустнемъ веднага. Прѣдсѣдателя каза: като е тъй работата, да ги пустнемъ. И клѣтитѣ хора се освободихж всички, на брой 20 души.

Тази бѣше моята първа дума, която се прие противъ прѣдложението на коллегитѣ ми турци.

Георги Ка́лчовъ отъ Трѣвна.

Въстанника Георги Калчовъ отъ Трѣвна биде хванатъ много късно, чакъ къмъ края на мѣсецъ Юний, отъ турскитѣ жандари и баши бозуци, при с. Вонещата-Вода, Трѣвненска околия. При улавянието му, той е показалъ голѣмо юначество и се е противилъ доволно врѣме съ оржжие въ ржкж.

Прѣзъ него врѣме, Хаджи Дервишъ-аа, началникъ на баши-бозуцитѣ въ Елена, го доведе въ Търново и го прѣдстави като главатарь на бунтовната чета, като при това добави, че е направилъ голѣмо съпротивление съ оржжието си срѣщу жандармитѣ.

Почнахж да го разпитватъ. Той отговори: най първомъ дайте ми да ямъ, защото отъ три дена не сьмъ хапвалъ нито една хапка, и послѣ ме питайте, каквото щете.

Очитѣ на клѣтника бѣхж свѣтнали отъ гладъ, погледа му бѣше станалъ страшенъ и грозенъ, дрѣхитѣ му бѣхж много окжсани, той приличаше повече на обезумелъ человѣкъ, или на такъвъ, що се намира въ изступление.

Въспрѣха тогава разпитванието и веднага му дадохж да яде. Послѣ ѣденье, той разказа историята на своето бунтовничество отъ части. Каза́, че е живѣлъ въ горжтж мѣжду двата манастиря на Еленския пжть, заедно съ Марина Дели-Сидерова отъ Лѣсковецъ, и нощемъ Маринъ ходялъ да доставя храна, неизвѣстно нему отъ гдѣ.

Послѣ тѣ се раздѣлили съ Марина, тъй щото Георги въ сжщность много нѣщо не каза. А колкото за Марина, той бѣше отдавна извѣстенъ за старъ бунтовникъ и върлъ, непри-

миримъ врагъ на Хаджи Дервишъ-аа, нъ не бѣше хванатъ.

Спорѣдъ прѣпоржката на Хаджи Дервишъ-аа, турцитѣ го счетоха за главатарь на четжтж, която се разпиляла слѣдъ потжпкванието на въстанието, и искахж да го накажжтъ съ смърть*).

Азъ имъ възразихъ, че нашитѣ българи комити такъвъ глупецъ не ще изберать за главатарь. Той е, казахъ, единъ серсемъ комита и повече нищо. И дѣйствително, той приличаше на безуменъ и дивъ отъ страданията и глада, що бѣ прѣтеглилъ по горитѣ. Той разказваше, че се е хранилъ повечето съ сурови гжби и съ класове отъ зеленъ ичемикъ, вслѣдствие на което болѣдувалъ, изнемощялъ и заприличалъ на дивъ челѣкъ.

Тогава председателя се съгласи да изостави смъртното наказание. Турцитѣ приехж това прѣдложение и се съгласихж да го накажжтъ съ 7-годишенъ затворъ. Азъ възразихъ, че 7 години е много и че 3 години стигатъ**). Предсѣдателя сърдито отговори: срамота е да защищавате таквизи чапкжни; помнете, че Вий не сте адвокатинъ или защитникъ, нъ сждия. И тъй бѣдния въстанникъ го осждихж на 5-годишенъ затворъ въ окови.

Послѣ Русско-Турската война той биде амнистиранъ на общо основание.

---

*) Замѣчателно е, че нашитѣ свирепи коллеги-турци винаги настоявахж, щото българ. въстанници да бждатъ наказвани на смърть. Това било, казвахж, най сигорното срѣдство за смиряванье на комититѣ, и служало за най добръ примѣръ прѣдъ народа, за да не прави вече бунтове. Да ги запрешъ, казвахж, кой ще ги види, и освень туй запрѣнитѣ правятъ разноски на държавата. А при това и не си сигоренъ, че тѣ ще отстоятъ затвора си. Може да се промѣни Султана, или да му се роди момче, и да даде амнистия. За туй, най сигорното срѣдство, споредъ тѣхъ, било бѣсилката. Другитѣ наказания, прѣдвидени въ отоманския наказателенъ законъ, имъ се виждахж много слаби и никакъ не удовлетворявахж звѣрската имъ натура.

**) Три години затворъ въ окови е минималното наказание, споредъ Отоманския Наказателенъ Законъ за този видъ прѣстжпления.

Трѣвненскитѣ Чаушинъ и Мюдюринъ.

Трѣвненския Чаушинъ бѣше повиканъ прѣдъ Комисията да го сѫдимъ, за гдѣто бѣ побѣгналъ отъ конака въ Трѣвна, въ врѣме на появяванието на бунтовницитѣ, и оставилъ царския хюкюматъ въ рѫцѣтѣ на комититѣ да се располагатъ съ него, както щѫтъ, и да го осквернѭтъ.

Той отговори за свое оправдание, че му казали, какво 200—300 комити идѣли, а той ималъ подъ своя команда само 3-ма—4-ма заптии, слѣдователно, като не е можалъ да стой срѣщу тѣхъ, уплашилъ се и побѣгналъ.

Турцитѣ му казахѫ:

Тамъ трѣбаше да умрешъ, куче ни едно; тамъ е присѫтствено мѣсто; тамъ има царска власть и авторитетъ. Ти ако бѣше стоялъ тамъ, комититѣ не ще смѣяхѫ да дойдатъ и да осквернѭтъ конака. Ти ще бѫдешъ злѣ наказанъ.

Чаушина се много оплаши, като мислеше, че ще го накажѭтъ като нѣкой, кога напустне поста си отъ караула и побѣгне.

Азъ помолихъ да го простѭтъ, сполучихъ и него да измолѭ, и работата се свърши съ едно строго мѫмрание.

Слѣдъ него викахѫ Мюдюрина, Иванча Бакалова, да го питатъ, защо въ таквизи размирни врѣмена е оставилъ поста си, и за това ли сѫ направили отъ Българитѣ мюдюри, за да прѣдаватъ царския хюкюматъ на бунтовницитѣ?

Той каза, че прѣди да избухне въстанието билъ взелъ отъ Габровския Каймакаминъ отпускъ, и показа бумагата за разрѣшението му, та по този начинъ се освободи и той.

Хаджи Димитръ отъ Дрѣново.

Търговеца Хаджи Димитръ отъ Дрѣново бѣше затворенъ въ Търново, по заповѣдь на Русчушкия Вали-Паша (Генералъ-Губернаторъ). Въ това врѣме той бѣше доставчикъ на войскитѣ и, като такъвъ, се обвиняваше, че ужь искалъ да отрови солдатитѣ, като турнялъ отрова въ хлѣба. За това той стоя около единъ мѣсецъ запрѣнъ, безъ да бѫде виновенъ въ нѣщо. Той е билъ наклѣветенъ отъ единъ даскалъ, на когото името той знае.

Единъ день баща му, дѣдо Хаджи Ганчо, дошелъ на митрополията въ Търново и пратилъ за менѣ, да ме види. Отидохъ тамъ, намѣрихъ стареца, сѣдналъ при Архимандрита Стефана, и плаче; страхъ го бѣше, види се, да не обѣсѭгъ сина му, Хаджи Димитра. Въ бѣлия му поясъ се намираше една кесия, която обемаше около 200 — 250 лири турски.

Той ме помоли, да вземна паритѣ и да ги дамъ на нѣкои голѣмци и влиятелни турци, отъ които зависяше, да пустнатъ отъ затвора сина му или да го погубятъ.

Азъ се възмутихъ въ душѫ-тѫ си отъ подобна експлоатация, на която се подлагатъ нашитѣ по състоятелни българи и му казахъ:

— Не давай паритѣ си; синъ ти ще бѫде пустнатъ отъ затвора, понеже е невиненъ.

Той ме замоли вторично, като плачеше, да вземна паритѣ и да ги дамъ, гдѣто трѣба, за да пустнатъ затворения по скоро, защото ще му излѣзи душата отъ скръбь.

Тогава азъ му отговорихъ:

Не жалѭ за твоитѣ пари; ти, разбира се, ще давашъ мило за драго; нъ азъ никога не сьмъ земалъ нито давалъ рушфетъ и не приемамъ да вършѭ таквизи низки работи, защото се уронява престижа и достолѣпието ми като на че-

ловѣкъ; не си давай, прочее, паритѣ, за да не се учжтъ турцитѣ да бѣлжтъ Българитѣ за нищо и никакви работи. Синъ ти е мой личенъ приятель и азъ ще се постарая, дано го измоля по скоро; бжди спокоенъ.

Слѣдъ това азъ си излѣзохъ отъ тамъ и го оставихъ.

А той давалъ ли е пари на турцитѣ чрѣзъ другиго или не, не знамъ; той самъ знае и синъ му Хаджи Димитръ, който си живѣе и днесъ въ Дрѣново.

Подиръ малко отидохъ у Мютесарифъ Паша да го молж за тая работа и му казахъ:

— Извѣстно е на всинца ни, че Хаджи Димитръ е единъ пòчтенъ търговецъ, никакъ не се е мѣсилъ въ бунтовнически работи, и безъ никаква вина лѣжи отъ толкова врѣме въ затвора. Ако сж нуждни поржчители за него, има колкото искате. И най първитѣ турци и Българи могжтъ да гарантиратъ за него; само сторете добринжтж да го пустнете.

Той ми отговори: Това не могж направи, защото той е задържанъ по заповѣдь на Вали-Паша.

Ходатайството ми, прочее, не стори нищо.

На утрѣто казахъ сжщото на Зюхди Бея (старшия синъ на Предсѣдателя); а той рѣче: научавамъ се, че Хаджи Димитръ билъ богатъ челѣкъ. . . .

—Ехъ! какво богатство ще има единъ български търговецъ, му отговорихъ азъ, малки работи, колкото да си изкарва поминъка.

На другия день, Али-Шефикъ-Бей въ пълното засѣдание на Комисията предложи, да го пустнемъ, понеже не се доказва никаква вина за него.

Турцитѣ възразихж:

Не може да бжде; понеже той е задържанъ по заповѣдь отъ Вали-Паша, та трѣба пакъ по заповѣдь на сжщия да се пустне.

Подирь тѣхъ Бея попита и насъ Българитѣ, на редътъ ни. Ний отговорихме: да се пустне.

Тогава предсѣдателя се обьрна демонстративно къмъ турцитѣ и имъ рѣче:

— Сега ще го пустна, понеже имамъ заповѣдь отъ по-голѣмо мѣсто да не държѭ въ затвора хора, на които виновность-та не е доказана.

Тогава той имъ показа телеграммата отъ Цари-градъ, която му даваше наставления да дѣйствува въ тѫзи смисль. И веднага Хаджи Димитръ биде пустнатъ на свобода.

Прѣпятствия на амнистията.

Като видѣхѫ, че много бунтовници отъ веднѫждъ ще се пустнатъ на свобода, нашитѣ коллеги отъ Комисията, турцитѣ, възнегодувахѫ прѣмного въ душѭ-тѫ си, и намислихѫ да ни измамѭтъ по единъ подлъ и безчестенъ начинъ, та да могѫтъ да осуетѭтъ Султанската милость, а сѫщеврѣменно да компрометиратъ Предсѣдателя въ лицеприятие (хатѫръ) или взятковземание (рушфетъ).

За това, тѣ ни поканихѫ въ отдѣлна стая на частно съвѣщание, безъ прѣдсѣдателя, разбира се, и ни казахѫ:

Ний не можемъ да се съгласимъ, щото едно голѣмо число въстанници, участвувавши въ сраженията и бунтоветѣ на Дрѣновския Манастирь и другадѣ, да се пустнѫтъ изведнѫждъ на свобода; това ще породи негодувание у нашитѣ съсѣди-турци, тѣ ще се въоржѫжѭтъ противъ насъ и ний не ще можемъ да излѣзимъ на вънъ отъ кѫщи. За туй, ако искате да си живѣемъ добрѣ за напрѣдь съ българитѣ, и пакъ да сме въ добро съсѣдство, трѣба да повъспремъ тая работа, т. е. да се не пущатъ изъ веднѫждъ толкова бунтовници, нъ да се накажѭтъ съ едно какво-годѣ малко наказание, колкото за очи, или пъкъ да се позадържѭтъ още 1 или 2 седмици въ затвора,

догдѣ поутихнѫтъ духоветѣ мѣжду турското население, та да не би да послѣдуватъ нѣкакви смущения.

Ний взехме това за чиста монета, повѣрвахме въ тѣхното чистосърдечие и имъ казахме:

—Ще се съгласимъ да ви направимъ исканната отстѫпка, нъ, въ замѣна на това, вий ще ни направите друга: въ тѣжкитѣ прéстѫпления и смъртнитѣ присѫди вий пъкъ ще бѫдете милостиви и отстѫпчиви за да се смѣгчѫтъ и намалѭтъ, по възможности, наказанията и да се замѣнѭтъ съ други по легки.

Останахме съгласни помѣжду си и си отидохме.

Архимандрита Стефанъ като се научилъ за примката, която ни готвятъ турцитѣ, на утрото рано побърза да ни призове въ митрополията, да ни обясни какъ е въ сѫщность работата и да ни ободри, да бѫдемъ внимателни, да не се подаваме на турцитѣ, защото имали намѣрение да ни измамѭтъ. Благодарение нему, ний отворяхме очитѣ си по добрѣ и станахме по внимателни.

И ето що се случи на слѣдующия день:

Прѣдсѣдателя прѣдложи, че трѣба днесь да се освободѭтъ отъ затвора около стотина души бунтовници, които сѫ разпитани вече напълно, и нема повече за какво да се дьржатъ въ затвора.

Най първомъ взе думата коллега ни отъ Комисията, Агяхъ-Ефенди, голѣмъ законовѣдецъ, добръ ораторъ, фанатикъ и гонитель на Българитѣ. Съ една обстоятелственна рѣчь, той разви въпроса на дълго и на широко и доказа, че виновностьта на отпускаемитѣ е голѣма, че тѣ сѫ вземали участие въ бунтоветѣ и сраженията на Дрѣновския манастирь и другадѣ, че сѫ стрѣляли срѣщу войскитѣ и потерата, че отъ тѣхнитѣ куршуми хора сѫ умрѣли, че ако би да ги пустнемъ не наказани щѣло да стане голѣмо негодувание и мятежь мѣжду турското население, и най сетнѣ, въ заключение, каза: че ний тука всички членове на Комисията, Турци и Българи, напълно сме съглас-

ни да имъ се наложѫтъ най тѣжкитѣ наказания споредъ всичката строгость на закона.

Припомнямъ за минута на читателитѣ, че въ частното съвѣщание, ний бѣхме останали съгласни, да имъ се наложи едно малко наказание, отъ 1 до 2 седмици затворъ, и то колкото да поутихнѫтъ духоветѣ у турското население; а нашия коллегъ, Агяхъ Ефенди, намѣсто това, сега претендираше най строгото наказание по закона, което е отъ 10—15 години пранги въ крѣпость.

Азъ разбрахъ измамата, която ни готвяхѫ турцитѣ, и се приготвихъ за отпоръ.

Послѣ мнѣнието на Агяхъ Ефенди, прѣдсѣдателя попита другитѣ шестима турци отъ Комисията, какво мислятъ. Всѣки единъ отговори на редътъ си: „съгласенъ сьмъ да се накажѫтъ“.

Подиръ тѣхъ дойде редъ да попита и насъ, Българитѣ.

Първи по редъ идяхъ азъ. Попита ме, какво е моето мнѣние.

Отговорихъ:

—Да се пустнѫтъ, понеже Султана тъй заповѣда и никой не може да се противи на неговата заповѣдь.

До гдѣ издумамъ тия думи, всички турци скочихѫ на крака изъ веднѫждъ, като че ги бодна нѣщо по дроба.

—Срамота е, извикахѫ ми, припомнете си, какво говорихме вчера, а днесь какъ се изопачавате.

—И вий припомнете си, какъ се съгласихме вчера, а днесь какво прѣдлагате, имъ отговорихъ азъ. Па най послѣ, продължихъ: царска заповѣдь има, трѣба да се пустнѫтъ. Ни-[illegible]й не може да стой срѣщу такава заповѣдь, освенъ теку-[illegible]итѣ води. Азъ поне не смея да се противя на високитѣ [illegible]повѣди на Падишаха и нѣмамъ врѣме да ходя по Ана-[illegible]ѣъ на заточение.

Другитѣ Българи коллеги, до гдѣ издуматъ думата:

да се пустнатъ, Прѣдсѣдателя скочи на крака, взе Султанската заповѣдь, обърна се сърдито къмъ турцитѣ и имъ рѣче: като имамъ тая заповѣдь на ржкж, азъ могж и безъ васъ да отворя вратата на затвора и да пустна когото искамъ; нъ азъ ви питамъ, само да ви видж ума колко струва.

Тѣ му възразихж: когато можешъ да ги пущашъ и безъ насъ, тогава защо ни питашъ. Ний не сме дошле тука да освобождаваме комити отъ затвора. Тѣ се разсърдихж и се оттеглихж демонстративно всичкитѣ, безъ да присжтствуватъ при пущанието на бунтовницитѣ, нито даже да вземнжтъ сбогомъ.

Тогава извадихж 96 въстанници отъ затвора, обкржжени съ стража, наредихж ги на горния етажь на корридора въ конака, въ присжтствието на Прѣдсѣдателя и само на членоветѣ-Българи.

Той имъ държа на турски една рѣчь въ тжзи смисълъ:

„Правителството напълно е узнало вашата виновность, която е много тѣжка, нъ милостивия ни Падишахъ ж отдава на вашето заблуждение, на вашата глупость и на вашитѣ младини, като е убѣденъ, че вий сте се разкаяли за постжпкитѣ си и за напрѣдъ ще се поправите и ще станите добри хора. И така, отъ високото си благоволение и прѣголѣмата си милость, днесь Той ви прощава, съ напомняние, щото за напрѣдъ, добрѣ да внимавате да не би да помислите даже за таквизи лоши работи, защото и подъ землжтж да се скриете, правителството е въ състояние да ви издири и улови. И тогава наказанието ще бжде най страшно. За туй бждете внимателни, идете си на работата и молете Бога за Царското здравие“.

Слѣдъ свършванието на рѣчь-тж си, Бея ме накара да ж предамъ на освободенитѣ на български, послѣ което, учительтъ Стефанъ Водский отъ Габрово, единъ отъ запрѣнитѣ (а нинѣ свещенникъ Водский въ София), извика: Да живѣе Мурадъ 5-й! Тогава ние ги отпуст-

нахме да си отидѫтъ въ надлѣжнитѣ околийски центрове, гдѣто да дадѫтъ здрави порѫчителства и да си идѫтъ по домоветѣ.

Прѣдсѣдателя Али Шефикъ Бей разумѣ лошата цѣль на нашитѣ коллеги-турци. Наистина, той и безъ съгласието на Комисията можеше да освободи тия въстанници, понеже имаше за това заповѣдь отъ Цари-Градъ, нъ за да се избѣгнѫтъ всѣкакви криви тълкувания и клевѣти противъ него, нуждно му бѣше едно съгласие и постановление отъ Комисията. Понеже турцитѣ сѫ отказахѫ отъ това и си отидохѫ сърдити, той не се сдоби съ пълно съгласие, и се ограничи поне съ едно релативно вишегласие, състояще отъ мнѣнието на българскитѣ комисари и отъ неговото собственно мнѣние. По тоя начинъ нашето рѣшение си влѣзе въ законна сила и се испълни.

Бея се благодари много отъ поддържката, която азъ му направихъ, и вечерь-тѫ синъ му Зюхди Бей ме покани нарочно и ме гощава съ кафе и закуски за добрата помощь, която оказахъ презъ него день въ сѫдътъ на баща му.

А нашитѣ коллеги-турци отидохѫ по лозята да се разхождатъ и послѣ цѣли три дена не искахѫ да се завърнатъ въ Комисията. Казвахѫ, че ги заболѣла глава отъ ядъ, гдѣто се пущали по 100 комити изъ веднѫждъ.

Горнѣ-Орѣховскитѣ бунтовници.

Отъ онова, що спомѣнахъ въ първата глава за Горня Орѣховица, знаятъ вече читателитѣ, че прѣди да избухне тамъ въстанието, то е било прѣдадено отъ мѣстнитѣ шпиони. Сега наскоро случайно се научихъ, че, освенъ извѣстнитѣ шпиони, имало е още единъ младъ помакъ, който се прѣобличалъ въ български дрѣхи, ходѣлъ въ черкова, кръстѣлъ се, палѣлъ свѣщи на умрѣлитѣ въ Лѣско-

вецъ, узнавалъ много тайни работи на бунтовницитѣ и ги прѣдавалъ на турцитѣ. Така щото турското правителство, като било узнавало всичко чрѣзъ шпиони, почнало най енергично да преслѣдува въстанницитѣ и най сетнѣ, на 22 Априлъ 1876 год., то успѣ да хване главатаритѣ на революционний Комитетъ: учителитѣ Ивана Панова Семерджиева отъ Търново, Георги Измирлиева Македончето и Мано Тодорова Арабаджиева отъ Г. Орѣховица; а другитѣ членове на Комитета: Сидеръ Грънчаровъ, Михалъ Хаджи Стояновъ, Бендеревъ, Стефанъ Стамболовъ и др. сполучиха да се скриѭтъ и да избѣгатъ. По тая причина въстанието въ Г. Орѣховица прѣждеврѣменно се осуети и не можа да избухне, а сѫщо тъй и въ околнитѣ градове и села съзаклятницитѣ се изплашихѫ и не смѣихѫ да се помрѫднѭтъ отъ мѣстата си.

Главатаритѣ на бунтовния Комитетъ бѣхѫ хванати отъ турцитѣ въ кѫщата на Баба Пантилейца, или Баба Кирияка (сестра на Атанаса Брадата); тѣ бѣхѫ облѣчени въ бунтовническа униформа, направена отъ Български шаякъ и напѫстрена съ шейрити. Така облѣчени и въорѫжени, тѣ се бѣхѫ скрили на тавана у помѣнѫтата Баба Кирияка, гдѣто именно ги подирихѫ и уловихѫ турцитѣ. При улавянието имъ, единъ отъ тѣхнитѣ другари, Михалъ Хаджи Стояновъ отъ Г. Орѣховица, гръмналъ съ револвера, и ударилъ чаушина (старшия стражаръ) въ крака. Чаушина се търкулналъ на земѭтѫ, а Михалъ сполучилъ да избѣгне.

Освѣнъ главатаритѣ на Комитета, турцитѣ хванахѫ още укривателката имъ, Баба Пантилейца, и Стати Попъ Статевъ (Кара Тати), въ боклука на когото бѣхѫ заровени фишецитѣ на възстанницитѣ. Турцитѣ хванахѫ още и всичката имъ корреспонденция, географическитѣ имъ карти, орѫжия, припаси и пр. нѣща, които бѣхѫ скрити все на тавана у Баба Кирияка, и всичко това изпратихѫ до правителството въ Търново.

Между уловената корреспонденция се намѣри едно писмо, съ което председателя на комитета Ив. Пановъ заповѣдваше на Мана Т. Арабаджиевъ, да даде на приносящия на писмото еди-колко кучешки крака отъ системата „Касеръ“ (това значеше револвери) и толкова лѣшници (патрони). Намѣрихѫ се още нѣкои бунтовни пѣсни, като напр. пѣсеньта:

„Огънь пламна въ Балкана,
Кръвь взе вече да тече,
Българина вече стана
И отчаянъ отъ корана,
Смърть или свобода ще.
Мили рожби на народа,
Храбри Българи сега,
Дигатъ бунта за свобода,
Въ наш'та Стара-Планина.
По добрѣ е тамъ въ Балкана,
За свобода да измрѣмъ.
Нежели подъ мюсюлмана,
Да сме роби на корана
Живота си да кѫлнемъ.“ и пр.

При сѫдението на въстанницитѣ, всички горѣспомѣнати вѣщи бѣхѫ представени въ Комисията, като вѣществени доказателства.

Помня, че турцитѣ ме накарахѫ да прочетѫ тая бунтовна пѣсень и да имъ ѭ прѣведѫ на турски.

Като имъ ѭ истълкувахъ устно до нѣгдѣ, тѣ извикахѫ: „аманъ, стига толковъ!“

— Че защо, попитахъ азъ.

Отговорихѫ ми, че е опасно, да не ми се развали ума и да не стана и азъ бунтовникъ.

Понеже и нѣкои отъ Г. Орѣховскитѣ бунтовници подкрѣпяхѫ това опасение на моитѣ коллеги и, когато признахѫ своята си виновность, прибазяхѫ, че цѣлия народъ ...ка свободата си и е заедно съ тѣхъ, па даже и ние,

членоветѣ отъ Комисията, сме съ тѣхъ напълно съгласни, то турцитѣ почнахѫ да ни подозиратъ сериозно въ съчувствие къмъ въстанницитѣ, а Дѣдо Ради Маждраковъ дори и се стрѣсна отъ думитѣ на Панова, който, при распитванието си, подържаше сѫщото и му рѣче: „А бе синко! защо думашъ тъй, защо си кривишъ душата; ти менѣ въ кѫщата ми идвалъ ли си, таквази приказка казвалъ ли си ми? Познавашъ ли ме баримъ, като казвашъ, че и азъ сьмъ билъ съ васъ? . . . “

Пановъ, обаче, настояваше да дума: „Вий сте всинца съ насъ!“

Слѣдъ това Председателя попита мене, познавамъ ли арестованитѣ комити.

Азъ му отговорихъ, че всичкитѣ Г. Орѣховчени познавамъ, нъ Габровчанитѣ и Севлиевчанитѣ не познавамъ.

— Като ги познавате, рѣче той, Вий ще ни разкажите за тѣхнитѣ бунтовни работи, на което азъ отвьрнахъ: че не зная никакви бунтовни работи, понеже не сьмъ бунтовникъ; зная само, прибавихъ, тѣхнитѣ търговски работи.

Въ корреспонденцията се намѣри още една сатира, подъ надсловъ:

„*Пѣсень на Еленскитѣ Чорбаджии*“.

Тя гласеше така:

„Махнете се, идете си
„Смутители народни,
„Подъ турцитѣ добрѣ сме ний,
„Не щемъ да сме свободни и пр.

Тѫзи пѣсень убѣди напълно турцитѣ, че азъ не сьмъ помѣсенъ въ тайнитѣ на комитета, а на менѣ даде възможность по смѣло да защищавамъ бунтовницитѣ.

Извѣстно е, че въ главнитѣ засѣдания на революционний комитетъ въ Г. Орѣховица много пѫти е вземалъ участие и Стефанъ Стамболовъ. Тамъ именно е било рѣшено, както вече спомѣнахъ, щото щомъ избухне въстанието въ Г. Орѣховица и щомъ бунтовницитѣ се съединѭтъ

и съ въстанниците отъ околните села, най напредъ да нападнатъ на Елена и да я изгорятъ, съсипятъ и ограбятъ, защото еленчаните не биле патриоти, нъ чорбаджии, и не вземали никакво участие въ бунта. Казватъ, че, като искалъ да пропагандира тжзи идея, Стамболовъ далъ и поменатия иронически насловъ на песеньта.

При сждението си, главатарите на Г. Ореховския бунтъ Ив. Пановъ, Г. Измирлиевъ и Арабаджи Мано признахж напълно всичката си виновность. При това още, Пановъ разказваше некои не сжществении и не важни работи, съ цель да спечели време, или же да спечели симпатиите на турците, та дано го помилуватъ или да смегчжтъ наказанието му.

Измирлиевъ Георги беше родомъ отъ Джумая (Македония). Той бе следувалъ юнкерско училище въ Руссия, поради което беше назначенъ оть комитета за командантъ на въстанието. Измирлиевъ беше много благороденъ и доблестенъ момъкъ. Той не разкриваше нищо предъ Комисията. Подирь много питания, той казваше само това: „Азъ сьмъ въстаналъ съ цель да освободж отечеството си; това е дългъ на секи Българинъ, това е желанието и на целия Български народъ. Свободата е свято нещо, всички Българи я ищжтъ, безъ исключение, сжщо и тези Българи, които сж тука (като показваше на насъ), и те желаятъ свободата и те сж съ насъ“.

Като го попитахж, кои сж именно другарите му, той отговори:

„По име не ги зная. Знамъ само, че целия Български народъ е съ насъ. Па, най сетне, останала ми е само една душа, ако щете, земнете и нея, па ме оставете на мира и не ме питайте повече“.

Пановъ и Измирлиевъ се обвиняваха като началници на революционния Комитетъ въ Г. Ореховица и като главатари, подстрекатели и организатори на бунта въобще. А Мано Арабаджиевъ се обвиняваше, че е раздавалъ ре-

волвери и патрони на бунтовницитѣ, че е билъ надзиратель надъ оржжията и припаситѣ (жепхане́ меймуру) и че е способствувалъ за организацията на бунта.

Турскитѣ комисари, заедно съ прѣдсѣдателя, съгласно и настоятелно рѣшихж смъртната присжда и на тримата.

Азъ имъ възразихъ, че тѣ по закона не заслужватъ смъртно наказание, понеже въ Г. Орѣховица бунта не е можалъ да избухне.

Турцитѣ-коллеги ми отговорихж, че тѣзи сж главаритѣ на революционния комитетъ, че тѣ сж организаторитѣ въобще на въстанието, че сж биле уловени въ бунтовническа форма и съ оржжие и че, най послѣ, единъ отъ другаритѣ имъ е гърмналъ съ револверъ и наранилъ чаушина. Слѣдователно, казваха тѣ, бунта е ималъ начинание. Прѣдседателя при това добави, че, ако би било възможно, той би ги отървалъ съ всѣко благодарение, нъ нѣмало що да се прави . . . . .

По тоя начинъ резолюцията *(кораръ)* за обѣсванието и на тримата биде подписана. А екзекуцията имъ оставихж за слѣдъ осжжданието имъ предъ публичния сждъ, въ присжтствието на обвинителя и защитника, което осжждание имаше да стане на скоро. Вечерьта азъ си отидохъ въ кжщи и намѣрихъ у дома майката на Мана Арабаджиевъ, която взе да плачи и да ма моли, като казваше: „пустнете го, бре синко, той е годеникъ, годеницата му много плаче!“ Азъ ѝ казахъ, че ще се потрудимъ да го пустнимъ и безъ нейната молба, та да бжде спокойна.

Презъ нощь-тж мислихъ много, да ли нѣма нѣкой възможность да се помогне на тия нещастници или поне на нѣкого отъ тѣхъ; най сетнѣ дойде ми на умъ, че въ защита на Арабаджи Мана ще може да се каже нѣщо.

На утрѣто, прочее, азъ прѣдложихъ въ Комисията, че Мано не е главатарь, нито началникъ, че той е билъ подвѣдомственъ на началницитѣ на Комитета, за доказателство на което служи писмото, съ което Пановъ му заповѣда да

даде револвери и патрони на бунтовницитѣ. Слѣдователно, карахъ, той се е намиралъ въ зависимость и спорѣдъ закона не трѣбва да се обѣси, а може да се накаже съ друго нѣкое наказание, ако щеге и тѣжко, нъ не и съ смърть.

Турцитѣ-коллеги се разшавахѫ и разсѫрдихѫ много срѣщу менѣ, като казахѫ, че резолюцията е вече подписана и работата е свършена, та нѣма какво повече да се разисква. Азъ имъ възразихъ, че никога не е кѫсно да поправимъ една погрѣшка, нъ тѣ вторично прибавихѫ, че той е раздавалъ орѫжия и патрони, че билъ е началникъ на амуницията, че е вършилъ най сѫщественната работа на Комитета и пр. и настоятелно искахѫ да го погубѭтъ.

Нъ като имъ вѫзразихъ още единъ пѫть и помолихъ Прѣдсѣдателя да се смили надъ него, той се съгласи да отложи окончателното му сѫденье за други пѫть.

Послѣ нѣколко дни, турцитѣ още на два пѫти подписваха карарь да го обѣсѭтъ, но азъ все имъ възразявахъ и най-послѣ го отървахъ. Най послѣдния пѫть, при другата ми защита, бѣше и тая: „помилвайте го, ефендимъ, казахъ на прѣдсѣдателя, ако сторимъ една милость, тя ще бѫде приета и отъ Бога, и отъ царя, и отъ закона. Нъ ако му опрѣдѣлимъ по тѣжко наказание отъ онова, което прѣдвижда закона, ние ще бѫдемъ отговорни предъ царя, предъ закона и предъ Бога! Симеонъ Халачина ма подкрѣпи, като каза: Внимавайте, ефендимъ, да не направимъ нѣкоя погрѣшка, че ще отговаряме предъ Бога. Слѣдъ това Али-Шефикъ-Бей се съгласи да го ненаказва съ смърть. И по Петровъ-день, когато азъ бѣхъ въ отпускъ, се научихъ, че, по ходатайството на Илия Поповъ, наказанието на Мана е било намалено за 10-годишенъ затворъ въ крѣпость.

Слѣдъ русско-турската война, Мано получи амнистия се завърна живо-здраво въ Г. Орѣховица и азъ имахъ удоволствието да са видѭ съ него на парада на Гергйовъ-день.

Послѣ 3—4 години отъ заврьщанието си, той се помина въ родниятъ си градъ Г. Орѣховица.

Що се отнася до Панова и Измирлиева, то тѣхъ осѫдихѫ на смьрть заедно съ даскалъ Кира, на 30 Май 1876 год., като Пановъ и Кира обѣсихѫ въ Търново, а Измирлиева въ Г. Орѣховица.

Измирлиевъ предъ бѣсилката въ Г. Орѣховица се е простилъ съ присѫтствующитѣ и спокойно се е провикналъ „Колко сладко е да умрѣ челѣкъ за отечеството си!“

Пановъ, обаче, се изплашилъ много, хваналъ да плачи и да вика; а даскалъ Киро му рѣкълъ: „успокой се и недѣй плака. Не помнишъ ли, че нашия девизъ е свобода или смьрть. Ако не намѣримъ едното, ще получимъ другото.“

При все това, Пановъ захваналъ да вика: „оставете ма, готовъ съмъ да стоѭ запрѣнъ въ най тѣжкия занданъ и да влачѭ прангата 15 години, само ми простете живота . .“; нъ никой го нечулъ. Послѣ той почналъ да казва: „оставете ма, ще ви искажѭ още 200 души!“. Тогава Мютесарифъ Паша поиска отъ Комисията двама членове и единъ слѣдователь да снематъ и послѣднитѣ му показания за 200-та души, които осѫдения имаше да покаже. Назначихѫ Мехмедъ-Бея отъ Бѣла и менѣ. Азъ истрьпнахъ и ми се зави свѣтъ отъ тая ужасна сцена и отъ работата, която предлѣжеше да вършимъ.

Като отидохме при осѫдения, слѣдователя го запита, кого има да покаже.

Той отговори: „Архимандритъ Стефанъ*) е съ насъ“.

— Други кой е съ васъ, го попитахѫ. Той се засѣче и едвамъ можа да продума: „Мангу-олу отъ Г. Орѣховица“.

Азъ забелѣжихъ, че слѣдователя съ погрѣшка записа Ванку-олу.

---

*) Арх. Стефанъ минуваше за довѣренно лице между Турцитѣ, нъ той бѣше напълно посвятенъ въ работитѣ на Комитета. (Глѣд. Др. манастирь).

Даде Господь, впрочемъ, та слѣдователя се сѣти, че, послѣ произнасянье на присѫдата, ние нѣмаме право да питаме повече осѫденитѣ; та въспрѣ и не му задава повече никакви въпроси. Нъ и Пановъ неможаше повече да говори отъ смущение.

На утрѣто, на мѣсто Мангу-олу, стражаритѣ докарахѫ отъ Г. Орѣховица Ванку-олу Иванаки, хубаво вързанъ. Азъ не разправихъ за станалата погрѣшка при слѣдствието, за да не се открива, дѣйствително виновния кой е. Ванковъ, поради това, стоя запрѣнъ по погрѣшка десетина дни и го пустнахѫ. Архимандрита Стефана не запрѣхѫ, нъ се настроихѫ злѣ къмъ него; той се уплаши много, толкова повече, че въ една корреспонденция до „Басаретъ“ по Търновскитѣ въстания, описахѫ и него за съучастникъ. Въ сѫщность, обаче, той не пострада нищо.

Панова покарахѫ къмъ лобното мѣсто подъ силенъ конвой; презъ града той искаше да се прощава съ хората, нъ тѣ се крияхѫ въ дюгенитѣ си и не смѣяхѫ да поглѣднѫтъ къмъ него, макаръ и сърдцата имъ да се кѫсахѫ отъ жалость.

При обѣсванието му, на майка му припадна отъ скърбь.

Освѣнъ тия въстанници, Комисията осѫди и укривателката имъ, Баба Пантилейца, на 5-годишенъ затворъ. Нъ по послѣ, слѣдъ амнистиранието и отпущанието на другитѣ политически прѣстѫпници, прѣдсѣдателя, по своя собственна инициятива, прѣдложи на Комисията да освободи и тая единственна жена мѣжду виновнитѣ, което и стана.

Между другитѣ виновни, както вече казахъ, бѣше и Статъ Попъ Статевъ отъ Г. Орѣховица, старъ человѣкъ, когото обвинявахѫ като укриватель на бунтовницитѣ, понеже бѣхѫ намѣрили въ боклука на двора му повече отъ единъ конски товаръ фишеци на въстанницитѣ.

Той възрази, че билъ лѣжалъ боленъ и не знае, кога и кои сѫ заровили фишецитѣ въ боклука му.

Азъ подкрѣпихъ неговото оправдание и добавихъ, че, ако скриванието на амуницията би станало съ негово съгласие, той щѣше да скрие фишецитѣ тъй добрѣ, щото и правителството не щѣше да ги намѣри. Помолихъ, прочее, да го пустнатъ.

Турцитѣ се съгласихѫ и го освободихѫ.

По тоя начинъ дѣлата на Г. Орѣховскитѣ въстанници се разчистихѫ. Остана въ затвора само Атанасъ П. Хаджи Ивановъ, за дѣлото на когото ще кажѫ нѣщо по послѣ.

Даскалъ Киро отъ с. Горни Турчета.

Както знаѭтъ читателитѣ, Даскалъ Киро или Бачо Киро бѣше единъ отъ най главнитѣ двигатели и най виднитѣ наши дѣйци по въстанието. Той, заедно съ воеводата Попъ Харитона и съ Команданта Христа Пармакова, бѣха събрали младежитѣ отъ полскитѣ села на Търновския окрѫгъ: Горни Турчета, Михалци, Мусина, Ялари, Дичинъ и пр., на брой около 220 души, въорѫжили ги хубаво, вдигнали ги на бунтъ и ги завели въ Дрѣновския Манастирь, гдѣто на скоро бидохѫ забиколени отъ нѣколко хиляди души баши-бозуци и Черкези и открихѫ огънь да се защищаватъ отъ нападенията имъ.

Слѣдъ силното бомбардиранье на Манастиря и запалванието му отъ круповскитѣ гранати на турскитѣ топове, Бачо Киро съ нѣкой отъ другаритѣ си сполучилъ да избѣгне здравъ презъ нощьтѫ и, слѣдъ като се крилъ и скиталъ нѣколко дни по горитѣ и канаритѣ, той най послѣ отишелъ къмъ своето село, на бахчата си, гдѣто имало единъ малъкъ копторъ. Тамъ той влѣгѫлъ да си поотпочини и наклалъ малко огънь да се понагрѣе и да си

посготви нѣщо; на разсъмванье, обаче, съгледали отъ селото, че коптора му дими, и кмета, заедно съ други селяни, уловили Кира, вързали го и, като му ударили 2—3 плесници, закарали го на с. Балванъ, гдѣто го предали на Фазлъ-Паша, когато той, слѣдъ умиротворението на въстанието, се е заврьщалъ отъ Севлиево побѣдоносно.

Разпитанъ, даскалъ Киро си призна напълно всичката виновность, (която впрочемъ и прѣди улавяньето му бѣше добрѣ извѣстна на турското правителство) и си исповѣда подробно всичко, както е станало. Разказа той, какъ съ Попъ Харитона заедно тѣ събрали и вдигнали момчетата на въстание, какъ, въ отговора си къмъ Фазлъ-Паша, тѣ не сѫ искали да му се прѣдадѫтъ, нъ поискали да правятъ прѣговори съ Султана, какъ се сражавали съ баши-бозуцитѣ и съ войскитѣ, какъ се запалилъ барутя въ Манастиря и изгорилъ очитѣ на Попъ Харитона, какъ сѫ избѣгали презъ нощьтѫ, какъ се е скиталъ, какъ сѫ го хванали въ бордея му и пр. При другото, той се оплака отъ турскитѣ жандарми, като каза, че по пѫтя, до гдѣ го докаратъ, тѣ го обрали и му взели паритѣ, които носялъ върху себе си. Той поиска да му се повьрнатъ паритѣ.

Турцитѣ му казахѫ: „ти нѣмашъ вече нужда отъ пари“ и оставихѫ жалбата му безъ послѣдствие. А Етхемъ Бей извади отъ кесията си единъ юзлюкъ (50 стотинки) и му ги подаде. Киро прие паритѣ и му благодари.

Запитахѫ обвиняемия, отъ каква е вѣра, народность, на колко е години, колко дѣца има, какъвъ му е занаята и пр., и той отговори, че е даскалъ отъ 25 години на самъ, е е поетъ и че като птичка ходи отъ клонче на клонче да събира цвѣтове и да въспѣва хубоститѣ на природата; той веднага захвана дори да декламира на изъ устъ нѣкои отъ своитѣ собственни стихотворения, първомъ на български, а послѣ и на турски языкъ. Въ този моментъ той ѣше толкова милъ, толкова симпатиченъ, щото въ умиле-

нието, което ми причини, азъ заплакахъ и се обърнахъ назадь да гледамъ изъ прозореца, за да не виждатъ турцитѣ сълзитѣ ми. Стана ми много мѫчно за него и си помислихъ: единъ човѣкъ въ простъ селски костюмъ, така любезенъ и скроменъ, да декламира стихове на турски язикъ, Султана вѣроятно би го простилъ. Нъ Падишаха го нѣмаше въ Търново, а въпроса за амнистията бѣше прѣдрѣшенъ: главатаритѣ, командантитѣ и подстрѣкателитѣ не се помилувахѫ по никой начинъ.

Въобще за оправдание на Даскалъ Кира нѣмаше абсолютно нищо да се каже; толкова повече, че при самото разпитвание той призна всичката си виновность, като главатарь и подстрекатель и още като командантъ на своето отдѣление.

Между другото него го запитахѫ още:

Като е такѫвъ разуменъ челѣкъ и старъ учитель, съ добра репутация, какъ и отъ кого е билъ увлѣченъ въ тая необмисленна работа, та е станалъ въстанникъ.

Той отговори, че една статия отъ вѣстникъ „Право“ е подѣйствувала върху него; слѣдъ прочитанието на тая статия, той самоволно пожелалъ и се рѣшилъ да въстане за свободата на отечеството си, което нѣщо той счита за най първи и най священъ дългъ за всѣкиго.

Турцитѣ поискахѫ да видѭтъ този вѣстникъ и да прочетѫтъ статията; нъ, като не го намѣрихѫ, напустнахѫ се отъ този меракъ.

Даскалъ Кира осѫдихѫ на смърть и, както вече споменахъ, го обѣсихѫ въ Търново заедно съ Ив. Панова на мѣстото, гдѣто сега имъ е въздигнатъ паметникъ.

На публичния сѫдъ на Бача Кира, който сѫдъ стана въ корридора на конака, имаше доволно много публика отъ Турцитѣ, а само 3-ма, 4-ма чираци, или симитчии отъ Българитѣ. Защитника Джовани Икономовъ се постара да отърве обвиняемия, като каза, че понеже една вѣстникарска статия е била въ положение да му обърне ума и да го направи въстанникъ, то значи, че този

челѣкъ е слабъ на ума си или е лудъ, но защитата не мина.

При това и Бачо Киро протестира. Като се обърна къмъ защитника, той каза на турски языкъ „Земни си думитѣ назадъ, азъ не съмъ лудъ“ и въ стихове изговори:

„Хаккѫмѫ арамаá бéнъ чиктѫмъ
„Ипи́ дé бойнумá бéнъ тактѫмъ“,

Което значи:

Правата си да тѫрсѭ азъ излѣзохъ
И вѫжето на вратá си азъ мѣтнахъ.

Справедливо е да отдадемъ подобающата честь на починалия прахъ на тоя мѫченикъ и да забѣлѣжимъ, че Бачо Киро е билъ отъ ония селски учители, които съ неуморимия си трудъ и старание сѫ принесли голѣма полза както на учебното дѣло, тъй сѫщо и за пробужданието и свѣстяванието на народа. При това, покойния е билъ и добръ проповѣдникъ. Руссенския Митрополитъ Дѣдо Григорий ми е разказвалъ, че при освѣщението на една цьрква въ полскитѣ села, отъ вечерьта още билъ дошелъ при него Даскалъ Киро да го поздрави съ добрѣ дошелъ. Владиката му казалъ: „Киро! утрѣ искамъ отъ тебѣ да кажешъ слово въ цьркова“. И дѣйствително, Бачо Киро се приготвилъ; вечерьта той почти не ялъ, само изпилъ 50 драми ракия и на утрѣто държалъ една блѣстяща рѣчь въ черкова на простъ селски языкъ, при това рѣчьта му била тъй умѣстна и назидателна, щото „самъ азъ не бихъ можалъ да я кажѫ“, ми казваше дѣдо Григорий.

Бачо Киро отъ любопитство е ходилъ пѣшъ въ Цари-градъ, посѣтилъ е Екзархията, Илариона Макариополски, Бълг. читалище и другитѣ знаменити мѣста. Багажа му е състоялъ отъ една торбичка на рамо и една чубучка. Той ходѣше винаги облѣченъ въ селски националенъ костюмъ,—потури, илече, абичка, черъ калпакъ, кръгълъ като тенжера или корона; носеше се чисто и спрѣтнато.

Това селско облѣкло придаваше твърдѣ хубавъ и симпатиченъ изгледъ на този храбръ поборникъ и великъ труженикъ по народното дѣло, на когото паметьта трѣбва да остане вѣчно неизгладима.

Дѣдо Никола Драгановъ

(отъ с. Дичинъ, Търновско).

Дѣдо Никола Драгановъ бѣше старецъ на 70—75 години, баща на Попъ Петра Драгановъ отъ с. Дичинъ. Той бѣше запрѣнъ въ Търново по слѣдствие на единъ махзаръ (обвинение), подписанъ противъ него отъ 100—120 души негови съселяни.

Махзаря гласѣше приблизително слѣдующето:

Никола Драгановъ е единствения виновенъ челѣкъ въ селото ни; въ неговата кѫща сѫ се събирали бунтовницитѣ, той ги е приемалъ и хранелъ, той знае всичко за бунта, той е причина на всичкото зло, ний не щемъ въ селото си такъвъ лошавъ челѣкъ и молимъ царското правителство да го накаже и премахне.

Повикахѫ всичкитѣ подписавши махзара селяни, около 100—120 души, съ кмета и помощника му на чело, поставихѫ ги на лична ставка съ дѣда Никола и ги разпитахѫ за виновность-тѫ му. Тѣ потвърдихѫ предъ Комисията това, що бѣхѫ подписали въ махзара.

Сетнѣ попитахѫ и дѣда Никола, какво има да каже за свое оправдание.

Той отговори:

Азъ сьмъ старъ и болѣнъ човѣкъ, живѣѭ въ една малка кѫщичка отдѣлно и не зная нищо за бунта. Истина е, че многома сѫ идвали у дома, нъ азъ не ги знамъ

кои сж; тѣ не идвахж при меня, нъ при сина ми Попа*); той, прочее, ги знае, кои сж и защо сж идвали.

Слѣдъ този отговоръ на Дѣда Никола, Прѣдсѣдателя изгледа сърдито и прѣзрително селянитѣ и кметоветѣ имъ и имъ каза по единъ грубъ начинъ: Не ви е срамъ, маскари ниедни, искате да дадете жертва този старецъ, за да очистите себе си. Нима́ вий сте по чисти отъ него? Махнете се отъ тука, подлеци и клевѣтници, че дявола ви зима.

Селянитѣ подиръ това си отидохж уплашени и посрамени, а дѣдо Никола веднага биде пустнатъ отъ затвора.

Ревизия на запрѣнитѣ.

Една сутринь Якимъ Цанковъ отъ Габрово и Атанасъ П. Ивановъ отъ Г. Орѣховица, запрѣни по работитѣ на въстаниието, се оплакахж прѣдъ Комисията, че ги малтретирали и истезавали въ затвора. Първия каза, че го биле испитвали цѣла нощь и не го оставяли на покой. А вторія каза, че го били, тѣглили му брадата и пр. Тогава Прѣдсѣдателя повика началника на полицията, Тевфикъ Бея и го разпита, какви сж тѣзи безобразия. Тев-

*) Попъ Петръ Драгановъ бѣше въстанникъ въ Дрѣновския манастирь; въ врѣме на сждението бунтовницитѣ въ Търново, мислѣше се за него, че е загиналъ тамъ, защото отъ него нѣмаше никакво извѣстие. Обаче, той сполучилъ да излѣзе отъ тамъ здравъ, и прѣзъ всичкото врѣме се крилъ по Еленскитѣ колиби: Тодювци и Марафелци и при калугеря на Еленския метохъ. По послѣ Попа е обржсналъ брадата си въ с. Самоодени при учителя Водский, и отъ тамъ съ чужди пашапортъ е миналъ въ Влашко, гдѣто е живѣлъ до освободителната война. Въ врѣме на войнатж той се завърна заедно съ опълченцитѣ, и днесъ си живѣе въ с. Дичинъ.

фикъ Бей повика Юзъ-Башията, старшия на караула и др. служащи, да ги разспита за тия оплаквания на запрѣнитѣ. Всички отговорихѫ, че не е имало такова нѣщо, че никой не е малтретиранъ и че това е клевѣта.

Азъ бѣхъ почулъ отъ страна, че нощемъ бияли бунтовницитѣ въ затвора. За това казахъ, че плачове и ридания отъ затвора дѣйствително сѫ се чули нощесъ отъ околнитѣ съсѣди и отъ бившия Табуръ-Агасѫ Исмаилъ-а, (който отстояваше още ареста си въ конака, за гдѣто не бѣ испълнилъ въ Габрово заповѣдь-тѫ на Фазлъ-Паша, да обѣси невиннитѣ двама кметове). Ако искате, рѣкохъ, можете да разпитате и да се убѣдите.

Тогава Прѣдсѣдателя направи строго мѫмрание на началницитѣ на полицията, като имъ запрѣти строго, щото още единъ пѫть да не си позволяватъ да безпокоѭтъ нѣкого отъ бунтовницитѣ, нито даже хулна дума да имъ казватъ, защото нѣматъ право за това, и ако сторѭтъ подобно нѣщо, ще бѫдѫтъ строго наказани. — „Тукъ има сѫдъ и който е виновенъ ще се накаже, а вий нѣмате право да безспокойте никого!“ имъ рѣче той.

Слѣдъ това, той поиска списъка на всичкитѣ арестанти, които въ него врѣме бѣхѫ около 1,000 души и заедно съ нѣкои отъ членоветѣ на Комисията, отиде въ затвора да произведе ревизия.

Отъ ревизията се оказа, че двама българи, арестовани не по политически причини, биле излѣжали затвора си прѣди 10—15 дни и не биле пустнати още.

Тогава Прѣдсѣдателя повика началника на криминалното отдѣление, Ахмедъ Ефенди Спарталията, человѣкъ твърдѣ влиятеленъ и съ голѣмо реноме, който занимаваше мѣсто на прокуроръ, и безъ да му гледа на голѣмството, попита го публично съ високъ и сърдитъ тонъ: „Какъ смѣешъ да държишъ въ затвора хора, на които срока за наказание е изтекълъ вече; защо ги държишъ още; ами ако бѣхѫ тѣ умрѣли въ затвора, какво щѣше да отговаряшъ?“

Спарталията мълчеше.

— „Разбира се, че ти за рушфетъ ги държишъ йоще, продължи Али-Шефикъ-Бей; ти си варваринъ и не си достоенъ за положението си; таквизи чиновници като тебе подкопаватъ авторитета на държавата, за туй азъ те отчислявамъ и испаждамъ отъ длъжность. По скоро да се махнишъ отъ тука!“.

Нашитѣ коллеги-турци и всичкия персоналъ отъ Търновския конакъ останахѫ като попарени отъ безцеремонната нъ справедлива постѫпка на Султанския Комисарь спрѣмо любимиятъ имъ Ахмедъ Ефенди Спарталията, въ отговорь на което Комисарина имъ каза: „азъ виждамъ, че въ този градъ нѣма хора, и ако азъ не направя нѣщо добро, виждамъ, че нѣма кой да го направи. Нито му е Пашата Паша, нито му е Кадията Кадия, — всичкитѣ сѫ пристрастни и мразятъ християнитѣ. За съжаление, тука нѣма любовь и дружба мѣжду Турци и Българи, а тѣзи начала трѣбва да се въдворятъ та султанскитѣ подданици да живѣѭтъ като добри сосѣди и да се наричатъ всички съ общото име *османлии*.

Освѣнь тая ревизия, той прави още нѣколко пѫти ревизии на запрѣнитѣ, за да прѣгледва, какъ ги третиратъ, кого трѣба да пустне, кого ще сѫди и пр.

Въстанницитѣ отъ Янтра Махала
(Габровска Околия).

Прѣзъ врѣме на въстанието, отъ страна на правителството въ Габрово сѫ биле изпратени двама турски жандарми да събиратъ пари за данъцитѣ въ Янтра Махала. Единъ старецъ 65 — 70-годишенъ на име дѣдо Петръ (който е билъ говедарь на селото), като нѣмалъ пари за данъка,

слѣзълъ въ градътъ да тжрси пари на заемъ, за да си плати данъка; отишълъ тукъ-тамъ да ищи, нъ въ това размирно врѣме никой не му заелъ. Въ отчаяние той се отбилъ на единъ дюгенъ, да пие едно вино, за да му поотмине и да си върви назадь. Тамъ го заварило едно 17—18-годишно момче габровче, което го попитало, кадѣ е ходилъ въ това размирно врѣме. Дѣдото му разправилъ, че ходилъ да тжрси пари за данъка, нъ отъ нийдѣ не му дали и се окайвалъ, че незнае, какво ще прави. Момчето му отговорило: „не ти трѣбатъ пари за данъкъ, на Турцитѣ вече пари нѣма да давате, нъ куршумъ ще имъ дадете. Цѣла България е въстанала вече на оржжие и наскоро ще бжде царството българско. Дюзтабановъ излѣзе вече съ момчетата по планината на бунтъ. За туй иди си въ Махалата, да разкажешъ на всичкитѣ хора да не даватъ пари на турцитѣ, нъ куршумъ да имъ дадже тъ!“

Дѣдото си отишълъ на Махалата, обиколилъ хората отъ кжща въ кжща и разказалъ на всичкитѣ си съселяни за наставленията, които получилъ отъ момчето въ Габрово.

Идеята да дадмтъ куршумъ а не пари на турцитѣ твърдѣ много се понравила на селянитѣ и се одобрила напълно отъ всички. Тѣ се съгласили и въоржжили, кой съ каквото можалъ, и нападнали жандармитѣ да ги убижтъ, та по този начинъ да се отжрвжтъ да не плащатъ данъкъ. Само подстрѣкателя имъ, дѣдо Петръ, останалъ въ кжщи и не взелъ участие въ опита за убийството. Въ нападението, което станало вжтрѣ въ Махалата и което идяло отъ всѣка страна, единя жандарминъ, на име Узунъ-Али, падналъ убитъ тамъ на мѣстото, нъ до гдѣто го убижтъ и той успѣлъ да убие едного отъ селянитѣ; а другия жандарминъ успѣлъ да избѣгне здравъ въ Габрово.

Слѣдъ паданието на жандармина, всички селяни, жени и бабички го добили: кой съ дърво, кой съ камакъ, и се надругавали надъ тѣлото му, а единъ отъ селянитѣ нѣкой

си Кжнчо Йовевъ отъ с. Бичкийнята, взелъ пушката му „Шасепо“ и ж занесалъ у дома си.

Това произшествие се разкри на пълно и даже се донесе съ много прѣувеличения до правителството въ Търново, като причини твърдѣ голѣма ярость у турцитѣ и възбуди до висша степень негодованието и страстьта имъ за отмжщение срѣщу българитѣ. Нарочно разпространихж слухъ, че ужь жандармина живъ билъ нарѣзанъ съ трионъ на парчета, и че българскитѣ комити направили таквизи свирѣпства, за каквито примѣръ нѣмало по свѣта.

По това убийство докарахж въ Търново 5-ма селяни, които ужъ взели участие въ убийството, едина, който бѣше взелъ пушката на стражарина, подстрѣкателя дѣдо Петра и младото момче Габровче, което дало наставления да не даватъ пари на турцитѣ, нъ куршумъ. Разпитванието имъ бѣше направено още въ Габрово; при вторичното разпитвание предъ Комисията тѣ исповѣдахж виновность тж си и ж признахж напълно. Само младото момче Габровче не се призна за виновно, като дори отказа да е виждало дѣда Петра на дюгеня и да му е говорило нѣщо. Поради това него го подведохж подъ клѣтва въ цьркова, и понеже то я прие на драго сьрдце, оправда се и се освободи. А 5-та селяни, като убийци и дѣдо Петръ като подстрѣкатель и двигатель, се приговорихж на смжртно наказание.

Азъ се помжчихъ да ги защитж нѣкакъ, като казвахъ, че ако ги сждите, като възганници, по закона имате право да осждите на смьрть само подстрѣкателитѣ, ако ли же ги сждите като убийци, тогава накажете само дѣйцитѣ. Нъ турцитѣ намѣрихж 202-й, или 205-й чл. отъ Отоманския Наказателенъ законъ, споредъ който се наказватъ съ еднакво наказание всички участвующи въ бунтъ, извършенъ съвмѣстно съ убийство, и отхвьрлихж възражението ми. Азъ втори-пжть възразихъ, че Дѣдо Петръ не е билъ командантинъ, нито е ималъ власть да накара другитѣ да

въстанжтъ, но е билъ единъ простъ хабержия, та за туй помолихъ да не се наказва съ смърть. Отговорихж ми, че той е подстрѣкатель и причинитель на бунта, така щото отблъснахж и повторната ми молба за смѣкчение наказанието му и осждихж всичкитѣ на смърть.

Селянина, който бѣше взелъ пушката на жандармина, турцитѣ искахж да го накажжтъ на 5 години затворъ въ окови, като крадецъ и укриватель на държавни вѣщи и оржжия. Ний, Българитѣ, предложихме да му се наложи наказание 3 години затворъ, като достатъчно. Въ врѣме на разискванията, обаче, Мютесарифъ-Паша (който формално вършяше ролята на Генераленъ Прокуроръ и обвинитель отъ страна на Правителството) влѣзе въ Комисията и попита, какво разискваме. Прѣдсѣдателя му отговори, че разискваме за оногова, гдѣто е скрилъ пушката на убития жандарминъ, и че му опредѣляме 5-годишенъ затворъ, а българитѣ-членове искатъ да се намали наказанието на 3 години. Пашата изведнжждъ възрази и каза: „Имате голѣма погрѣшка; този челѣкъ не е крадецъ, нъ убиецъ; той е взелъ участие въ убийството на жандармина нарочно и съ цѣль да му вземне пушката, която му е била потрѣбна за бунта. Разпитайте добрѣ и ще се убѣдите.“

Доведохж отъ ново подсждимия Кънчо Йовевъ за още едно послѣдньо разпитвание. Той се призна, че като падналъ раненъ жандармина и едина му кракъ още мждалъ, той го ударилъ 2—3 пжти съ едно дърво и чакъ тогава ранения умрѣлъ. По този начинъ обвини се и той за съучастникъ въ убийството и него осждихж на смърть, заедно съ другаритѣ му, на 10 Юний 1876 година; и ги екзикутираха въ Търново, гдѣто е въздигнатъ памѣтника.

Имената на обѣсенитѣ селяни, съучасници въ убийството на жандармина Узунъ Али, сж тѣзи: Гаврийлъ Великовъ, Станю Тодоровъ, Петръ Тодоровъ, Станю Петковъ и Рачо Генковъ отъ махала Кряковци, Петръ Петковъ отъ

с. Тодоровци и Кънчо Йовевъ отъ Бичкийнята. Вслѣдствие бунта, станалъ въ Янтра Махала, и убийството на жандармина, това село твърдѣ много пострада тогава. Жертвитѣ, дадени въ хора, не стигнаха; около 50 кѫщи бидохѫ изгорени и всичкитѣ други всецѣло ограбени.

Габровскитѣ учители.

Тогавашнитѣ учители отъ Габровската гимназия: Стефанъ Калпазановъ (Зографский), Иванъ Гюзелевъ, Андрей Маноловъ, Райчо Каролевъ, Цани Гинчевъ, Никола Сарановъ, Несторъ Марковъ и пр., — всички 12 души — бѣхѫ обвинени въ най тѣжкото прѣстѫпление по бунта.

Противъ тѣхъ бѣше подаденъ единъ страшенъ *махзаръ* (обвинение), подписанъ отъ 33-ма души Габровски първенци. *Махзара* бѣше написанъ отъ Фазѫлъ-Паша въ единъ високъ и мѫчно разбираемъ стилъ, повечето арабски и персийски. До колкото можахъ да узная отъ послѣ, само 3—4-ма отъ подписавшитѣ махзара сѫ го подписали съзнателно само и само да отѫрвѫтъ себѣ си, или своитѣ отъ прѣслѣдуванията на Фазѫлъ-Паша, или же, може би, отъ подлизурство и туркофилство, или пъкъ, най-послѣ, отъ лична умраза къмъ учителитѣ; понеже въ него врѣме мѣжду нѣкои раждясали чорбажии въ Габрово е имало тѫзи идея: че „окумушлардáнъ кѭяметъ копаджакъ“ (отъ ученитѣ хора свѣта щелъ да се довърши). Болшинството отъ подписавшитѣ, обаче, (мѣжду които имаше и твърдѣ благонадѣждни и добри хора), не е знаело, какво подписва. Послѣднитѣ сѫ мислѣли, вѣроятно, че подписватъ нѣкой благодарителенъ адресъ на Фазѫлъ-Паша, а въ никакъвъ случай не смъртна присѫда противъ учителитѣ. Защото, както

казахъ и по-горѣ, стила бѣше много високъ и тѣ естественно не сѫ могле да го разумѣѭтъ.

Съдържанието на махзаря горѣ-долу гласеше, че отъ когато сѫ дошле учителитѣ въ Габрово, отъ тогазъ се е размирилъ свѣта, отъ тогазъ се почнали да съставятъ комитети и да се вдигатъ бунтове; че тѣ, като Русски въспитанници, нарочно сѫ проводени за това; че тѣ сѫ причината на всичкото зло, и че за умиротворение на страната е безусловно необходимо тѣхното премахвание и наказание.

Учителитѣ, едвамъ що отървани отъ бѣсилката на Фазлъ-Паша въ Габрово, по ходатайството на Каймакамина Юрданча Бакалова и по случайното запрѣщение отъ Високата Порта на сѫщия Паша да въспрѣ и да не екзекутира хората, нъ да си гледа само военната работа, — бѣхѫ отново поставени въ най критическо положение, вслѣдствие *махзара* отъ Габровскитѣ първенци. За това тѣ бѣхѫ вързани и докарани подъ строгъ и силенъ конвой пѣшкомъ въ Търново. Прѣдъ полицейския домъ, Андрей Маноловъ е билъ силно ударенъ съ приклада на пушката отъ стражарина на конвоя, послѣдствие на което той е падналъ на земѭ-тѫ и е силно извикалъ. Учителитѣ бидоха поставени въ затвора, гдѣто си чакахѫ редътъ за сѫденье.

Като се представи страшния *махзаръ* въ Комисията, нашитѣ коллеги-турци силно настояхѫ на него и искахѫ да обѣсѫтъ учителитѣ, безъ да ги разпитватъ повече. Хаджи Ферхадъ, като взе на рѫка *махзара,* показваше го и думаше: „Погледнете, тука сѫ подписани най първитѣ хора отъ Габрово: може ли да се има сѫмнѣние, или да се каже нѣщо противъ тѣхъ? Трѣбва да се погубѭтъ учителитѣ безъ повече доказателства!“

Азъ възразихъ, че ний не можемъ тъй да наказваме хората, до гдѣ не узнаемъ, кой въ какво е виновенъ. Нуждно е, казахъ, щото подписавшитѣ *махзара* да дойдѫтъ тука и да ни докажѭтъ, Иванъ въ какво е виновенъ, а Стоянъ въ какво, и тогава само, слѣдъ като се убѣ-

димъ напжлно, да приложимъ всѣкиму предвиденото отъ закона наказание. А така, въ общи думи казано, че тѣ биле русски въспитанници, че тѣ биле причина на бунта, че искали Габровци наказанието имъ, безъ да докажжтъ именно, кой въ какво се обвинява, това — свършихъ — не е достатъчно за да бждатъ наказани обвиняемитѣ.

Председателя разумѣ, че азъ съмь въ правото си, и безъ да каже нѣщо, оттегли прѣдложението, като го остави за разгледвание поослѣ.

На утрѣто той пакъ постави на дневенъ редъ за разисквание дѣлото на учителитѣ. Турцитѣ-коллеги пакъ взехж за доказателство *махзара* и пакъ дадохж мнѣние, да обѣсжтъ виновнитѣ безъ повече даказателства. Азъ пакъ възразихъ, както първомъ; председателя пакъ отложи дѣлото мълчаливо. Съ една дума, този въпросъ въ растояние на една недѣля нѣколко пжти се предлага отъ прѣдсѣдателя на дневенъ редъ; турцитѣ все на сжщото мнѣние си стояхж, а ний все имъ възразявахме, че обвиняемитѣ трѣбва да се разпитатъ и да се докаже виновностьта имъ.

Това мълчаливо отлагание и протакание дѣлото отъ страна на прѣдсѣдателя бѣше, вѣроятно, за да поутихнжтъ страститѣ у турцитѣ-коллеги.

И най послѣдния пжть, като Бея го предложи на ново разискване, азъ пакъ казахъ, че трѣбва виновнитѣ да се разпитатъ и да се докаже виновность-та имъ. Тогава чакъ председателя каза: „редътъ и законътъ тъй го изискватъ!“

Мене ме обвзе голѣма радость, защото знаяхъ отъ единъ мой коллега българинъ, че противъ учителитѣ не це се докаже никаква вина и че тѣ ще бждатъ оправдани.

Слѣдъ малко, председателя ми каза на самѣ: „азъ зная, че учителитѣ сж участници въ бунтовнитѣ работи и че х знаяли всичкото, нъ нѣма да се докаже нищо противъ ѣхъ. Бждете спокойни!“

Раздѣлихме се на секции, по равно число турци и

българи въ всѣка секция, и почнахме да разпитваме учителитѣ. Отъ истинтацитѣ дѣйствително не се оказа никаква виновность противъ тѣхъ.

Освенъ общото обвинение въ *махзаря,* специално противъ Гюзелева имаше обвинение още, че той ималъ телеграфически апаратъ и че съ него въ гората хващалъ депешитѣ и узнавалъ тайнитѣ и распорежданията на правителството.

Той отговори, че въ школата прѣподавалъ физика и нѣщо по електричеството, нъ тайнитѣ на телеграфа не е ловилъ. И тъй се оправда.

А за Никола Сарановъ, освенъ обвинението въ *махзаря,* имаше дознание, че ходилъ на засѣдание въ *Родевата Бахча* на Мара-Гидия, заедно съ членоветѣ на революционний комитетъ, и тамъ вземалъ участие въ рѣшенията по организацията, плана, деня и часа, въ който ще избухне въстанието. По тоя начинъ всичкитѣ учители, изключая Саранова, се освободихѫ отъ затвора и се турнахѫ въ Щърбакова Ханъ подъ полицейски надзоръ, до гдѣ си намѣрѭтъ здрави порѫчители.

Нуждиитѣ порѫчители се намѣриха, и слѣдъ 2 — 3 дни прѣстояванье на хана, учителитѣ се пустнахѫ на свобода, нъ имъ се запрѣти за напрѣдъ да учителствуватъ въ Габрово, като имъ се заповѣда да си тѫрсѭтъ работа на друго мѣсто.

Веднага слѣдъ изваждането учителитѣ отъ затвора и поставянието имъ на хана, азъ се разтревожихъ много и възнегодувахъ въ дъното на душата си отъ подлата постѫпка на клевѣтницитѣ, подписавши махзаря, и поискахъ отъ прѣдсѣдателя да имъ се наложи тѣжко наказание за клевѣта, защото наклевѣтихѫ невинни хора, които безъ малко щѣхѫ да бѫдатъ обѣсени.

Той ми отговори: „ще видимъ!“

Слѣдъ пладнѣ, вълнуванъ все отъ сѫщото негодова-

ние, азъ вторично предложихъ на Председателя да се накажѫтъ клеветницитѣ.

Той ми рѣче:

„Остави се, не е твоя работа, ти не си тѣхенъ защитникъ. Ако искатъ, тѣ сами могѫтъ да направятъ това; нъ ти не дѣй повдига този въпросъ, защото съ постѫпката си може да принудишъ клѣветницитѣ да направятъ нѣкой нови интриги противъ учителитѣ, за да отървѫтъ себѣ си“.

Тогава азъ разумѣхъ, че съвѣта на председателя бѣше твърдѣ умѣстенъ и полезенъ за учителитѣ, и се напустнахъ отъ идеята си. Нъ отидохъ, та ги намѣрихъ на Щарбакова ханъ и имъ казахъ, че, ако би да искатъ, могѫтъ да теглѭтъ въ сѫдъ клевѣтницитѣ; учителитѣ обаче се отказахѫ да направятъ това. Тѣ гледахѫ само това, как какъ по скоро да ги оставятъ свободни, за да си отидѫтъ по домоветѣ.

Отъ послѣ се научихъ, че подписавшитѣ махзаря, като узнали, че азъ сьмъ искалъ да имъ се наложи наказание за клѣвета, се изплашили много, и веднага телеграфически влѣгли въ споразумѣние съ Фазѫлъ-Паша въ Шуменъ, и попросили неговата защита. Нъ, както казахъ вече, този въпросъ не се повдигна отъ никого и ние го оставихме безъ послѣдствие.

Учителитѣ се пустнахѫ и си отидохѫ живо — здраво по кѫщята. И днесъ още всичкитѣ живѣѭтъ, съ изключение на стария литераторъ и поетъ Цани Гинчевъ, който прѣди 4 — 5 години почина въ София.

Воеводата Цанко Дюстабановъ.

Цанко Дюзтабановъ, както вече имахъ случай да забелѣжа, бѣше единъ отъ най доблестнитѣ, най храбритѣ и най интелигентнитѣ воеводи по българскитѣ въстания. Той бѣше на възрасть около 28 — 30 години, имаше ръстъ доволно снаженъ и високъ, лице бѣло и чисто, вѣжди тънки, дълги и вити като гайтани, мустаки тжмно-жълти, доволно голѣми и прилични, чело широко, високо и гордо, погледъ проницателенъ, гласъ звънливъ, говорение лесно и много симпатично. У него имаше характеръ желѣзенъ и неустрашимъ, воля непоколебима. Той бѣше лекъ, пжргавъ и твърдѣ дѣятеленъ, притѣжаваше голѣми естественни дарби и познаваше нѣкой чужди язици.

Въ кжсо казано, нищо не липсваше на Цанка да бжде единъ достоенъ войвода на въстанницитѣ.

Въ врѣме на въстанието, той бѣше членъ въ Габровския Околийски Сждъ (мезли́ши даавие), и бѣше взелъ отпускъ, подъ претекстъ да отиде да си поправи воденицата. Нъ, вмѣсто това, той събралъ дружината си на въстание и провъзгласилъ бунта по цѣлата Габровска околия, като распорѣдилъ бунтовническитѣ чети по разни страни, и възложилъ на всѣка една работата, която ще има да испълни.

Най първомъ, той възложилъ на Патлажанъ Петка миссията да прекжсне съобщенията на правителството, като скжса телеграфнитѣ жици и нападне на пощата.

Слѣдъ това, той испратилъ едно отдѣление отъ бунтовницитѣ да заеме севлиевското село Батошево.

А самъ, като наредилъ разнитѣ помошници, команданти и подъ команданти, той турилъ се на чело на по голѣмата часть отъ въстанницитѣ и се отправилъ кжмъ въсталалитѣ села въ Севлиевската околия: Ново Село и Кръ-

венникъ, за да се съедини съ тамошнитѣ въстанници и да работжтъ задружно по извѣстенъ и прѣдначертанъ планъ.

Като се отбилъ съ дружината си на Ново Село, Дюстабановъ намѣрилъ тамъ двама турски цигани, и понеже се усжмнилъ въ тѣхъ, да не сж шпиони, той билъ принуденъ да ги заколи, за да не му издадятъ плана на турцитѣ.

Отъ това на сетнѣ, Цанко се е срѣщалъ на много мѣста съ турскитѣ баши-бозуци и черкези, на които е далъ седемъ блѣскави и упорити сражения, за които споменахме вече въ първата часть на тая книга.

Отъ бойното поле Дюстабановъ е написалъ едно писмо до комитета въ Габрово, което е испратилъ по училищния слуга, турено въ една дебела и съ свределъ извъртяна тояга. Турцитѣ бѣхж успѣли да хванжтъ тжзи тояга и да открижтъ писмото, което и бѣхж прѣвели на турски языкъ, а оригинала, заедно съ провъртяната тояга, бѣхж испратили въ Комисията, като вѣществени доказателства.

Въ писмото на Цанка разказваха се новини отъ бойното поле, описваше се духа и храбростьта на въстанницитѣ; разправяше се за сраженията, които той ималъ съ баши-бозуцитѣ и черкезитѣ, и за това, какъ въ едно сражение воеводата самъ съсѣкълъ четирма черкези au coup d'epée.

По нататъкъ въ писмото се разказваше, какъ Цанко отъ начало се сжмнѣвалъ въ лѣвото крило, което било сжставено все отъ млади момци-Габровци и било командувано отъ Пенча Пустомпира, боялъ се да не би да се изплашатъ момчетата и да се разбѣгатъ, нъ, за негова голѣма радость, тѣ излѣгли храбри като левове и се били много юнашки.

Най-послѣ Дюстабановъ пишаше да му пратятъ хлѣбъ, мѣсо, вино, ракия и др. провизии, мунпции, вѣстници, писма, новини и пр.

На края на писмото Цанко поржчваше на комитета да побърза да даде гласность прѣзъ европейската пресса на турскитѣ звѣрства, благодарение на които се истѣзаватъ и убиватъ старци, жени и дѣца, се горжтъ селата на невинни и беззащитни хора, па най сетнѣ, да направи апель къмъ християнска и човѣколюбива Европа, да се смили и побърза да защити нещастния български народъ.

Това писмо биде прочетено въ Комисията на турски язикъ въ присжтствието на Дюстабанова, а на менѣ дадохж оригинала на Български; азъ го прочетохъ, разтревожихъ се, заплакахъ и се обърнахъ назадъ къмъ прозореца да си отрия сълзитѣ. А докладчика, като дойде до тамъ, гдѣто бѣ казано, че Дюстабановъ съсѣкалъ самъ съ сабята си 4-ма черкези, и че младитѣ момци Габровци сж били храбро като левове, турцитѣ се обърнахж къмъ него и му казахж: „Цанко Ефенди, тука вече сте го прѣкалили, това не може да бжде . . .“

А той имъ отговори:

— Не! Вий го знаете, че е истина, нъ тъй ви понася да казвате. Азъ не съмъ лъгалъ никога въ живота си, па и сега не лъжа! . .“

Въ най послѣднето отъ сраженията, което е станало на „Мара Гидия“ въ мѣстностьта „*Манастирската ръка*“, на 12 Май 1876 год., Дюстабановъ, когато е прѣдвождалъ и удързостявалъ дружината си въ боя, е билъ раненъ въ лѣвата ржкж, близо до лакьта и кокала му е билъ счупенъ.

Тогава дружината на въстанницитѣ е била съвършенно разбита и се разбѣгала, а самъ Дюстабановъ отишелъ въ с. Байновци, Габровска околия, при нѣкой свой познатъ, на когото кжщата била въ гората, на края на селото, и поискалъ хлѣбъ; слѣдъ това той пожелалъ да го заведжтъ въ кжщата на Стояна Пѣйчевъ Врабелецъ, отъ сжщото село, който го приелъ и скрилъ въ плѣвня-

та си, на мѣстностьта *Вржбския изворъ,* гдѣто му донесалъ хлѣбъ и млѣко. Войводата като се нахранилъ, заспалъ. — Въ това врѣме нѣкой си Г. слѣзалъ въ с. Трьньето и разказалъ на селянитѣ, че Дюстабановъ е слѣзалъ раненъ отъ балкана и се скрилъ въ плѣвнята на Ст. Вржбелеца. Събравшитѣ се тамъ селяни рѣшили да съобщжтъ за това на кмета *(махеле башията)* отъ с. Горнова-Могила и на правителството въ Габрово.

Махале-Башията Ив. К. дошелъ при Цанка съ десетъ души селяни, въоржжени съ брадви и колове, тъкмо това врѣме войводата спялъ. Тогава нападателитѣ го извардили, взели му револвера, събудили го отъ сънь, вързали го и го покарали за Габрово.

На с. Гачевци ги посрѣщнала потерата, състояща отъ жандарми и войници, които биле пратени отъ правителството за сжщата цѣль, т. е. да вземнатъ Цанка и да го докаратъ въ Габрово. На утрѣто, Дюстабанова докарахж въ Търново съ една открита кола *(Шеркетъ арабасж)* за сждение прѣдъ специялната Комисия, която Захарий Стояновъ нарича „голѣмия мезлишъ".

Въ Търновския затворъ Дюстабановъ преживѣ около 40 дни. Той бѣше твърдѣ добрѣ третиранъ; всѣкога турцитѣ го наричахж „Цанко Ефенди", въ сжда му давахж столъ да сѣди и цигара да пуши, питахж го, даватъ ли му редовно хранж, какъ отива раната му и пр. А арестантитѣ въ затвора, всички му ставахж на крака, отдавахж му почеть, като на войвода, и му струвахж мѣсто да сѣдни. Често го викахж да го разпитватъ и той не крияше нищо, като постоянно казваше: „въ живота си никога не сьмъ лъгалъ, и сега нѣма да лъжж". Разказваше той за всичко подробно, за другаритѣ си отъ революционний комитетъ, за битвитѣ, които е издържалъ, какъ цѣлия народъ е билъ въодушевенъ отъ желание за свобода, какъ бабичкитѣ по селата го посрѣщали съ сълзи на очитѣ отъ радость, а момитѣ го кичели съ цвѣтя. Той обобща-

ваше въпроса и протакаше работата нарочно, съ цѣль, види се, да получи прошка отъ Султана, или же да спечели врѣме, та да се намѣсѭтъ европейскитѣ сили и да му издѣйствуватъ амнистия.

Цанко разказваше още, че едвамъ 15—20 дни прѣди да избухне въстанието, веднѫжъ се намѣрилъ въ едно събрание на революционний Комитетъ, което станало на „Мара Гидия“ въ *Родевата Бахча,* и само тогава се намѣсилъ въ комитетскитѣ работи, като далъ честно слово, че ще вземне участие въ бунта и си устоялъ на думата. Нъ Комитета го билъ излъгалъ и не му далъ нуждната помощъ въ хора и провизии, тъй щото по балкана момчетата тѣглили голѣми лишения и много гладували, поради което той твърдѣ много се сърдяше на предсѣдателя на Комитета, Якима Цанкова, и му казваше въ очитѣ: „Ако ти бѣше дошелъ въ гората при насъ, момчетата щѣхѫ живъ да та разкѫсатъ“! Войводата искаше да накажѭтъ Якима и другитѣ му другари отъ комитета, за гдѣто го излъгали.

Той казваше още, че българския народъ е зеленъ и не знае, какво прави, та се лесно мами. „Дайте ми врѣме, азъ да му напишѫ едно завѣщание“, казваше Цанко. Види се, съ туй той искаше да спечели симпатиитѣ на турцитѣ, или же да спечели врѣме, за дано се обърне работата нѣкакъ на добрѣ.

Въ желанието си да се накажѭтъ и другаритѣ му отъ комитета, Дюстабановъ разказваше, че Якимъ го е излъгалъ, че Христо Топузановъ и Димитръ Денчовъ сѫ членове отъ комитета и че Никола Сарановъ само знае тая работа и е присѫтствувалъ на засѣданието въ *Родевата Бахча.*

Якимъ, като не признаваше виновность-та си, Дюстабановъ се обърна къмъ Саранова и му каза: „Кажи си право, Сарановъ, не бой се, твоя кабахатъ не е голѣмъ; споредъ закона ти ще стоишъ само 5 години запрѣнъ, а пъкъ въ това врѣме, азъ ще храня майка ти отъ воде-

вицата“! Слѣдъ като Цанко му зададе и 2-й и 3-й пѫть този въпросъ настоятелно, Сарановъ се уплаши, се разтрепера и каза: „Дайте ми на подписъ, че не ще ма накажите“! Прѣдсѣдателя ми каза да му направя една записка, каквато ище обвиняемия; но азъ се възмутихъ и му отговорихъ, че не могѫ да правя подобни записки.

По настояванието на Дюстабанова, Сарановъ призна засѣданието на *Родевата Бахча,* потвърди думитѣ на Дюстабанова и съ това разкри виновностьта на цѣлия съставъ на Комитета. Въ послѣдствие призна виновностьта си и Якимъ, а Христо Топузановъ мѫжественно упорствува и не се призна за виновенъ до края. Но това бѣше безполезно вече, защото виновностьта бѣше признатa отъ другитѣ му трима другари. Слѣдъ поставянье на очна ставка съ тѣхъ и подиръ доволно продължително упорство, най сетнѣ призна се и той.

Предсѣдателя Али-Шефикъ-Бей се смили върху Дюстабанова за неговата храбрость, откровенность и честность и му даде дума конфиденциално, че ще ходатайствува предъ Султана за смѣкчение наказанието му и замѣнение на бѣсилката съ затворъ въ крѣпость. Обаче желанието на Бея не се испълни, тъй като Султана не се съгласи да помилува Цанка отъ смъртъ.

Нѣколко дни прѣди екзекутиранието на Дюстабанова, турцитѣ веднѫждъ го запитахѫ: „Цанко Ефенди, ти, като си такъвъ уменъ челѣкъ, който знаешъ историята и толкова други науки, па познавашъ нашитѣ орѫжия и сила, не можа ли да прѣдвидишъ, че не се искарва на глава да се борите вий, една шепа хора, съ таквази силна държава, като нашата? Чудно ни е, какъ можа́ и ти да се увлѣчешъ въ тая глупава работа и да станешъ бунтовникъ?“ . . .

Той имъ отговори дързостно:

— „Азъ зная много добрѣ, че царството ви е голѣ-

мо, че силата, войската и оржжието сж въ вашитѣ ржцѣ, че съ сила ний не ще да ви надвиемъ; нъ зная още, че вий сте варвари и тирани, че поради възстанието вий ще нападнете на невиннитѣ и мирни жители и ще направите звѣрства. Нашата цѣль, прочее, не е била да ви надвиемъ съ сила, нъ само да ви прѣдизвикаме да направите звѣрствата, които вече направихте прѣмного и благодарение на което се компромитирахте предъ цѣлия образованъ свѣтъ; а тая наша цѣль е достигната вече. Бждете слѣдователно извѣстни, че ний побѣдихме. Вий, като изгорихте толкова кжщи и села на мирнитѣ българи, като изклахте толкова невинни старци, бабички, жени и дѣца, като разорихте толкова църкви и училища, трѣбва да знаете, че цѣла Европа се възмути отъ вашитѣ звѣрства и че тя скоро ще дойде да ви изгони отъ тука. За това стѣгайте се да бѣгате къмъ Анадола. Вий издадохте *Хати-Шерифа* и не го испълнихте, издадохте *Хати-Хумаюна* и него не испълнихте, обѣщахте правдини за християнитѣ и тѣхъ не дадохте; мислите си, че все съ лъжи ще ж карате! Европа се насити на лъжитѣ ви и вече не ви вѣрва. Вашата се свърши вече; Европа, както казахъ, ще ви испжди отъ тука“ . . . .

Турцитѣ, като изслушахж тия думи на войводата, исказани на турски языкъ съ единъ твърдъ и рѣшителенъ тонъ, се ядосахж много и се уловихж за брадитѣ. — „Я, виждте бунтовника, какво страшно говори!“ казахж тѣ и излѣзохж на вънъ да се поразходжтъ, да вземнатъ чистъ въздухъ, за да имъ поотлекне, защото ги заболѣха главитѣ отъ думитѣ на Дюстабанова.

Въ навечерието, прѣди да обѣсжтъ Цанка, майка му бѣ отишла въ затвора да го види за послѣденъ пжть. При другото, той ѝ подалъ парчето отъ счупения кокалъ отъ ржкжтж си и ѝ казалъ: „Майко! вземни този кокалъ отъ ржката ми; той ще ти остане за спомѣнъ; мене скоро ще обѣсжтъ!“ Майка му отговорила: „Синко! за мене е честь,

че съмъ отхранила такъвъ достоенъ синъ да умрѣ така геройски за отечеството!“ и се простила съ него. За посѣщението на Цанковата майка сьмъ слушалъ отъ служащитѣ при затвора и отъ околнитѣ люди.

Али-Шефикъ-Бей бѣше се распоредилъ да отведжть на утрѣто майката на Дюстабанова заедно съ тъщата на попъ Иванча долу на митрополията, за да не гледатъ бѣднитѣ жени казненеито на чадата си и да не би да се повреджтъ нѣщо отъ смущение и скърбь.

Припомнювамъ си сега, че сутринь-та въ деня, който бѣше назначенъ за сжденнето на Цанка предъ публичния сждъ, вилаетския истинтакчия Саами-Бей, въодушевенъ, вѣроятно, отъ чувства на гуманность и милосьрдие, ме повика тайно на страна и ми каза: „Виждте са съ вашитѣ коллеги българи и се споразумѣйте, дали не ще се намѣри нѣкой отъ турцитѣ да ви подьржи; и ако поне единъ отъ тѣхъ се съгласи съ васъ, то направете предложение въ Комисията, да се попроси милость отъ Султана за Цанка. Я виждте, продължи той, какъвъ е младъ и достоенъ челѣкъ, язжкъ е за младинитѣ му!“ Турчина ми запрѣти обаче да не казвамъ, че тази идея ми е дадена отъ него.

Всичкитѣ наши коллеги-българи още не бѣхж дошле, защото бѣше рано; и азъ, като намѣрихъ само 3-ма или 4-ма отъ тѣхъ, съобщихъ имъ тая идея и ги помолихъ да се ходатайствува за помилувание. Тѣ се оплашихж и не смѣйхж да ме поддьрджтъ; казахж ми, че това е невъзможно и че само ще си навлѣчемъ нѣкоя беля па главата. Отговорихъ имъ, че тая идея ми е внушена отъ единъ турчинъ. Тѣ пакъ не давахж съгласие, като повтаряхж, че турцитѣ ни испитватъ ума за да ни въвлѣкжтъ въ нѣкож пакость.

Безъ да гледамъ, че въ този случай коллегитѣ-българи не смѣихж да ма поддьржжтъ, азъ все пакъ потърсихъ Председателя въ кабинета му, нъ не намѣрихъ сж-

щия, а сина му Зюхди Бея, и го попитахъ: не можемъ ли да направимъ предложение отъ страна на болшинството на Комисията, да помолимъ Падишаха да помилува Цанка отъ смърть и да замѣни наказанието му съ затворъ?

Той ми отговори стрѣснато и по единъ твърдѣ запрѣтителенъ начинъ: „Сакжнъ, каза, не правете такова предложение; защото баща ми пита въ Цари-градъ и молбата му не се послуша. Падишаха не прощава Цанка“.

Прѣдъ невъзможность-та да се стори нѣщо, и азъ си отзехъ вече всѣка надѣжда за принесвание нѣкаква помощь на доблестния герой; и така той се изгуби.

На публичното сжденье, което стана въ Търновския конакъ на корридора, отъ страна на турското правителство се прочете единъ дълъгъ и широкъ обвинителенъ актъ, който обемаше цѣлата история на Цанковото воеводство и главатарство по въстанието и всичкитѣ бунтовни дѣяния, които той бѣ извършилъ. Подирь това дадохж думата на обвинителя, който, на основание на тия прѣстжпни дѣяния и съгласно закона, поиска смъртното му наказание*). Най сетнѣ дадохж Дюстабанову послѣдната дума и, като го попитахж какво има да каже, той отговори:

— „Тука вий сте описали само моитѣ прѣстжпни дѣйствия по въстанието, нъ не сте помѣнали нищо за добритѣ ми дѣла. Понеже азъ имамъ и таквизи, то трѣба и тѣхъ да споменете. Азъ харизахъ, каза той, живота на единъ турчинъ, когото момчетата отъ дружината бѣхж хванали и щѣхж да заколжтъ. Освѣнь това, азъ не допуснахъ на въстанницитѣ да изгорятъ градътъ Габрово! . .“

Дюстабановъ бѣ осжденъ на смърть и обѣсенъ въ Търново заедно съ Якима Цанкова и Попъ Иванча отъ Габрово, на 22-й Юний 1876 год. Подиръ прочитанието

---

*) Подиръ обвинителя говори защитника, Джовани Икономовъ. Той каза, че милость-та на Царя е голѣма и безкрайна, и той проси милость отъ него за тогова човѣка! По-други мотивъ за защита немаше.

присѫдата му, турцитѣ го попитахѫ, кадѣ желае да го екзекутиратъ, въ Търново или въ Габрово. Той отговори съвсѣмъ хладнокръвно: „По добрѣ тука, че ще бѫде по салтанатлия, по тържественно, защото тука е голѣмъ градъ!“ На бѣсилката Цанко намѣрилъ другаря си Якима обѣсенъ прѣди него, като по старъ бунтовникъ, и го попиталъ: „Какъ си другарю, по спокоенъ ли си тука? и азъ идѫ при тебѣ. Нали наедно тръгнахме, заедно трѣбва и да вървимъ! . .“ Подиръ туй Попа поискалъ да прочете напѫтственна молитва, нъ Дюстабановъ го отстранилъ и му казалъ: „Иди си, Дѣдо Попе, азъ немамъ нужда отъ молитва!“ Най сетнѣ, Цанко раздалъ колкото пари ималъ у себе си на вдовици и сиромахкини, упростилъ се съ присѫтствующитѣ и тогава безъ никакво смущение се покачилъ на бѣсилката.

Справедливо е да отдадемъ тукъ подобающата честь на паметьтѫ на Дюстабанова, защото неговото име ще остане безсмъртно въ историята и ще се помѣнува съ гордость и уважение отъ потомството. Въ рѣдки случаи человѣчеството ражда подобни храбри, доблестни и духовити герои.

Якимъ Цанковъ отъ Габрово.

До избухванието на въстанието въ Габровско, Якимъ занимаваше официялно длъжностьтѫ Касиеръ на земледѣлческата касса въ Габрово, а неофициялно предсѣдатель на революционния комитетъ. Повече отъ година врѣме прѣди избухванието на бунта, той е полагалъ всевъзможни старания и усилия за приготовлението и организацията му, такто и за снабдяванието въстаницитѣ съ орѫжия. Най сетнѣ, въ навечерието на въстанието, той е можалъ да привлѣче въ работата и Дюстабанова и да даде въ не-

говото лице единъ достоенъ воевода и комендантинъ на въстаницитѣ. Якимъ не бѣше излѣгвалъ по балканътъ съ бунтовницитѣ, а като прѣдсѣдатель на комитета си стоялъ въ Габрово, отъ гдѣто Фазлъ-паша го бѣ хваналъ и изпратилъ въ Търновския затворъ, още въ самото начало на Габровското въстание. Предварителното му дознание бѣше направено, нъ отъ него още виновностьта му не бѣше установена напълно. Обаче, както вече знаѭтъ читателитѣ, слѣдъ улавяньето на Дюстабанова, слѣдъ неговото лично настояванье и разкритие, за гдѣто Якимъ го излъгалъ и не му далъ нуждната помощь отъ войници и провизии, и слѣдъ исплашванието и потвърдяванието виновностьта му и отъ Саранова, Якимъ самъ си ѭ призна напълно.

Турцитѣ бѣхѫ много разярени противъ него, защото е билъ чиновникъ, облагодѣтелствуванъ отъ тѣхъ, довѣренно лице на власстьта и, до послѣдната минута на хващанието му, тѣхенъ другарь въ конака.

Тѣ намѣрихѫ него по-много виновенъ отъ всичкитѣ други, даже повече и отъ Дюстабанова; защото той бѣше работилъ най дѣятелно за приготвяние на въстанието. За това настоятелно искахѫ неговото обѣсвание. Ние, Българитѣ членове въ Комисията, направихме доволно силни възражения и всевъзможни усилия за отърванието му отъ смърть, нъ не сполучихме. Наистина, казвахме ний, доказа се напълно, че Якимъ е работилъ много по въстанническитѣ работи, купувалъ е и раздавалъ орѫжия и пр. и пр.; нъ самъ той, като не е билъ воевода или командантъ, като не е излѣгвалъ даже вънъ отъ града съ четитѣ, нито пъкъ е нѣкакъвъ подстрѣкатель, защото не се представи предъ насъ нито единъ челѣкъ да ни каже, че той го е убѣдилъ да стане бунтовникъ; то, по тия съображения, той заслужва наказание, може би, тѣжко, нъ не и смърть. Турцитѣ не щѣхѫ ни най малко да слушатъ нашитѣ възражения и казвахѫ, че той е повдигналъ всичкитѣ комити

на въстание и даже войводата Дюстабанова той е извадилъ отъ умъ, като го е направилъ командантъ на въстанницитѣ. Слѣдователно, той е най много виновенъ отъ всичкитѣ, и той трѣбва да се обѣси най напрѣдъ. За да направятъ по голѣмо давление върху насъ и да ни накаратъ да се съгласимъ, при разискванието въпроса за виновностьта му, Мютесарифъ Паша и Мюфтията, въ навечерието на осѫжданието на Якима, бѣхѫ дошле въ Комисията нарочно и, заедно съ всичкитѣ други турци наши коллеги, силно настоявахѫ да го обвиняватъ и да казватъ, че той е най много виновенъ отъ всички други и, слѣдователно, трѣба да се накаже съ смърть непремѣнно.

Вечерьта, прѣди Якимовото сѫдение въ публичния сѫдъ, азъ повикахъ у дома защитника на обвиняемитѣ, Джовани Икономовъ, и му дадохъ инструкции, какъ да защищава на утрѣньта Якима; защото, споредъ тогавашния турски порядъкъ, на защитницитѣ не се давахѫ прѣдварително дѣлата за изучвание. Азъ казахъ на Джовани да поддържа защитата си на сѫщитѣ основания, върху които ний бѣхме базирали своитѣ възражения въ съвѣщанието си презъ сѫщия день.

Дѣйствително, на утрѣто предъ публичния сѫдъ, Джовани поддържа хубаво защитата си въ тая смисълъ. Нъ турцитѣ не искахѫ да го слушатъ; тѣ си останахѫ на своето убѣждение. При осѫжданието му, най послѣ, само Илия Поповъ, Първи Павловъ и азъ останахме при особенно мнѣние, а болшинството го осѫди на смърть. И бѣдния Якимъ го повѣсихѫ веднага.

Турцитѣ се зачудихѫ съ насъ, защо оставаме при особенно мнѣние и каква полза ще очакваме отъ това, когато присѫдата е безапеляционна; но ние не си оттеглихме мнѣнието. Поради това, обаче, насъ, троицата, ни испѫдихѫ въ една малка стайчка *(каве-оджаа)*, като председателя каза натъртено: „Особенното мнѣние да излѣзи отъ тука и да мини въ малката стая!“ Другаритѣ ми се уплаши-

хѫ, да не би да ни обвинѭтъ въ явно пристрастие и да ни запрѫтъ за съчувствие към осѫдения. Обаче, такова нѣщо турцитѣ не направихѫ; задоволихѫ се само съ отчислението на Илия Поповъ отъ длъжность-та предсѣдатель на Търновския търговски сѫдъ (теджаретъ рейзи) и на утрѣто на мѣстото му назначихѫ единъ Ерменецъ отъ Цари-градъ.

Якимъ Цанковъ бѣше на възрасть 28—30-годишенъ, момъкъ твърдѣ симпатиченъ, сладкодуменъ, просвѣтенъ и красивъ. Сърдцето на челѣка се искубваше отъ жалость като гледаше неговата хубость, младость и остроумие. Той говоряше хубаво турския язикъ.

Попитахѫ го, като е билъ чиновникъ и облагодѣтелствуванъ отъ държавата службашъ, какво зло е видѣлъ; та е сталалъ въстанникъ.

— Защото нема управия въ турското царство, каза Якимъ; защото турцитѣ тѫпчатъ правата на българитѣ и ги угнѣтяватъ, даже и въ сѫдилищата нема правосѫдие за българитѣ; защото турското правителство, продължи той, лъже и не испълнява обѣщанитѣ реформи; и, най сетнѣ, защото се убѣдихъ, че съ добро не ще да ни се дадѫтъ нужднитѣ правдини и че само съ бунтъ ще се спечели за България автономия, като на Сърбия и Влашко, и само тогава народа ще може да благоденствува и да напрѣдва! . . .

Прѣди да го поведѫтъ къмъ ешафота, той направи до земѭтѫ едно вѣжливо поклонение до краката (темаане) на Али-Шефикъ-Бея и го помоли да му хариже живота. Молбата му, обаче, не се удовлетвори. Той биде обѣсенъ въ Търново, заедно съ Дюстабанова и Попъ Иванча, на 22 Юний 1876 год., като закачихѫ него най първомъ на вѫжето, като най виновенъ по бунтовнитѣ работи.

Попъ Иванчо Николовъ отъ Габрово.

Попъ Иванчо е билъ издаденъ отъ двама Габровци на Фжзжлъ-Паша*). При разпитванието, което му направили тамъ, отъ най напрѣдъ той не призналъ виновностьта си. Нъ, като повикали едногото отъ предателитѣ му и го поставили на очна ставка съ Попа, и като го били твърдѣ много, той призналъ виновностьта си и ж подписалъ.

Признаванието му състоеше приблизително въ това: „Азъ станахъ командантъ на бунта, взехъ си четата и излѣзохъ; нъ, като видѣхъ войската, уплашихъ се и побѣгнахъ".

Тая негова виновность се подтвърдяваше и отъ двѣ телеграмми, пратени отъ Фазжлъ-Паша изъ Габрово и публикувани съ подписа му въ официялния тогавашенъ вѣстникъ „Дунавъ", който се издаваше въ Руссе. Депешитѣ на Пашата гласяхж, горѣ-долу слѣднето: Командира на еди-кой си баталионъ ми съобщава, че, като отивалъ къмъ еди-коя си страна мѣжду Габрово и Севлиево, срѣщналъ една чета въстанници, на брой 150 — 180 души, които се намѣрвали подъ командата на Габровчанина Попъ Ивана и се биле наредили за бой; нъ, като видѣли храбритѣ и непобѣдими царски войски, особенно като чули гласа на тржбата, се оплашили и се обърнали на бѣгъ, какъвто никога не са е виждалъ.— Това бѣ първата депеша. Другата имаше приблизително сжщото съдържание и смисълъ и допълваше първата. (Глѣдай „Запискитѣ на З. Стоянова," томъ III-й, страница 49-та).

Тия депеши дадохж най голѣмата гласность на работата между официялния и неофицияленъ турски свѣтъ,

---

*) Едина отъ тѣхъ е билъ отъ първенцитѣ въ Габрово, а другия отъ простата масса.

който съ нетърпение очакваше новини отъ въстанието, и най много тази гласность подчърта виновность-та на Попъ Иванча предъ очитѣ на турскитѣ висши сфери. Поради това бѣше почти невъзможно да се потули неговото тѣжко обвинение.

Веднъждъ, коллега ми отъ Комисията, Георги Аврамовъ, ми съобщи тайно, какво нѣкой си търговецъ отъ Габрово му казалъ, че попа не билъ виновенъ и вънъ отъ града не билъ излѣгвалъ, нъ че други нѣкой си Попъ Иванъ, отъ с. Кая-Башъ, е участвувалъ въ въстанието и тамъ въ сражението загиналъ. Работата съ Попъ Иванча отъ Габрово е станала, прочее, по погрѣшка, прибави коллега ми и ме помоли да повдигна азъ въпроса за оправданието му прѣдъ Комисията.

Щомъ чухъ това, сутрѣньта, когато още не бѣхж се събрали всичкитѣ членове отъ Комисията, азъ повдигнахъ въпроса за оправданието му предъ Али-Шефикъ-Бея, въ присжтствието на Хаджи Ферхада и Аврамова. До гдѣ си направя прѣдложението, Хаджи Ферхадъ Ефенди ми възрази сърдито и рѣче: „Какво искашъ да кажешъ, Г-не? Можешъ ли доказа ти, че това, което е писалъ Фазжлъ-Паша, е лжжа?“.

— „Не, отговорихъ азъ, какъ смѣж да кажа подобно нѣщо; нъ очевидно е, че има погрѣшка въ тая работа. Другъ Попъ Иванъ е виновния!“

— „Въ такъвъ случай, добави Хаджи Ферхадъ, ще питаме, има ли другъ Попъ Иванъ въ Габрово“.

Предсѣдателя забелѣжи, че таквази погрѣшка е възможна. Нека се не гледа, каза той, какво е писано въ вѣстника, нъ да видимъ направеното слѣдствие *(Истинтакъ)* въ книжата му“.

Хаджи Ферхадъ пакъ възрази: „Защо да не гледаме писаното въ вѣстника, когато той е официяленъ вѣстникъ!“

— „Не, каза Прѣдсѣдателя, по добрѣ дайте да видимъ книжата му!“

Тогава донесохѫ книжата, които обемахѫ *истинтака* му, направенъ въ Габрово. Отъ *истинтака* се оказа, че, слѣдъ като билъ поставенъ на очна ставка съ прѣдателя си, Попъ Иванчо се призналъ и си подписалъ виновностьта, — нѣщо, което се подтвърдяваше и отъ Фазлъ-Пашовитѣ депеши.

Тогава прочетохѫ *истинтака* на Попъ Иванча и го попитахѫ: „Този подписъ твой ли е“?

Той се колеба доволно дълго врѣме, какво да отговори, и най сетнѣ каза: „Да, мой е“.

— „А защо се туря подписъ, нали за да се подтвърди истината“?

— „Не зная“, каза Попа.

Повторихѫ му истия въпросъ.

Тогава отговори:

— „Да, така е, нъ азъ не бѣхъ на себѣ си тогава, бѣхъ побърканъ и не зная, какво съмъ подписвалъ“.

— „Да се констатира, каза Хаджи Ферхадъ, дали тия думи сѫ на лудъ челѣкъ“.

— „А защо не знаешъ, какво си подписвалъ“, го попита Предсѣдателя.

Попа отговори: „Бѣха ме били много и, като умаламощенъ, азъ не зная какво съмъ подписалъ“.

Тогава направихѫ распореждание да се призовѫтъ лицата, които бѣха снели слѣдствието въ Габрово, и да се распитатъ подъ клѣтва, дали подъ бой и насилие се е призналъ и подписалъ Попъ Иванъ.

Хаджи Ферхадъ къмъ това добави: „Възможно е да му сѫ ударили нѣкоя сопа и друга; хелбетя, нема да му кажѫтъ: Хошъ гелдинъ челеби, я!“ Нъ това още не значи, че той не е виновенъ, или че е смазанъ съ бой“.

Послѣ 2 — 3 дена се явихѫ слѣдователитѣ: едина бѣше Габровския истинтакчия, — едно ефенди, съ чисти и нови отъ черно сукно дрѣхи, съ сюртукъ, закопчанъ отъ пояса до врата, съ калѫплия фесъ и, въобще, съ парадно облѣк-

ло, а другия Тевфикъ-Бей, бинъ-башията, Началника на Търновската полиция. Слѣдователитѣ ги подведохѫ подъ клѣтва, като имъ дадохѫ врѣме по напрѣдъ да вземнѫтъ *абдестъ* (умовение). Послѣ ги поставихѫ на очна ставка съ Попъ Иванча и го попитахѫ: познава ли тия хора.

Той отговори: „Да, познавамъ ги, това сѫ *истинтакчиитѣ,* които ме испитвахѫ“.

— „Бихѫ ли та тѣзи хора?“ го попитахѫ.

— „Не, тѣ не ме бихѫ, нъ солдатитѣ ме бихѫ отъ вънъ. Тѣзи хора не бѣхѫ тамъ и не видѣхѫ“.

Послѣ повикахѫ слѣдователитѣ прѣдъ Комисията единъ по единъ да ги питатъ, въ качество на свидѣтели подъ клѣтва; и тѣ заявихѫ, че никой не е билъ Попа.

Слѣдъ това бидоха призовани двама доктори (единна военен, полякъ, потурченъ, а другия — градския Д-ръ Антоновъ) да констатиратъ, дали е битъ Попъ Иванчо.

Тѣ казаха, че понеже се е минало много врѣме отъ тогава, никакви признаци отъ бой не сѫществуватъ.

Отъ тия показания работата отиде на злѣ, защитата стана невъзможна, всичкитѣ възражения за оправдание се оборихѫ, надѣждата, съ една дума, изчезна; нъ азъ все пакъ постоянствувахъ още да защищавамъ обвиняемия предъ Предсѣдателя, като тжрсяхъ въобще сгоденъ случай да го намѣрѭ на самѣ и продължавахъ да му говорѭ: „Ефендимъ, вий сте извѣстни, че Фазѫлъ-Паша не знае какво прави (фраза, която самъ Али-Шефикъ-Бей въ много случаи бѣ казвалъ); а че моля, не давайте довѣрие на работитѣ му. Този челѣкъ е битъ много и подъ насилие е призналъ виновностьта си. Наистина, слѣдователитѣ свидѣтелствуватъ, че „никой не го е билъ, нъ тѣ не сѫ видѣли боятъ и докторитѣ констатиратъ, че немало знакове отъ бой, защото е било отдавна и попа е оздравялъ вече“!

— „Не може да бѫде, ми каза той. Ако е битъ толкова много, какъ щеше да оздравѣе тъй скоро и какъ е можалъ да дойде до тука“.

— „Той е оздравялъ отъ ходеньето, а е вървялъ подъ насилие отъ приклада на пушката, отговорихъ азъ; за това внимавайте да не направимъ нѣкоя погрѣшка“.

Въ това врѣме влѣзе Агяхъ Ефенди и другитѣ турци; нъ азъ си продължихъ: „За това, казахъ, трѣба да се разслѣдва хубаво тая работа, или пжкъ да се повърни на Каймакамина въ Габрово да іж разслѣдва отново“.

— „Не бива, каза Агяхъ Ефенди, до като сме ний тука, каймакамина не може да разпитва. И най сетнѣ тука има вече свидѣтелски показания и докторски рапортъ, вижте го“!

И той прочете още веднжждъ докторския рапортъ, отъ който никаква полза не можеше да се извлѣче за нещастния попъ.

Предсѣдателя отхвърли моето предложение и каза: „Тѣзи хора сж мюсюлмани, тѣ взехж абдесгъ, дадохж клѣтва и доказахж, че никой не го е билъ. Слѣдователно, тѣхното свидѣтелство е фактъ, който не може да се обори!“

Тогава той прѣдложи на Комисията да направи постановление за обѣсванието на обвиняемия и се разпореди да призовжтъ архиерейския намѣстникъ, предварително да му снеме чина.

Повикахж архиерейския намѣстникъ. Той отиде въ стаята, гдѣто бѣше запрѣнъ попа, остригa му брадата и косата и му взе свещеническия санъ, отъ което красивия инакъ Попъ Иванъ стана много страшенъ и безобразенъ.

Въ врѣме на тия церемонии, попа се исповѣдалъ на архимандрита и между другото му казалъ:

„Прощавай, байно, азъ отивамъ за правда (т. е. невиненъ); азъ само причастихъ бунтовницитѣ, благословихъ ги и ги заклѣхъ“. Въ това врѣме на вратата (спорѣдъ думитѣ на Архиерейския намѣстникъ, исказани на менѣ отъ послѣ) прислушвалъ забтийския Юзъ-Башия, Ахмедъ Ага, който знаялъ български, чулъ исповѣдьтж на попа и съобщилъ на предсѣдателя Али-Шефикъ-Бея.

Въ навечерието, прѣди попа да бѫде осѫденъ окончателно отъ публичния сѫдъ, тъща му, заедно съ майката на Дюстабанова, бѣхѫ дошле въ Търново да видѭтъ чадата си за послѣденъ пѫть. При вечерь, тъщата на попа ми дойде у дома съ сълзи на очитѣ, съ плачь и ридание хвана да ма моли да ходатайствувамъ, дано го отѫрватъ; защото билъ невиненъ въ нищо и отъ града на вънъ не билъ излазялъ.

— А тогава, кой го наклевѣти и защо, ѭ попитахъ азъ.

— Не зная нищо друго, само знамъ, че го бихѫ много, каза тя.

— А имате ли хора, които да дойдѫтъ тука и да докажѭтъ невинностьтѫ му?

— Да, каза тя, има хора, които знаятъ, че той е невиненъ.

— А гдѣ бѣхте до сега, защо идете толкова кѫсно. Боѭ се, че не ще успѣемъ да направимъ нищо, казахъ азъ.

Тя ми отговори: Дъщеря ми, попадията, доби малко дѣте, по тая причина азъ не можахъ да ѭ оставя сама и за това закъсняхъ.

Азъ се смилихъ, се развълнувахъ много и заплакахъ; нъ се обърнахъ назадъ да си обършѭ сълзитѣ, за́ да не смущавамъ още повече бабата, която и тъй непрѣстанно плачеше и се кѫсаше отъ тѫга.

Най сетнѣ, азъ й дадохъ тѣзи наставления: веднага да отиде въ кѫщата на коллега ми Илия Попова, да му разправи работата, като му съобщи, че е идвала при менѣ и азъ й сьмъ далъ тия съвѣти, за да ги знае и той, и на утрѣто да ме поддържи въ Комисията.

Отъ тамъ, й казахъ, да отиде при защитника Джовани Икономовъ, да разправи и нему работата и да му съобщи, че е идвала при менѣ и при Илия Попова, и че азъ сьмъ ѭ пратилъ до него, да ѭ заведе утрѣ рано

при нѣкой добръ прошенописецъ да ѝ направи прощение, съ което да моли Предсѣдателя на Комисията, да не осѫжда и да не екзекутира днесь зетя ѝ, нъ да отложи сѫдението му за други пѫть; и по този начинъ да ѝ даде врѣме да прѣдстави доказателства за неговата невинность.

Бабата испълнила точно моитѣ наставления, ходила при Илия Поповъ и послѣ при защитника Джовани. Послѣдния ѭ завелъ при даскалъ Гранитский, нъ той се убоялъ и отказалъ да ѝ напише нуждного прошение. Сетнѣ защитника ѭ завелъ при хромия арзухалджия Адилъ-Ефенди, и той ѝ направилъ прошението.

Сутриньтѫ рано Джовани го подалъ на Прѣдсѣдателя, нъ той му отговорилъ, че нема да се вземи въ внимание, защото формално виновностьта е напълно доказана, а въ исповѣдьта си предъ владишкия намѣстникъ Попа е призналъ, че е благаславялъ съ кръста и окуражавалъ бунтовницитѣ. Слѣдъ него ходилъ при прѣдсѣдателя и Илия Поповъ, да моли да се отложи сѫденьето; но и нему Бея казалъ, че Попа е виновенъ, защото е излѣзълъ съ кръста, благославялъ и окуражавалъ въстаницитѣ.

Азъ още не знаяхъ нищо по горнето ходатайство, нито за отрицателния отговоръ, който ходатаитѣ сѫ получили отъ прѣдсѣдателя, нито пъкъ за признаванието виновностьта на попа при исповѣдьта му. За това сутрѣньта рано отидохъ да намѣрѭ Председателя и да ходатайствувамъ за защита, като имахъ предъ видъ снощнитѣ разпореждания, дадени отъ мене на бабата.

Намѣрихъ Бея самъ и най първомъ му казахъ: „Ефендимъ, да се отложи публичния сѫдъ и да се не екзекуциратъ хората днесъ; понеже майкитѣ имъ сѫ тука, да не би да имъ припадне и ние да станемъ причина за тѣхното повреждание“.

Цѣль-та ми, бѣше да се спечели врѣме за да може,

и бабата да прѣдстави хора, които да докажѫтъ невинностьта на Попъ Иванча.

Председателя ми отговори:

— Това не е игрaчка; публичния сѫдъ е назначенъ вече формално, за което е направено и нуждното обявление; той не може да се отлага. А пъкъ, за да не гледатъ женитѣ, азъ се разпоредихъ да ги отведѫтъ на митрополията.

Послѣ азъ го попитахъ: „Тъщата на Попъ Иванча щѣше да дава прошение; има ли такова нѣщо?“

— Да, отговори ми Бея. Тая заранъ адвокатина Джовани ми подаде едно прошение, нъ азъ го оставихъ безъ послѣдствие.

— Че защо, попитахъ азъ.

— Подиръ карaря (резолюцията) не се обръща внимание на никакви прошения, каза той.

Тогава азъ начeнахъ най убѣдително да го молѭ, да не наказва попа, защото цѣлото Габрово говори, че е невиненъ (макаръ че за това само отъ Аврамова и отъ тъща му бѣхъ слушалъ), и защото се боѭ да не направимъ нѣкоя погрѣшка, за която ще отговаряме прѣдъ Бога.

А председателя ми отговори:

— Ще ти кажа едно нѣщо, което, вѣрвамъ, никому нема да обадишъ. Като исповѣдвалъ грѣховетѣ си предъ владишкия намѣстникъ, попа казалъ: че съ кръста е излѣзълъ, молба е направилъ, благословилъ въстанницитѣ и ги окуражилъ; та азъ мисля, че както това е вѣрно, така и другата му вина е доказана.

Азъ му възразихъ, че за това не зная; но другото, казахъ, сигурно не е вѣрно.

— Все едно, каза той. Излѣзълъ ли като главатарь, или като подстрѣкатель на бунта, все еднакво е виновенъ.

Този отговоръ, който получихъ при най послѣдньето си усилие за защита, падна върху менѣ като молния. Азъ изтръпнахъ, почвата подъ краката ми липса; защото видѣхъ, че не остана вече никаква възможность за за-

щита. Формитѣ за обвинение по закона бѣхѫ напълно извършени и доказани и убѣждението за виновностьтѫ на обвиняемия ми се внуши по единъ най положителенъ начинъ. Его защо азъ се принудихъ да млъкна при най голѣмата горесть и вълнение въ душата си.

По тоя начинъ, макаръ че за защитата на Попъ Иванча както азъ, тъй и другаритѣ ми положихме най голѣмото старание, може би даже повече отъ колкото за всѣкиго другиго; нъ, за голѣмо съжаление, усилията ни отидохѫ напраздно.

Попъ Иванчо имаше срѣденъ рѫстъ, бѣше пъленъ, здравъ и мускулястъ челѣкъ, голѣмъ красавецъ съ лице румяно, брада руса; на възрасть той бѣше около 35 години, имаше хубавъ гласъ и е билъ много добъръ пѣвецъ. Той бѣше родомъ селянинъ и бѣше оженenъ въ Габрово на приводъ. Той показа желѣзенъ характеръ и не раскри прѣдъ Комисията нищо.

Слѣдъ прочитанието обвиненията му въ публичния сѫдъ, защитника Джовани нямаше никакъвъ мотивъ повече да наведе за оправданието му, освенъ да проси царската милость. Попитахѫ най сетнѣ и попа, има ли да каже нѣщо.

„Немамъ нищо“ отговори той.

Попъ Иванча обѣсихѫ въ Търново, заедно съ Якима и Дюстабанова, на 22 Юний 1876 год.

Никола Сарановъ отъ Габрово.

Както вече знаѭтъ читателитѣ, виновностьта на учителя Никола В. Саранова бѣше доказана и призната отъ сѫдия. Тя състоеше въ това, че той веднѭждъ се намѣрилъ въ

засѣданието на революционния комитетъ, което станало, нѣколко дни прѣди въстанието, въ Родевата Бахча на Мара Гидия. Въ това засѣдание се обмислювало за деня и часа, когато ще да избухне въстанието, за мѣрките и разпорежданията, които ще трѣбва да се вземнѫтъ по него, и за други таквисъ работи.

Турцитѣ искахѫ да накажѫтъ тѣжко Саранова, като съучастникъ и съзасѣдатель съ главатаритѣ на бунтовния комитетъ, и то ако не на смърть, то поне на 15 години затворъ съ окови.

Азъ настоявахъ, че трѣбва Сарановъ да се освободи съвсѣмъ отъ всѣко наказание и да се пустне отъ затвора, понеже той е разкрилъ виновнитѣ си другари.

Прѣдсѣдателя възрази, че той не ги е разкрилъ самопроизволно, нъ само по силното настояване на Дюстабанова; слѣдователно, виновностьтѫ не може да му се упрости.

Азъ възразихъ, че въ закона не е казано самопроизволно или принудително. Разкрилъ ли е виновностьтѫ веднѫждъ, той трѣба да се прости.

Разискванието по този въпросъ мѣжду менѣ и Предсѣдателя се продължавá цѣла недѣля. Предсѣдатела ми прѣдлагаше да прочетѫ коментариитѣ на закона по френски и да се убѣдѭ самъ, че немамъ право. Френския текстъ въ Търново немахме, за това азъ и не го четохъ; нъ си останахъ все на своето мнѣние.

Най сетнѣ, предсѣдателя попита вилаетския истинтáкчия Саами Бея, който бѣше юристъ: кой отъ двама ни има право по въпроса за Саранова, и поиска отъ него да истълкува закона. Добродушния старецъ Саами Бей каза: Г-нъ Прѣдсѣдателя има право; нъ, въобще, сѫдилищата тъй го приспособяватъ, както прѣдлага Юрданъ Ефенди.

Тогава предсѣдателя се убѣди, че трѣбва да се смѣкчи наказанието на виновния; и, заедно съ болшинството отъ Комисията, коллегитѣ рѣшихѫ и осѫдихѫ Саранова на 3

години затворъ въ окови. Само Агяхъ Ефенди и азъ останахме при особенни мнѣния. Агяхъ Ефенди мислеше, че ако освободяваме Саранова отъ смьрть, то по закона трѣба да го накажемъ съ 15-годишенъ затворъ въ окови. А пъкъ азъ си останахъ на своего си, че, като е разкрилъ виновность-тѫ на другаритѣ си, Сарановъ трѣбва да се прости и пустне отъ затвора. Слѣдъ това, споредъ приетия турски обичай, ний двама съ Агяхъ Ефенди, които съставлявахме крайноститѣ или особеннитѣ мнѣния, бидохме покапени да излѣзимъ вънъ въ малката стая, да пиемъ каве.

На Саранова турнахѫ на краката една голѣма пранга около 30 оки; но, „послѣ разглашението"*) което стана съ осѫденитѣ бунтовници, азъ измолихъ отъ прѣдсѣдателя да ѭ заменятъ съ една малка халка, колкото за испълнение на закона pro forma..

Сарановъ прѣстоя въ Търновския затворъ една година. Слѣдъ идванието на нашитѣ освободители русситѣ, той биде пустнатъ отъ затвора, заедно съ другитѣ арестанти. Днесъ той е учитель въ София.

*) Слѣдъ като осѫдихѫ 12-тѣхъ души бунтовници на по нѣколко години затворъ, преди да ги пратьѫтъ въ нѣкоя крѣпость да го излѣжаватъ, турнахѫ имъ турцитѣ голѣми пранги на краката, а на вратоветѣ имъ повѣсихѫ присѫдитѣ, написани съ ѣдри букви, и тъй ги разкарахѫ изъ Търновскитѣ главни улици да ги покажьѫтъ на публиката за примѣръ. Убититѣ духомъ и тѣломъ затворници, скѫсанитѣ имъ дрѣхи, дрънканието на голѣмитѣ имъ пранги, отчаянието имъ, усилената стража, която ги конвойраше, всичко това представляваше ужасно зрѣлище, което накарваше челѣка да го побиьѫтъ тръпки. Това именно се казваше „разглашение" (по турски „тешхиръ").

Христо М. Топузановъ и Димитръ Денчовъ отъ Габрово и Христо Партинковъ отъ с. Бакойцитѣ.

Хр. Топузановъ и Д. Денчовъ бѣхѫ обвинени като членове на революционния комитетъ въ Габрово, въ дѣлата на който тѣ бѣхѫ взели пълно участие. Тѣ бѣхѫ приготвяли, правили и купували саби, ножове и други орѫжия и ги бѣхѫ раздавали на населението презъ цѣлата година и по този начинъ бѣхѫ приготвили хората за въстание.

Като тѣхни другари и съучастници въ революционния комитетъ, при изслѣдуванието, се спомѣнувахѫ още имената на Тотя Ивановъ, Пейчо Пустомпировъ, Христо Конкилевъ, Г. Бочаровъ и др., нъ-едни отъ тѣхъ бѣхѫ загинѫли въ въстанието, като: Пустомпировъ и Тотю Ивановъ, за други пъкъ се мисляше, че сѫ загинѫли, но, въ сѫщность, послѣ разбиванието на четитѣ, тѣ бѣхѫ успѣли да се скриѭтъ.

Само Хр. Топузановъ бѣше хванѫтъ отъ Фазѫлъ-Паша и докаранъ въ Търновския затворъ.

Както знаятъ читателитѣ, по настояванието на Дюстабанова, виновность-та на Топузанова бѣше напълно разкрита, а сѫщо тъй и тая на Д. Денчова, макаръ тоя послѣдния и да бѣше забравенъ въ Габрово и да си стоеше на дюгеня. Като узнахѫ турцитѣ, че Денчо е на лице, веднага телеграфирахѫ за него въ Габрово; и на утрѣто го докарахѫ вързанъ въ Търново. Въ послѣдствие, и той призна винѫтѫ и съучастието си.

Турскитѣ наши коллеги, заедно съ предсѣдателя, силно настоявахѫ да осѫдѭтъ обвиняемитѣ на смърть, като членове на революционния комитетъ и като организатори и подстрѣкатели на въстанието въобще.

Ние, българитѣ отъ Комисията, употрѣбихме всевъзможни усилия да ги отжрвемъ и измолимъ, възразявахме и не се съгласявахме; та по тоя начинъ присждата имъ се провлѣче чакъ до Юлий мѣсецъ. Въ дѣйствителность ний немахме сжщественни мотиви да прѣдставимъ за защита и ни оставаше само да паднемъ на молба предъ председателя.

Една вечерь коллегитѣ българи дойдохж въ домътъ ми да се посъвѣтваме, какво трѣбва да направимъ за да отжрвемъ тия хора отъ смьрть. Дойдохме до заключение, да паднемъ на молба прѣдъ Комисарина, като му кажемъ, че намъ дотѣгнахж вече тия ужасни работи, и ний не можемъ да се съгласимъ за смьртното наказание на тия двама хора; защото е противно на съвѣсть-та ни. Натоварихж мене да го помолж на самѣ отъ страна на всичкитѣ членове българи.

Азъ испълнихъ мисията си най учтиво, и Бея се показа наклоненъ да послуша и да смѣкчи наказанието на обвиняемитѣ. При разискванието на въпроса въ Комисията, коллегитѣ българи ма подкрѣпихж напълно; ний паднахме всинца на молба, така щото, слѣдъ голѣми усилия, Комисарина едвамъ можа́ да убѣди и турцитѣ да се съгласжтъ, за да се замѣни наказанието имъ съ 15-годишенъ затворъ въ окови. Така най-послѣ и стана.

Топузановъ и Д. Денчовъ се изпратихж въ крѣпостьтж на островъ Кипръ да издьржжтъ затвора си тамъ, нъ послѣ освободителната русско-турска война тѣ получихж амнистия и се завьрнахж. Тѣ живѣжтъ и днесъ. Топузановъ се занимава съ адвокатство въ Габробо, а Д. Денчовъ е тюременъ надзиратель въ Варна.

Съ тѣхъ заедно биде осжденъ и въстанника Христо Партинковъ отъ с. Бакойцитѣ (на 7-годишенъ затворъ въ окови).

Партинковъ бѣше вдигалъ селянитѣ на бунтъ, бѣше вземалъ живо и дѣятелно участие въ Дюстабановата чета.

Нещастния умрѣ прѣзъ 1878 година въ затвора на островъ Кипръ.

Патлажанъ Петко отъ Габрово.

Петко Патлажанътъ е героя, който съ едно отдѣление бунтовници отъ четжтж на Дюстабанова, бѣше нападналъ на Червени Брѣгъ подъ Балкана пощата, която отиваше за Цариградъ. Той заедно съ другаритѣ си се билъ скрилъ въ горжтж на позиция и като пристигнала пощата до лобното мѣсто, той и другаритѣ му бунтовници изгърмѣли залпомъ, коршумитѣ имъ попаднали като градъ по сѣдлото на коня и по пушката на жандармина, който ѭ конвойралъ. Патлажанътъ сполучилъ да удари въ ржкжтж жандармина, да го нарани и да му счупи пръста. Това нападение принудило пощата да се върне назадъ въ Габрово бѣгомъ, безъ да попадни въ ржцетѣ на бунтовницитѣ.

Впослѣдствие Патлажанъ Петко биде хванатъ отъ турскитѣ власти и испитанъ отъ Фазжлъ-Паша въ Габрово, като виновность-та му бѣше доказана и призната отъ сжщия.

Нашитѣ коллеги-турци рѣшиха да го осждѭтъ на смърть, като мотивирахж своего мнѣние съ това, че той е гръмналъ върху пощата съ цѣль да убие конвоя и че, независимо отъ неговата воля, той не сполучилъ да убие жандармина, а само го наранилъ и му осакатилъ пръста. „Все едно, казвахж тѣ, той е намислилъ убийството въ душата си, съ таквази цѣль е гръмналъ; нъ неможалъ да испълни прѣстжпното си желание напълно по независими отъ него причини. За това Патлажана трѣбва да се осжди на смърть; а стоката му да се продаде, за да се заплати сакатия пръстъ на жандармина.

Право да си кажѭ, азъ се намѣрвахъ въ недоумѣние и не знаяхъ, какво да правя и какво да кажа въ защита на обвиняемия.

Благодарение пакъ на онзи добъръ старецъ, вилаетския истинтакчия Саамй Бей, азъ спечелихъ коражь. Като ма видѣ, че паднахъ въ недоумѣние и не знаяхъ какъ да защитѭ Петка, истинтакчията прѣдпазливо ми даде знакъ съ око да излѣзѫ на вънъ, кѫдѣто слѣдъ малко излѣзе и той. Тогава той ма отведе въ една праздна стая на уединение и ми даде слѣднитѣ инструкции, какъ да защищавамъ Патлажана.

„Туй не е вулгарно убийство или разбойничество, рѣче Саами Бей, туй е бунтъ. Слѣдователно, Патлажанътъ трѣбва да бѫде сѫденъ като бунтовникъ, а, като такъвъ, той не е главатарь; той са е намиралъ подъ дисциплина и е испълнявалъ заповѣдьтѫ на своя началникъ, Дюстабанова. Поради това началника му трѣбва да отговаря, а не той. Патлажана не е сполучилъ да убие жандармина, а само го ранилъ; нъ даже ако допустнемъ, че го бѣше убилъ, той, все едно, пакъ не би билъ виновенъ като убиецъ; виновенъ е онзи, който го е проводилъ. Патлажана е виновенъ само като простъ войникъ отъ бунта, а таквизито днесъ Царя ги прощава. За туй, свърши Бея, поддържайте моитѣ наставления и не се бойте; настоявайте да го пустнатъ, нъ никому нема да казвате, че азъ ви съмъ далъ тия съвѣти“.

Азъ развихъ напълно тая теория прѣдъ Комисията въ защита на Патладжана. Слѣдъ дълги разисквания и възражения, най сетнѣ, предсѣдателя взе думитѣ ми въ внимание и съ много усилия можа́ да убѣди турцитѣ да се съгласѭтъ и тѣ, щото Петко да не се осѫжда, а да се прости, като се присѫди само да заплати стойность-тѫ на пръста, що е осакатилъ на жандармина, като се остави за суммата на възнаграждението, Окрѫжния Сѫдъ да

ѫ опредѣли по послѣ. А до това врѣме се рѣши Патлажана да остане въ затвора.

Патлажанъ Петко остана въ Търновския затворъ до идванието наРуситѣ, и тогава, заедно съ всички други арестанти, пустнахѫ и него.

Патлажанъ Петко е умрѣлъ прѣди десетина години въ родния си градъ Габрово.

Махзарь противъ Джоржа Момчова и Атанаса П. Хаджи Иванова.

Въ това врѣме, до гдѣто Джоржо Момчовъ и Атанасъ П. Ивановъ стояхѫ още въ затвора, Търновскитѣ турци-граждани, направихѫ единъ страшенъ *Махзаръ* противъ тѣхъ и го покрихѫ съ нѣколко стотини турски подписи.

Съ този *Махзаръ* турцитѣ искахѫ да кажѫтъ, че тия двамата българи сѫ главатаритѣ и подстрѣкателитѣ на бунтовницитѣ въ Търново и въ Г. Орѣховица, че отъ тѣхъ е произлѣгло всичкото зло и че, за умиротворение на страната, тѣ трѣбва непремѣнно да се погубятъ. Авторитѣ прибавяхѫ още, че, ако не бѫдѫтъ обѣсени тия двамата, турцитѣ не ще могѫтъ да живѣѭтъ вече въ тъзи страна.

Председателя Али-Шефикъ-Бей не обьрна никакво внимание на *Махзаря*; той каза: „Ще видимъ сѫдебното слѣдствие какво ще ни покаже!“ *Махзаря* же остана подъ миндеря.

Турското население много се разсьрди отъ тая постѫпка на прѣдсѣдателя и хвана да му се гаканя да го убие. Нъ той се извѣсти за това съ врѣме и взе потрѣбнитѣ мѣрки да се прѣдпазва.

Тогава турцитѣ намислихѫ да се оплачѫтъ отъ неговитѣ дѣйствия до Везиря, като го представятъ, че взе-

малъ рушфетъ, гледалъ хатѫръ на бунтовницитѣ и пр. За тая цѣль тѣ избрахѫ една комисия, която написа една дълга и широка телеграмма до Везиря и тръгна по турскитѣ дюгени да я разнася за подписвание и да събира по 1—2 гроша волни помощи за екпедиранието ѝ. Слѣдъ като събрахѫ 250—260 гроша, турцитѣ отправихѫ телеграмата по назначение. Везиря, обаче, не обьрна внимание на тая жалба, а напротивъ, заповѣда на Али-Шефикъ-Бея, като свърши работата си въ Търново, да отиди на помощь на Пловдивския Комисаринъ; защото тамъ имало много повече бунтовници запрѣни, на които дѣлата трѣбало да се разгледатъ възможно безъ забава.

Единъ Българинъ отъ с. Малкия Чифликъ.

Единъ селянинъ, на възрасть около 60 години, отъ Малкия-Чифликъ (Търновско) единъ день дойде въ Комисията самопроизволно и каза на Прѣдсѣдателя:

— „Ефендимъ, синъ ми е лошъ челѣкъ, царски хиаетинъ, непокоренъ и комита. Той не ме слуша за нищо и е бунтовникъ, та искамъ да го накажите!“

Прѣдсѣдателя повика Кмета отъ селото и съсѣдитѣ на тѫжителя и ги разпита, какъвь челѣкъ е синъ му, лошавъ ли е, ходилъ ли е бунтовникъ и какво зло е сторилъ.

Селянитѣ отговорихѫ, че сина на тѫжителя е твърдѣ добъръ челѣкъ и си гледа мирно работата; нъ баща му е лошавъ и неразбранъ селянинъ.

Тогава предсѣдатля обруга бащата за подлостьта и злобата му и го изпѫди, като му запрѣти строго за напрѣдь да си не позволява вече да клевѣти.

Живи бѣхме и туй чудо да видимъ, казахъ азъ на

ума си, баща сина си да прѣдава за бунтовникъ и да иска наказанието му, и то тогава, когато синъ му е съвършенно невиненъ! . . .

Джоржо Момчовъ отъ Търново и Асень Каменовъ отъ Габрово.

Габровския аптекарь Асень Каменовъ бѣше старъ бунтовникъ, бѣше вземалъ участие още въ по първитѣ въстания и, по причина на това, той бѣше осжжданъ по рано отъ турскитѣ власти и бѣше вече излѣжалъ затвора си въ крѣпостьта на Диярь-Бекирь. По слѣдствие на това, той бѣше много отслабналъ тѣлесно и здравието му бѣше силно поврѣдено. Нъ при все това, той пакъ бѣше се намѣсилъ въ работитѣ на въстанието.

Единъ день Габровския революционенъ комитетъ билъ изпратилъ Асеня за споразумѣние по нѣкои важни въпроси за въстанието до главния комитетъ въ Горня Орѣховица. Каменовъ не билъ никога ходилъ въ Г. Орѣховица, нито познавалъ нѣкого отъ комитета, нито пъкъ знаялъ гдѣ засѣдава той, та за това му препоржчали да отиди въ Търново на Бѣла Бона*) на хана, гдѣто да намѣри Джоржа Момчова, а той ще му укаже пжтя за Г. Орѣховица и ще му устрои срѣща съ комитета.

Въ испититѣ си Каменовъ излѣзе хитръ, та можá да укрие всичко и да отблжсне отъ себѣ ся всѣкаква вина.

Обаче Джоржо Момчовъ се заплете на истинтака и, като призна себе си за виновенъ въ тая работа, едноврѣменно обвини и Каменова.

---

*) Въ врѣме на въстанието прѣзъ 1876 год. Бѣла Бона е укривала въ кжщата си множина бунтовници отъ турскитѣ власти и ги е хранила; сжщото се правили и други Търновски Г-жи, — нѣщо, което прави голѣма честь на Търновченки.

Председателя ме попита: „Какво ще кажешъ на това, Юрданъ Ефенди; този челѣкъ е главния на комититѣ въ Търново, той е отъ голѣма фамилия“, не ли?

— „Да, казахъ му, той е отъ едно почтенно семейство, нъ самъ е простъ и не знае какво говори; устата му думатъ, ушитѣ му не чуватъ. Не давайте, моля, важность на думитѣ му“!

Не се мина много и ето, че моитѣ думи се подтвърдихѫ. Веднага пакъ почнахѫ да испитватъ Джоржа, и главния слѣдователь му зададе съ единъ високъ стилъ, *арабийже*, слѣдния въпросъ:

— „Отъ главнитѣ въстанници въ Габрово, кого познавашъ“?

Той не разбра питанието, или по добрѣ се прѣстори, че не го разбира, и начена да нарѣжда имената на мнозина отъ по първитѣ търговци: Димитръ Сака, Цанко Добрювъ, Христо Манафа, Денчо Видинлиевъ и др.

Слѣдователя записа тия имена по редъ.

Азъ истрьпнахъ отъ Джоржовитѣ показания, като си помислихъ, че веднага тѣзи хора ще бѫдѫтъ вързани въ синжири, изплашени, бити по най немилостивъ начинъ и докарани пѣша подъ силенъ конвой въ Търново, и то съвсѣмъ, може-би, невинно. Нъ понеже не идеше да прекѫсна показанията на Джоржа, за да не би да ма обвинѭтъ, че азъ прикривамъ виновнитѣ, азъ почакахъ да досвърши обвиняемия показанията си, които траяхѫ доволно врѣме, и тогава поискахъ думата:

— „Ефендимъ, рѣкохъ, попитайте Джоржа, разумѣлъ ли е въпроса, който му зададохте и на който сега ви отговори?“

Попитахѫ го отново, какво е разбралъ.

Той рѣче: „Вий ма питате, кои отъ главнитѣ търговци познавамъ въ Габрово и азъ ви ги казахъ!“

Тогава поправихѫ истинтака и заличихѫ имената на записанитѣ търговци, а азъ намѣрихъ възможность повторно

и нагледно да докажѫ, че Джоржо не знае какво говори.

Въ последствие, Комисията оправда Джоржа и Асеня Каменова и ги освободи отъ затвора.

Чувалъ сьмъ, Джоржо билъ далъ пари на Зюхди-Бея (големия синъ на Комисарина) за откупъ; нъ той самъ знае, колко е далъ, где и чрезъ кого.

Следъ освобождението си отъ затвора, Джоржо, за да избегне гнева на местните турци, които можаха да го убиѭтъ некаде, се принуди да напустне Търново и отиде да живее въ Цариградъ, гдето престоя чакъ до Русско-турската война.

Джоржо Момчовъ е днесъ Кметъ въ Търново и депутатинъ, а Асенъ Каменовъ отдавна почина*).

Севлиевскитѣ въстанници.

(Стефанъ Пешевъ, Йонко Карагйозовъ, Захарий Ивановъ, Петю Хинковъ, Христо Крьстевъ отъ Кръвеникъ и пр).

Въ първия отделъ на настоящите въспоминания азъ споменахъ, че за Севлиевското въстание имамъ твърде слаби сведения, макаръ то да беше най добре организирано и най распространено въ целата Северна България.

Знаятъ вече читателите, че следъ умиротворението на въстанието, Фазълъ Паша изпрати отъ Севлиево около 300 души Севлиевски бунтовници въ Търновския затворъ, на които следствията бехѫ снети още тамъ подъ големи насилия, като беха признати и подписани отъ техъ въ

---

*) Джоржо Момчовъ е билъ единъ отъ главните распоредители по делата на революционния комитетъ въ Търново. Той е снабдявалъ много пѫти комитетските хора съ средства, като е иждивилъ и много свои пари по бунтовническите работи.

коллегиялното присжтствие на 7 — 8 души турски чиновници.

Тия въстанници, обаче, особенно по главнитѣ отъ тѣхъ, прѣдъ Комисията въ Търново не признахж своята виновность и отказвахж всичко.

Стефанъ Пешевъ казваше, напр. че Саадуллахъ Ефенди въ Севлиево твърдѣ много го истѣзавалъ и мжчилъ, и съ насилие го принудилъ да признае виновность-та си и да ж подтвърди съ подписа си. Причината на това била, че Саадуллахъ лично билъ сърдитъ на него, защото Пешевъ билъ писалъ дописки нападателни противъ него въ вѣстницитѣ.

Другитѣ по главни въстанници сжщо поддържахж, че подъ голѣми мжки и насилия сж ги принудили да се признажтъ за виновни и да се подпишжтъ.

Ала понеже истинтацитѣ бѣхж много редовно направени и подтвърдени съ подписитѣ и печатитѣ на 7—8 души чиновници отъ разни учреждения, предсѣдателя, Али Шефикъ Бей, прѣдложи, че, като свърши дѣлата си въ Комисията въ Търново, той ще отиди самъ въ Севлиево и тамъ ще разпитва и сжди въстанницитѣ.

— „А защо не викате свидѣтелитѣ тука“, му казахъ азъ.

Той отговори: „Тѣ сж толкова много, щото ще имъ бжде трудно да идратъ въ Търново да свидѣтелствуватъ!“

— „А какъ мислите да отидете, го попитахъ азъ; само Вий ли съ слѣдователитѣ?“

— „Не, отговори той; цѣлата Комисия in corpore, тъй както е съставена сега!“

Менъ ми бѣ твърдѣ много дотѣгнала тая ужасна и утѣгчителна работа; та съвсѣмъ не ми се искаше да хомя да сждж въстанници въ Севлиево, гдѣто хората не ме познавахж и отъ гдѣто не бѣхъ избиранъ за сждия. Затова му казахъ:

— „Идете Вие тамъ, и съгласно правилника и инструкциитѣ, които имате, съставете си комисия отъ мѣст-

ни турци и българи, и съ тѣхъ гледайте работитѣ на Севлиевскитѣ въстанници".

— „Не може така, отговори ми той. Понеже въ Севлиево всички сж замѣшани въ работитѣ на бунта; то тамъ нема чисти и незаинтересувани хора и, слѣдователно, нема и потрѣбния елементъ, за да се състави Комисия. За това ще отидимъ отъ тука всинца заедно!"

Тогава азъ си намислихъ, щото, когато ще тръгне Комисията за Севлиево, да се престорж на боленъ, или пъкъ да кажж, че баща ми, или майка ми сж болни и да искамъ отпускъ да си отида въ Елена.

Нъ това не стана нуждно. На Председателя скоро му дойде на умъ друга идея. Види се, и нему бѣ дотѣгнала тая мжчна работа, и той не се рѣши тъй изведнѫждъ да тръгне за Севлиево. Вмѣсто това, той командирова тайно единъ чиновникъ турчинъ (не помня, обаче, името му), на когото имаше довѣрие, да отиди въ Севлиево и по единъ тихъ и негласенъ начинъ да узнае хубаво, дали истинтацитѣ по въстанието сж произведени подъ бой и насилие, или не.

Командирования чиновникъ се завърна и му доложи, какво той даже отъ Севлиевскитѣ турци се научилъ, че истинтацитѣ сж станали подъ бой и насилие.

Тогава Али Шефикъ Бей остави намѣрението си да ходи въ Севлиево заедно съ Комисията и да распитва подробно за бунта, защото прѣдвиждаше, че, ако направи това, виновностьта на още много хора ще се открие, па и наказанията ще станжтъ повече,—нѣщо, което ще хване да бие много въ очи и отъ което може да се повдигне нѣкой дипломатически въпросъ отъ европейскитѣ сили. По тая причина той намисли, отъ направенитѣ тамъ истинтаци само да се вземне актъ, а бунтовницитѣ да се распитатъ отново въ Търново, като се накажатъ тѣжко само най виновнитѣ, и то ония отъ тѣхъ, за които се докаже предъ Комисията, че сж дѣйствително виновни; а

всичкитѣ други да се върнатъ въ Севлиево, гдѣто да дадѫтъ здраво порѫчителство и да се пустнѫтъ.

По този начинъ Севлиевското въстание, което бѣше най голѣмото въ Сѣверна България, можа да се отърве предъ сѫдътъ сравнително съ по малко жертви. Голѣмото множинство бунтовници — отъ 200 души повече — на единъ пѫть се изпратихѫ отъ Търново въ Севлиево за пущание по домоветѣ имъ, а въ Търново се задържаха само най тѣжко виновнигѣ.

Освенъ участвующитѣ въ бунта хора, имаше и много запрѣни за оскърбления, нанесени на турцитѣ. На примѣръ:

Нѣкой си Българинъ казалъ на нѣкой турчинъ:

— „Днесъ ако Срѣдата е ваша, утрѣ Четвъртъка е нашъ“!

Други казалъ нѣкому, че нашитѣ книги (Св. Писание) казвали, какво турското царство ще падне презъ тази година и че, ако това не стане, българитѣ ще си изгорятъ священнигѣ книги и вече нема да вѣрватъ въ тѣхъ.

Третий казалъ на нѣкой турчинъ:

— „Какво си вършишъ нуждата тукъ, като куче; пъкъ ний ще ви проводимъ на Анадола, та да не мѫрсите нашата земѭ!“

На всички подобни „комити“ Али Шефикъ Бей направи строго изобличение и мѫмрание, каза имъ за напрѣдь да гледатъ да живѣѭтъ като добри съсѣди съ турцитѣ, да не ги дразнѭтъ и провокирѫтъ, защото послѣдствията могѫтъ да бѫдѫтъ лоши зарадъ тѣхъ, и ги отпустна да си отидѫтъ.

Единъ селянинъ отъ габровски колиби, на възрасть около 60 години, бѣше масторъ на чутори и др. дървени издѣлия и бѣше направилъ дървенитѣ топове за севлиевското въстание въ с. Кръвеникъ. Той исповѣда, че Йонко Карагйозовъ го накаралъ да изработи и пробие дървенитѣ топове. Съ него имало и други момчета, но той тѣхъ

не познавалъ кой сѫ, а Йонко е билъ чорбажията на тая работа, сирѣчь господаря на предприятието. Той го накаралъ и му показалъ по каква форма да ги направи. Материяла билъ приготвенъ на селския дюгень, а дѣдото получилъ за (усталѫкъ) работа по 7 гроша и по 50 драми ракия за всѣки единъ топъ.

— „Вижте колко ефтино ги е правилъ, казахѫ турцитѣ. Този Българинъ е пожертвувалъ труда си за народа!“

Попитахѫ го, какъ ги е правилъ.

Отговори. „Ей тъй, като кога правѭ чутори“.

— „Е, не видишъ ли, че това не е чутора, му казахѫ“.

— „Да, виждамъ, каза, нъ като ги ищѫтъ тъй, и азъ ги направихъ“!

Слѣдъ испита, Предсѣдателя го смъмри, като му каза: „Ти си старъ человѣкъ, да не посмѣешъ вече занапрѣдь да правишъ таквизи опасни работи, че ще бѫдешъ злѣ наказанъ и убитъ; още веднѫжъ, внимавай добрѣ, чутори да правишъ, а не топове“! И слѣдъ това го пустна отъ затвора да си отиди.

Сѫщото стана и съ ковача, който бѣ правилъ щиковетѣ. Той е получавалъ по 90 пари и по 25 драма ракия усталѫкъ за всѣки единъ щикъ. И за него казахѫ, че ги е правилъ ефтино и е пожертвувалъ труда си за народнитѣ работи. Слѣдъ строго мѫмрание отпустна и него да си отиди.

Отъ задържанитѣ виновни, Стефанъ Пешевъ биде осѫденъ, като Предсѣдатель на Севлиевския революционенъ Комитетъ и главенъ организаторъ на въстанието въобще. За него се доказа още, че на два пѫти е купувалъ по една талига съ револвери и патрони отъ Руссе, които нѣкой си кираджия Гъркъ Хаджи Тома бѣ му докарвалъ и предавалъ, веднѫжъ въ Търново и веднѫжъ въ Бѫлванъ или Ново-Село.

При разслѣдванието на Хаджи Тома въ Търново при-

сжтствуваше и драгоманина на Грьцкото консулство отъ Руссе, понеже Тома бѣше Грьцки поданникъ.

Освень това, за Пешева се доказа още, че е ходилъ за споразумѣние при Горне-Орѣховския комитетъ — нѣщо, което той отказваше, като искаше да каже, че ходилъ въ Г. Орѣховица да купува вълна и да види брата си Петра на Петро-Павловския Мънастирь. Петръ Пешевъ бѣше сжщо така запрѣнъ, нъ, понеже още бѣше ученикъ и малолѣтенъ, се освободи.

За Йонка Карагйозова се доказа предъ Комисията, че той е билъ дѣловидитель и испълнитель на комитетскитѣ работи, че той е поржчвалъ дьрвенитѣ топове и щиковетѣ и е давалъ форма за направата имъ, че той се е разпорѣдилъ да се направятъ обкопи и укрѣпления на Новоселския и Кръвенишкия бувази, че той е заповѣдалъ на слугата си Захария Ивановъ да тури топоветѣ на укрѣпленията и да вдигне неселението на бунтъ.

За Захария Ивановъ (или Заро Ивановъ), слуга на Йонка Карагйозовъ, се установи, че е ходилъ по селата ужь да продава сапунь, а въ сжщность, да вдига хората на въстание, че е раздавалъ оржжия, вдягналъ топоветѣ отъ дюгеня и ги поставилъ на табиитѣ и пр.

Вслѣдствие на това, всичкитѣ тия прѣстжпници бѣхж обвинени въ най тѣжкитѣ бунтовнически дѣяния, бѣха осждени на смьрть и присждата имъ (караря) вече се подписа.

Азъ едвамъ можихъ да измолж отъ Али-Шефикъ-Бея Захария Ивановъ, като наведохъ за мотивъ, че той е билъ слуга и че тия бунтовни дѣйствия той ги е вършилъ по заповѣдь на господаря си.

Прѣдсѣдателя, слѣдъ като размисли доволно врѣме, й послѣ се съгласи да послуша молбата ми, и прѣдлоі да се замѣни наказанието на Захария Ивановъ съ за-

творъ въ крѣпость и въ окови, което нѣщо и се прие отъ Комисията.

На публичния сждъ прочее Стефана Пешевъ и Йонка Карагйозовъ ги осждихж на смърть. Обвинителнитѣ имъ актове обемахж цѣлата история на произшествията и дѣйствията имъ. Защитника, Джовани Икономовъ, нѣмаше какво повече да каже, освенъ да проси царската милость, която — спорѣдъ както се изрази той — била твърдѣ голѣма. Молбата му, обаче, не се взе въ внимание, понеже въпроса за милостьта бѣше предрѣшенъ отъ Султана и послѣднята не се простираше до подстрѣкателитѣ и главатаритѣ, за каквито бѣхж признати Карагйозовъ и Пешевъ.

И двамата тия храбри герои бидохж обѣсени въ Севлиево на 28 Юний 1896 година. Въ знакъ на признателность, Севлиевскитѣ граждани днѣсь имъ сж въздигнали памятникъ.

А смъртната присжда на Захария Ивановъ, както вече казахъ, се замѣни съ затворъ въ окови, на 15 години. Той биде изпратенъ въ островъ Кипръ, да отсгои затвора си, а послѣ освободителната война биде амнистиранъ, и се завърна въ Севлиево, гдѣто преживѣ нѣколко врѣме и почина въ родниятъ си градъ.

Стефанъ Пешевъ бѣше черноокъ, здравъ, мускулястъ и красивъ човѣкъ. Той имаше ржстъ срѣденъ, и бѣ на възрасть 25—26 годишенъ. Той имаше желѣзна воля, бѣше крайно интелигентенъ и доблестенъ момъкъ.

Йонко Карагйозовъ бѣше слабъ, сухъ и дребенъ момъкъ; имаше възрасть около 24 години. Въ обвинителния му актъ, като се изброявахж всичкитѣ му велики и храбри подвиги по въстанието, събраната публика съ удивление глѣдаше този дребенъ и слабъ човѣкъ, който е ималъ, обаче, такъвъ прѣдприимчивъ, рѣшителенъ и геройски духъ.

Севлиевци съ гордость и признателность ще спомѣнватъ имената на своитѣ мжченици-герои, Карагйозова

Пешева, които тъй достойно испълнихѫ своя дългъ къмъ отечеството, като сѫщевремено запазихѫ другарите си отъ всекакви разкривания предъ сѫдътъ*).

Севлиевскитѣ селяни и Стефанъ Стамболовъ.

Комисията между другото имаше да сѫди около 30 души бунтовници отъ Севлиевскитѣ балкански села. Тѣзи селяни исповѣдахѫ, че, нѣколко дни прѣди да избухне възстанието, единъ младъ момъкъ, на име Стефанъ Стамболовъ отъ Търново, ходилъ да имъ проповѣдва, какво въ цѣла България ще стане всеобщъ бунтъ и ще се добие Българско царство. За това, той ги съвѣтвалъ да глѣдатъ и тѣ да не оставатъ назадь отъ тая народна работа, за да не имъ намѣрѭтъ *махана* отъ послѣ. Апостола ги уговарвалъ да вземнѫтъ пушки, ножове, брадви, коси, тояги — кой каквото има, — и въ еди кой си опредѣленъ день да се съберѫтъ съ орѫжие въ рѫка и да се намѣрѭтъ на еди коя си гора, гдѣто той ще дойде съ 3,000 казаци, ще ги намѣри и ще имъ каже, какво трѣбва да правятъ за да съборятъ турското царство и да въздигнѫтъ българското.

Селянитѣ послушали наставленията на Стамболова и испълнили заповѣдитѣ му. Въ опредѣления день дѣйстви-

---

*) Като подстрѣкатели и началници на отдѣлни части, които сѫ вземали живо участие въ бунтоветѣ и сраженията, бидохѫ осѫдени на 15-годишенъ затворъ въ окови и испратени въ крѣпость-тѫ на островъ Кипръ, освень Захария Ивановъ, още: Петю Хинковъ Буюклийски отъ Севлиево. Драгни Стойчевъ, Аврамъ Драгановъ, Петко Щърбановъ, Вълчо Йонковъ и Петръ Мариновъ отъ Ново-село, Нанко Паяника и Попъ Танасъ отъ с. Гѫбени.

Всички тия народни мѫченици послѣ освободителната война бидохѫ амнистирани и се завърнахѫ на мѣсто-жителствата си.

телно въстанието вече избухнало; събрали сѫ се тѣ, въорѫжили сѫ се и отишли въ означената гора — всичко 52 души, отъ които трима съ пушки ловджийски (кавали чакмаклийки), а другитѣ — съ ножове, коси, брадви и пр. Тамъ тѣ глѣдали и очаквали да дойде Стамболовъ съ неговитѣ 3,000 казаци, нъ апостола не се явилъ. Слѣдъ малко, намѣсто казацитѣ, пристигнала турската потера, състояща се отъ много черкези и баши-бозуци, ударила върху селянитѣ, избила отъ тѣхъ почти половината, а останалитѣ живи (сирѣчь подсѫдимитѣ) хванала и ги докарала прѣдъ Комисията въ Търново.

Подирь тови наивенъ и чистосърдеченъ расказъ на обвиняемитѣ, предсѣдателя ги пустна всичкитѣ, като имъ напомни други пѫть да бѫдѫть по-внимателни и да се не водѭтъ подирь ума на таквизи чапкѫни, като Стамболова, който самъ се криеше предрѣшенъ по таванитѣ въ Търново, Г. Орѣховица, Мусина и пр.

Освень агитацията прѣдъ тия селяни, Стамболовъ е проповѣдвалъ бунтъ и на много други страни, та при разслѣдованията на бунтовницитѣ името му, като апостолъ и подстрѣкатель, често се спомѣнуваше прѣдъ Комисията, тъй щото, ако бѣхѫ го хванали турцитѣ, въпросъ е дали щѣха да го оставятъ живъ. Въ агитациитѣ си прѣдъ народа, той всѣкога му е обѣщавалъ, че и самъ той ще излѣзе съ него противъ турцитѣ. Фактъ неоспоримъ е обаче, че съ орѫжие въ рѫка той не е вземалъ участие въ никой бунтъ, като всѣкога е прѣдпочиталъ ту да избѣгне, ту да се скрие.

Отъ самия Стамболовъ сьмъ слушалъ да приказва, че, като ходили десетина дни съ единъ попъ да проповѣдватъ бунтъ по полскитѣ села на Търновския окрѫгъ веднѫждъ той попиталъ попа, защо е станалъ бунтовникъ, защо е турилъ живота си въ опасность, и надѣва ли се да получи нѣкоя награда отъ Бога за тия си дѣла. Попа му отговорилъ: „Защото обичамъ отечеството си и искамъ д

бѫде то свободно; при това още се надѣвамъ, че и отъ Бога ще получѫ награда въ бѫдѫщия животъ“. На това Стамболовъ му казалъ, че, понеже немало Господь на този свѣтъ нито бѫдѫщи животъ на онзи, той, Стамболовъ, не се надѣвалъ за никаква награда отъ гдѣто и да е, и че, тъй като по причина на положението и мизерията, въ които се намиралъ, той се билъ вече отчаялъ и живота му е дотѣгналъ, то за него било безразлично, — да прѣкарва подобенъ животъ, или да го обѣсѭтъ турцитѣ.

По тоя начинъ, като обикаляли двамата да проповѣдватъ бунтъ по селата и въ пѫтуването си Стамболовъ като постоянно проповѣдалъ на другаря си безбожие, най послѣ попа си побъркалъ ума, полудѣлъ и слѣдъ двѣ седмици умрѣлъ.

Тодоръ Кирковъ отъ Ловечь.

Храбрия, енергичния и неустрашимия герой Тодоръ Кирковъ има много голѣми заслуги по въстанието. Неговия куражъ, неговата неустрашимость и неговата дѣятелность нѣматъ равни мѣжду другитѣ въстанници.

Слѣдъ паданието на Дрѣновския мънастирь, въ който Кирковъ бѣше взелъ участие, и слѣдъ разпиляванието на четата прѣзъ оная тъмна и бурна нощь, той не се побоялъ и не се скрилъ, както направихѫ мнозина отъ другаритѣ му, а отъ ново се втурналъ да работи за свободата на отечеството си. Веднага отъ тамъ той се отправилъ за Трѣвна, съединилъ се съ тамошнитѣ въстанници и съ тѣхъ заедно вдигналъ бунтъ и забилъ българското знаме предъ полицейския домъ.

До гдѣто пристигне Фазлъ-Паша въ Трѣвна и потуши въстанието, Кирковъ, заедно съ трѣвненската чета, отправилъ въ Габровскитѣ колиби, Желтешъ и Новата

Махала, гдѣто, като се съединилъ съ тамошния въстанникъ Попъ Георги, третий пѫть вдигналъ бунтъ. Съ попа заедно, тѣ сѫ принуждавали хората на въстание, събрали сѫ голѣма чета и сѫ дали нѣколко блѣскави сражения на турцитѣ надъ с. Новата Махала. Не слѣдъ много врѣме, обаче, и тѣхната чета е била разбита отъ грамадната турска сила и се е разпиляла. Другаря на Киркова, Попъ Георги, е билъ хванатъ отъ турцитѣ на скоро и, спорѣдъ както вече расправихъ, тѣ го докарахѫ въ Търново за сѫденье. Кирковъ же пакъ сполучилъ да избѣгне и да се скрие въ балкана.

По горитѣ той се скиталъ много врѣме, тѣглилъ гладъ и лишения, болѣдувалъ отъ стомахъ, вслѣдствие на което при хващанието му неговото юнашко тѣло бѣше силно отслабнало.

У него, между другото, се намѣри и собствения му портретъ, снетъ въ Романия въ хѫшовски костюмъ, отъ което обстоятелство се виждаше, че той е билъ посвѣтенъ отдавна на свѣтото дѣло — освобождението на отечеството.

Кирковъ биде хванатъ въ една българска кѫща въ махалата Драгановци (Еленски колиби подъ балканътъ), гдѣто той се билъ упозналъ и си вземалъ хлѣбъ нѣколко пѫти. Веднѫжъ, като си взелъ хлѣбъ отъ хазяйката, Кирковъ тръгналъ да отиди къмъ балкана при другаритѣ си, нъ, понеже врѣмето било мъгливо, той си побъркалъ пѫтя и, намѣсто да иде къмъ балкана, върналъ се пакъ въ сѫщата кѫща. Кмета и другаритѣ му въ това врѣме случайно биле отишле въ махалата и видѣли въстаника, че влѣзълъ въ кѫщата безъ да ги види той. Уплашени да не би да бѫдѫтъ подозрени отъ турцитѣ и послѣ наказани, като укриватели на въстанницитѣ, селянитѣ се наговорили тайно да хванѫтъ Киркова и да го предадѫтъ. За тая цѣль, при него отишелъ само хазяйна на кѫщата, съ когото вече се добрѣ познавали, ужъ да си поприказватъ. Слѣдъ нѣколко врѣме разговоръ, хазяйна подъ прѣдлог-

на любопитство, поискалъ да му види револвера. Кирковъ, разбира се, му го подалъ, безъ да се съмнява въ нѣщо. Тогава, по уговора, жената на хазяйна изведнѫжъ излѣгла на вънъ и дала потрѣбния знакъ на кмета и другаритѣ му, които хванали въстаника и го докарали на полицията.

Кѫщата, която прѣдаде Тодора Кирковъ, послѣ една година съвсемъ запустѣ. Цѣлото домочадие измрѣ, а домътъ изгорѣ, тъй щото не остана нищо друго, освѣнъ пепелъ, отъ нея.

Прѣди още да бѫде хванатъ Кирковъ, виновностьта му отдавна бѣ извѣстна на Комисията въ Търново. Желтешкия Попъ Георги, който бѣше цѣлъ потѫналъ въ най тѣжки обвинения като главатарь и подстрѣкатель на въстанието въ цѣлъ рѣдъ прѣстѫпления, които бѣхѫ напълно доказани и за които безъ друго трѣбваше да отговаря съ главата си, за свое оправдание казваше: „Дѣйствително, азъ съмъ вдигалъ хората на въстание, нъ нѣкой си Тодоръ отъ Ловечь, или отъ Плѣвенъ, който избѣгна изъ Дрѣновския мънастирь, дойде въ нашето село, и той ме накара силомъ. Той бѣше главатаря“.

Като хванаха Тодора и го поставихѫ на очна ставка съ попа, виновность-та му се потвьрди напълно, и за неговата защита немаше никакви срѣдства.

Прѣдъ публичния сѫдъ Кирковъ заяви, че ще носи съ благодарение прангата 15 години, само да харижѫтъ живота му. Защитника му, Джовани Икономовъ, немаше повече какво да каже, освѣнъ да попроси за него милость отъ царя. Молбата му, обаче, не се послушя. Киркова обѣсихѫ въ Ловечь на 29 Юний 1876 год. До тамъ го пратихѫ на отворени кола. По цѣлия пѫть нещастния е билъ веселъ и е пѣлъ. Той имаше рѫстъ високъ и бѣше на възрасть около 28 годишенъ.

Попъ Георги отъ с. Желтешь (Габровско).

Попъ Георги отъ с. Желтешь, спорѣдъ както вече расправихъ, придруженъ съ въстанника отъ Дрѣновския Мънастирь Тодора Кирковъ, подвигитѣ на когото изложихъ пó-горѣ, бѣше ходилъ и вдигалъ хората на въстание по селата Желтешь, Нова Махала и околнитѣ колиби. Тѣзи двама войводи, както е познато, се бѣха съединили съ Трѣвненската бунтовническа чета и бѣха имали сражения съ турцитѣ надъ с. Нова Махала, гдѣто четитѣ имъ бѣха разбити и разпилени отъ многобройнитѣ турски сили, а селото Нова Махала биде изгорено и ограбено напълно.

Слѣдъ това Кирковъ, както вече казахъ, сполучилъ да побѣгне, а Попъ Георги, послѣ разбиванието на четата му, бѣше се завърналъ въ с. Желтешь, гдѣто съселянитѣ му го уловили, вързали го и го предали на турцитѣ. Предварителното му слѣдствие бѣ произведено отъ Фазлъ-Паша въ Габрово, а самъ той бѣ изпратенъ за съденье въ Търново още на 10 — 11 Май.

Послѣ много разпитвания на попа отъ Комисията по работитѣ на вдигнатия отъ него бунтъ и по въстанието въобще, послѣ единъ 45-дневенъ арестъ, дойде редътъ да се распита и Габровския колибаринъ Иванъ Султана. Помѣнжтия селянинъ бѣше търговецъ, ходяше съ двата си коня да купува, продава и разнася разни стоки, чрезъ което си изкарваше хлѣба; той обичаше и да посрѫбва доволно, нъ по въстаническитѣ работи бѣше непричастенъ. Разгнѣвенъ отъ безпричинното си арестувание, той разказа и разкри подробно предъ Комисията всичката тѣжка виновность на Попъ Георги, като биде поставенъ на очна ставка съ него.

Иванъ Султана каза, че попъ Георги, като се въ

ръжилъ добрѣ и се стѣгналъ хубаво, наложилъ единъ страшенъ комитетски калпакъ, съ желта тенекия на челото, която свѣтяла като слънце, разигралъ се на горѣ на долу, събралъ въоръжена четѫ и тръгналъ изъ кѫща въ кѫща по махалитѣ и селата да вдига силомъ хората на бунтъ, да събира хлѣбъ и др. провизии. Дошелъ и предъ неговата кѫща и хваналъ да вика: „Иване, гдѣ си“; нъ, понеже никой не се обадилъ, попа влѣгѫлъ въ кѫщи и хваналъ да удря силно съ ръкѫтѫ си стобора на сълбата и да вика пакъ: „Иване, гдѣ си, ела тука“. А пъкъ Иванъ Султана, като видѣлъ отъ далечь, че работата е страшна и не мирише на хубаво, уплашилъ се и се скрилъ въ единъ ѫгълъ на градината, отъ гдѣто и заничалъ да види, какво ще стане. Обадила се жена му, Ива́ница, и казала: „Нема го тука, дѣдо Попе“.

— „Ба, тука е, да излѣзе, защото азъ ще го намѣрѭ“, рекълъ Попа.

Тогава агитатора тръгналъ да тѫрси Ивана изъ кѫщи, по тавана, въ плѣвника, въ яхѫра и другадѣ; и най послѣ, като не го намѣрилъ, влѣзѫлъ въ обора, отвѫрзалъ двата му коня, натоварилъ ги съ хлѣбъ, сланина, барутъ и пр. и отишелъ да вдига и други хора и да ги води на бой.

Въ врѣме на сраженията, коня на Ив. Султана се ранилъ и билъ хванатъ отъ турцитѣ, вслѣдствие на което той бѣше докаранъ въ Търново и запрѣнъ безъ никаквѫ винѫ.

Послѣ горния расказъ на Ивана Султана предъ Комисията и въ присѫтствието на Попа, тоя послѣдния се лаши извънрѣдно много, разтрепера се като листъ и е да плаче, макаръ и да немаше сила за това бѣдния.

Слѣдъ малко Попъ Георги самъ си призна виновтьтѫ напълно, като каза, обаче, че е станалъ бунтовъ не по своя собственна воля, а по уговора на нѣкой одоръ отъ Ловечь, или отъ Плѣвенъ, — бунотвникъ,

който билъ избѣгалъ отъ Дрѣновския Мънастирь, а послѣ билъ дошелъ въ селото имъ и го накаралъ да вдига хората на бунтъ.

Подирь туй разкритие и признаванье на виновностьтѫ на обвиняемия, ние влѣзохме въ разискване и състѣзание съ коллегитѣ си турци.

При всичко че бѣше вече напълно доказано, какво Попъ Георги самоволно е станалъ двигатель и подстрѣкатель на въстанието, при всичко че той ревностно е развивалъ най голѣма дѣятелность за повдигание населението на бунтъ и при всичко че, споредъ закона, наказанието му бѣ смърть; нъ азъ имахъ смѣлость-тѫ и постоянствувахъ да го защищавамъ, като възразявахъ, че той насила е билъ принуденъ отъ бунтовницитѣ да вдигне народа на въстание, защото е попъ и думата му се слуша. Ако самоволно и на своя глава той би билъ бунтовникъ, продължихъ азъ, той щѣше да въстане по рано, когато избухна въстанието въ Дрѣновския Мънастирь, и щѣше да дѣйствува едноврѣменно.

— Какъ ще бѫде това, сърдито ми възрази Хаджи Ферхадъ ефенди. Ами какво ще кажешъ за комитетския му калпакъ съ бунтовния знакъ?

— Силомъ му го наложили комититѣ, Ефендимъ, казахъ азъ; и ти да бѣше тамъ, добавихъ, и на тебѣ щѣхѫ да го наложѭтъ; какво ще направишъ. На принуждението кой може да се противи. Зорá не даянѫръ.

Ферхадъ ми възрази още по сърдито и ми рѣче: „убѣденъ си ти напълно, че Попа е бунтовникъ, и въ сърдцето си го знаешъ това; нъ нарочно не щешъ да го признаешъ. Главата ма заболѣ да слушамъ твоитѣ празни думи.

Слѣдъ много още подобни спорове и състязания помѣжду ни, най сетнѣ въпроса се изчерпа и Прѣдсѣдателя го предложи на вотирание въ тѫзи форма:

„Желтешкия Попъ Георги самопроизволно ли е ста

налъ главатарь и подстрѣкатель на бунта или принудително?"

Питанието се почна най първомъ отъ турцитѣ. Всичкитѣ наши седмина коллеги турци по редътъ си единъ по единъ отговорихѫ: кенди гюнюлъ ризасѫ иленъ (самопроизволно). Слѣдъ тѣхъ почнахѫ да питатъ и насъ, Българитѣ. Първия на реда стояхъ азъ и отговорихъ: межбуранъ (принудително); подирь менѣ поддържахѫ сѫщото и другаритѣ ми българи, въ това число и Симеонъ Халачина, който като не можá на турски да сполучи думата „принудително" каза: поддържамъ мнѣнието на Юрданъ Ефенди.

По тоя начинъ гласоветѣ мѣжду членоветѣ турци и членоветѣ българи се раздѣлихѫ по на половина: оставаше да се чуе само мнѣнието на Прѣдсѣдателя, който имаше два гласа.

Обаче той не исказа никакво мнѣние, остави въпроса висящъ и не го рѣши чакъ до заминуванието си отъ Търново, така щото, презъ всичкото това врѣме, отъ 15—20 дена, не бѣше извѣстно, Желтешкия Попъ на земята ли се намираше, или на небето.

Не ще бѫде излишно, мислѭ, да се повърна тукъ малко назадь и да опиша и други нѣкои събития, относящи се все къмъ това дѣло.

Азъ казахъ вече, че при многото распитвания, на които се подлагаше Попъ Георги, той твърдѣ малко говореше, а повечето плачеше, така щото неговото умилно и постоянно плакание възбуждаше съжаление у човѣка.

Единъ пѫть Попа стоеше правъ вънъ на корридора прѣдъ вратата на Комисията, окрѫженъ отъ стража, и си чакаше рѣдътъ за разпитвание. Той бѣше пожьлтялъ, трепереше, като листъ и се улюляваше на краката си. Въ това врѣме азъ минахъ по край него за да влѣзѫ въ Комисията и той ми се оплака, че отъ 3 дни билъ боленъ отъ стомахъ, че лѣкарство не му давали, нито докторъ сѫ ви-

кали да го види, нито пъкъ даже храна му давали, и че ще да го уморятъ отъ гладь и болесть.

Влѣзохъ въ Комисията и веднага, въ присжтствието на всички членове, доложихъ на Предсѣдателя за състоянието на злочестия попъ.

Началника на Търновската полиция, проклѣтия Бинъ-Башия Тефикъ-Бей, подъ вѣдомството на когото се намирахж запрѣнитѣ, изведнжждъ скочи отъ мѣстото си, като боднатъ отъ нѣщо, и почна съ единъ твърдѣ сърдитъ и неприличенъ тонъ да са кара съ менѣ и силно да вика: „Все ти ли се намѣри тука да се оплаквашъ за състоянието на арестантитѣ; тука има Бей, има и Паша — нека тѣ ми направятъ белѣжка. Азъ не сьмъ подвѣдомственъ на тебѣ да ми напомняшъ длъжноститѣ и да ме питашъ дали храня арестантитѣ или не . . . . . Кáкъ не сьмъ ги хранилъ, продължи той; тука българитѣ имъ носятъ голѣми хлѣбове, дори и дамгосани съ народната дамга, за да имъ дава сила на тия комити. Какво искате още да кажете?“

Азъ му възразихъ, че не трѣбва да ми се сърди така, защото азъ не го докачамъ въ нищо, а просто испълнявамъ една длъжность на человѣкъ, като заявявамъ на г-на Прѣдсѣдателя болѣзненото състояние на Желтешкия Попъ и като искамъ да се земжтъ потрѣбнитѣ мѣрки за оздравлението му. Ако не му сж дали храна, забелѣжихъ азъ, то сигурно е станало безъ да знаете Вий. А колкото за голѣмитѣ хлѣбове, донесени въ затвора отъ българитѣ, за които хлѣбове казвате, че биле дамгосани съ „миллетъ-дамгасж“, бждете увѣрени, че у насъ народна дамга нема и че това сж хлѣбове, донесени на запрѣнитѣ за „Богъ да прости“, понеже днесъ е задушница; писаната же дамга надъ хлѣбоветѣ не е нищо друго, освѣнъ името на Иисуса Христа.

Подирь тия мой обяснения, Прѣдсѣдателя се разгнѣви силно противъ Тевфикъ Бея и го обруга по един

твърдѣ грубъ начинъ. „Това е безбожно и безчеловѣченъ — каза той — да се отнасяте така съ арестантитѣ; сега е втори пжть, какъ се случаватъ подобни оплаквания. Вий сте гонитель на християнитѣ и сте недостоенъ да бждете членъ въ една Комисия, която прѣди всичко трѣба да се води отъ чувства на справедливость. За туй, на вънъ отъ тука!"

Тевфикъ Бей по тоя начинъ биде испжденъ отъ Комисията и замѣстенъ съ Рушидъ-Бея, единъ старецъ доволно добъръ и благороденъ.

Послѣ това произшествие, азъ се уплашихъ, да не би да ме пребие нѣгдѣ този проклѣтникъ, Тевфикъ Бей, който бѣше най голѣмия тиранинъ и кръвникъ отъ всички други турци въ Търново и бѣше направилъ най много свиренства и убийства по Габрово, Янтра Махала и пр. Нѣкои мои близки приятели дори и ме съвѣтвахж да не излазямъ нощемъ отъ кжщи на вънъ, да не би да му попадна нѣкакъ въ ржката.

Къмъ края на мѣсецъ Юний, както е вече познато, хванахж и Тодора отъ Ловечь, виновность-та на когото предъ Комисията отдавна бѣше извѣстна. Тодора поставихж на очна ставка съ Попа и макаръ и да се доказа, че този е именно търсения въстанникъ Кирковъ и че Попа му е другаря, турцитѣ, Тодора обѣсихж, а пъкъ дѣлото на Попа оставиха сѐ още висяще.

Веднаждъ малкия синъ на Али Шефикъ Бея, момче на 19 — 20 години, дойде при менѣ, нажалено отъ състрадание къмъ Желтешкия Попъ, и ми каза: „Моля Ви, постарайте са, дано се пустне Желтешкия Попъ, че много плачи горкия".

Азъ му казахъ: „Ний българитѣ сме дали вече отдавна подобно мнѣние въ Комисията; но, понеже турцитѣ дадоха обратното, въпроса зависи само отъ вашия баща, Бей Ефенди. Ето защо помолете него, и той, надѣя се, ще пустне!"

По тоя начинъ Попъ Георги биде още много врѣме испитванъ и сѫденъ, гласоветѣ мѣжду членоветѣ турци и българи се раздѣляхѫ, нъ окончателна присѫда не се издаде, тъй като за него не се исказа болшинството, виновенъ ли е или не. Прѣдсѣдателя не си исказа мнѣнието, защото знаеше, че дѣйствително Попа е виновенъ, но не искаше, вѣроятно, да го погуби.

На тръгванието си отъ Търново, обаче, той направи единъ актъ на великодушие, като помоли членоветѣ на Комисията, да не тѫрсѭтъ Желтешкия Попъ виновенъ ли е, или не, нъ да харижѭтъ нему живота му, защото ще тръгва, та да му бѫде щастливъ и отворенъ пѫтя. Той прибави още да простимъ виновния, защото възможно е, като хора, да сме съгрѣшили нѣщо, та и Господь насъ да прости.

Желтешкия Попъ Георги, прочее, биде съвършенно освободенъ и пустнатъ отъ затвора. Сѫщата есень прѣзъ 1876 година ний се видѣхме съ него въ Габрово. Той не смѣяше да си отиде на селото, защото съселянитѣ му бѣхѫ злѣ настроени противъ него, за гдѣто ги бѣше вдигалъ на бунтъ прѣзъ лѣтото и бѣше станалъ причина да прѣтърпѭтъ толкова много пакости и вреди отъ турцитѣ. Попа се чудеше и маяше какъ, при таквизи явно доказани прѣстѫпления, е било възможно да остане той живъ на този свѣтъ.

Савва Милковъ Сяровъ отъ Бебрево.

Савва М. Сяровъ, въ врѣме на въстанието прѣзъ 1876 год., бѣше бакалинъ въ с. Кипилово (Еленска околия, подъ Сливненския Балканъ). Той бѣ носилъ хлѣбъ и други провизии на бунтовницитѣ отъ Сливненската чета

на Стоилъ Войвода и нѣколко дни бѣ ходилъ съ тѣхъ заедно по балкана.

За Петровъ-день азъ бѣхъ взелъ отпускъ за 3 дена, и Сяровъ въ моето отсѫтствие е билъ осѫденъ отъ Комисията, като спомагатель и доставчикъ на бунтовницитѣ, на 3 годишенъ затворъ въ окови.

Слѣдъ заврьщанието ми въ Търново, шуря му, Иванъ М. Молловъ отъ Бебрево, бѣше направилъ едно прошение, съ което искаше да оправдае зетя си и да проси милость отъ Комисията за него, като сѫщеврѣменно бѣше довелъ съ себѣ си и пѫдарина-турчинъ отъ с. Кипилово, който щѣше да засвидѣтелствува, че бунтовницитѣ силомъ взели хлѣбъ отъ Сярова.

Азъ доложихъ за това на Председателя, нъ той отблъсвá предложението ми на два пѫти, като казваше: „Сяровъ е осѫденъ вече и присѫдата му е влѣгла въ законна сила“. Най сетнѣ азъ настояхъ предъ него и третий пѫть, помолихъ го да ме послуша и му казахъ: „Въ този случай турчинъ ще свидѣтелствува въ полза на българинъ обвиняемъ въ политическо престѫпление; помислете, рѣкохъ, възможно ли би било подобно нѣщо, ако това свидѣтелствувание не би било вѣрно. Ако щете, попитайте пѫдаря, той е тука, и освенъ това Султана прощава на престѫпници, като Сяровъ“.

Предсѣдателя тогава се съгласи на молбата ми и, безъ да попита даже свидѣтеля турчинъ, пустна на свобода поменатия Савва М. Сяровъ, който днесъ е горски стражаръ въ Еленската околия.

Савва Пеневъ, Никола Обрътеновъ и още двама тъхни другари отъ Ботевата чета.

Прѣминуванието на Ботевата чета отъ Влашко въ България съ парахода „Радецки“ се извърши кѫсно и несвоевремѣнно — едвамъ на 18 Май 1876 година. Тогава голѣмото или всеобщото въстание, което се готвяше да избухне въ цѣла България, бѣше вече окончателно разбито и отдавна потѫпкано и отъ двѣтѣ страни на Балкана. Повечето бунтозници бѣхѫ вече уловени и турнати въ затворитѣ, селата имъ бѣхѫ изгорени и ограбени, мнозина отъ тѣхъ слѣдъ распитвание се пущахѫ подъ порѫчителство, а по главнитѣ сѫ сѫдяхѫ и наказвахѫ. Оставахѫ само нѣколцина скитници да се криѭтъ по горитѣ и по таванитѣ, за които турското правителство си мисляше, че сѫ загинѫли въ сраженията. Поради това турцитѣ не се безпокояхѫ никакъ отъ нѣкаква опасность, защото бѣхѫ сигурни отъ побѣдитѣ си.

Именно по тая причина нахлуванието на Ботевата чета отсамъ Дунава не произведе голѣмо смущение въ официялнитѣ крѫгове въ Търново. Макаръ че слухове се пустнаха въ конака, какво десеть хиляди комити минали съ три парахода на отсамния брѣгъ, при Рахово, турцитѣ сѐ пакъ отговаряхѫ индиферентно: — „Ако щѫтъ и 100 хиляди души да дойдѫтъ, конака (квартирата) имъ е готовъ; да заповѣдатъ“. Властитѣ си приказвахѫ за това важно събитие съ най голѣмо хладнокръвие и безъ да се безпокоѭтъ ни най малко, когато пъкъ въ началото на въстанието, прѣзъ Априлий, тѣ бѣхѫ обзети отъ панически страхъ.

Слѣдъ разбиваньето на Ботевата чета на Вислецъ, въ която и самъ войводата падна убитъ, останалитѣ му другари, както е познато, се прѫснаха по горитѣ да тѫрсѭтъ спасение, кой на кѫдѣто види.

Савва Пеневъ отъ Търново, Никола Обрѣтеновъ отъ Руссе и още нѣколко души тѣхни другари сж се скитали по тоя начинъ нѣколко врѣме изъ Троянския Балканъ. Единъ день тѣ биле заведени да се нахранятъ въ единъ ханъ отъ нѣкой си българинъ отъ Троянскитѣ колиби, който се въсползувалъ отъ случая, извѣстилъ на Троянския мюдюринъ и му ги предалъ. Мюдюрина взелъ жандарми и потеря и заобиколилъ хана, нъ въстанницитѣ сж се затворили вжтрѣ и се възпротивили съ оржжие въ ржкж. Отворила се стрѣлба и отъ двѣтѣ страни, въ врѣме на която въстанницитѣ се сражавали юнашки и даже ранили нѣкого отъ потерата. Най сетнѣ турцитѣ успѣли да запалжтъ хана, и когато послѣдния пламналъ хубаво и огъньтъ застрашавалъ да падне върху бунтовницитѣ и да ги изгори, тѣ сж рѣшили да избѣгатъ на вънъ. Въ врѣме на бѣгството имъ нѣкои сж биле убити отъ потерата, а Савва Пеневъ, Никола Обрѣтеновъ и още двама тѣхни другари, на които имената не помнж сега, биле хванати живи и, презъ Ловечь и Севлиево, тѣхъ ги докарахж въ Търново за сжденье предъ Комисията.

Виновностьта на тия възстанници бѣше напълно извѣстна и доказана и тѣ сами си ж признавахж. Тѣ бѣхж вземали участие въ сраженията на Вислецъ и другадѣ, и при оловяньето си се бѣха въспротивили съ оржжие и ранили едного отъ потерата; установи се още, че тѣ биле минали отъ Влашко съ цѣль да вдигатъ българитѣ на въстание. И прѣдъ видъ на тия тѣжки обвинения, турцитѣ отъ Комисията, заедно съ Председателя, настоятелно постановихж и рѣшихж тѣхната смъртна присжда.

Савва Пеневъ за свое оправдание казваше, че билъ слуга, че господаря му го повикалъ да отидатъ ужъ за свинье въ Сърбия и че, чакъ като се качили на парахода, той видѣлъ, че работата била не за свинье а за бунтъ, нъ немало що да се прави; сиромаха не го оставили свободенъ,

взели го съ себѣ си и той тръгналъ по заповѣдь — безъ да ще.

Обрѣтеновъ се оправдаваше, че билъ кахведжия и послѣ слуга, че и него тъй сжщо го повикалъ господаря му да тржгнжтъ съ парахода за нѣкадѣ си, ужь по работа и че, слѣдъ като се качилъ на парахода, узналъ каква е работата, нъ немало що да стори; взели го и него въ четжтж.

Турцитѣ никакъ не обрьщахж внимание на тия оправдания. Всичкитѣ съгласно съ Предсѣдателя заедно казахж: „Тѣзи бунтовници нарочно сж минали отъ Влашко съ цѣль да вдигнжтъ българитѣ на въстание, слѣдователно тѣ сж двигатели и подстрѣкатели, и спорѣдъ закона трѣбва да се накажжтъ съ смьрть“.

Нѣкой си Хаджи Мехмеда Караманлията, единъ отъ Търновскитѣ първенци, у когото Саввата много врѣме билъ стоялъ бакалинъ, искаше да облекчи неговото наказание и идва да се моли за него на Предсѣдателя, нъ молбата му не помогна нищо.

Тогава азъ понапънахъ силитѣ си и се постарахъ да защитж обвиняемитѣ, като казахъ на Али-Шефикъ-Бея: „Виждате рѣкохъ, че тѣ сж слуги, че господаритѣ имъ ги взели и имъ заповѣдали да тръгнжтъ съ парахода и че най-послѣ четата ги принудила да вжрвжтъ заедно на бунтъ. За това, добавихъ, тѣ не могжтъ да бждутъ двигатели или подстрѣкатели. Ботевъ е билъ главатарьтъ на четжтж; той е билъ двигателя и команданта на възстанието и той знае съ каква цѣль е миналъ на отсамния брѣгъ“.

Нъ турцитѣ не искахж нищо да слушжтъ и въ добавъкъ още ми възразихж, че Саввата билъ голѣмъ немирникъ и чапкжнинъ още отъ по напрѣдь и че много хора билъ смазалъ и съсипалъ съ бой. По тоя начинъ тѣ до край си останахж непоколебими и съгласно рѣшихж и подписахж смъртното имъ наказание, като направихж нужд-

нитѣ разпореждания, за да се испълни то по скоро. Саввата се бѣше дори и простилъ съ сестритѣ си; плачове и ридания се чувахѫ и той си очакваше вече часа за обѣсванието.

Засѣданието на Комисията още траяше, когато дойде редътъ да подпишемъ присѫдата и ний, Българитѣ. Редътъ бѣше най напрѣдь мой, нъ азъ, намѣсто да подпиша, оставихъ на страна присѫдата и бутнахъ по колѣното коллега си Илия Попова, който стоеше до менѣ, като му казахъ: „Стани да идимъ да ядемъ, стана врѣме за обѣдъ, гладно ми е“. Тогава станахме и двама да си отидемъ, а малко подирь насъ станахѫ и другитѣ ни коллеги-българи. Цѣльта ми бѣше, да се вдигни засѣданието на Комисията безъ да се подпиши отъ всичкитѣ членове смъртната присѫда и, като остани Председателя нѣкога самъ, да тѫрсѭ случай да го молѭ за помилувание, а съвсѣмъ не за ѣденье, за което въ него врѣме азъ немахъ никакъвъ апетитъ. Турцитѣ по тоя случай ни изгледахѫ май подозрително, и ни казахѫ: „подпишете присѫдтѫ и Вий джанѫмъ, па тогава ще си отидимъ да ядемъ всинца, защото и ний сме гладни“.

Азъ имъ повторихъ: „ний ще идимъ да ядемъ и ще си помислимъ малко; сега нема да подпишемъ“.

Тогава тѣ се разгнѣвихѫ силно отъ нашето упорство и ни се заканиха: „Вий не щете да се съгласите съ насъ за обѣсванието на тѣзи двама бунтовници и на тѣхнитѣ двама другари, нъ бѫдете извѣстни, казаха тѣ, че ний, като повѣсимъ тѣхъ, ще обѣсимъ и други още 8 души комити“ *).

Азъ имъ отговорихъ: „почакайте малко, рѣкохъ, туй

---

*) Подъ думитѣ: „други 8 души комити“ се разбираха: Хр. Топузановъ, Димитръ Денчовъ, Н. Сарановъ, Желтешкия попъ Георги, Георги Калчовъ отъ Трѣвна, Игумена отъ Троянския мънастирь Хаджи Макарий и др., които стояхѫ въ затвора и не бѣхѫ още окончателно присѫдени.

е „джанъ пазаръ“. Съ това искахъ да имъ кажа, ние не пазаримъ добитъкъ, а човѣшки души; та трѣбва поне да си помислимъ малко.

Подъ тоя прѣдлогъ, ний станахме и напустнахме засѣданието въпрѣки приетия редъ, т. е. безъ да подпишемъ присѫдѫтѫ; и, благодарение на това, се избави живота на четирмата въстанници, които презъ него день трѣбваше, да бѫдѫтъ екзекутирани безъ друго, защото ето какво стана послѣ: Вслѣдствие нашето отказвание, дѣлото се отложи за на утрѣто, нъ презъ нощь-та Русчукския Комисаринъ поискалъ телеграфически тия бунтовници да се пратѭтъ въ Руссе, за да бѫдѫтъ сѫдени тамъ заедно съ хванатитѣ имъ другари отъ Ботевата чета. На другия день сутриньта, като отидохъ при Али-Шефикъ-Бея да го моля, намѣрихъ го, че той са бѣше развеселилъ крайно. „Слава Богу, — ми каза той — отървахме се отъ тая бела; днесъ ще пратимъ възстаницитѣ на Русчукъ да ги сѫдѭтъ тамъ, че какво щѫтъ да ги правятъ“.

Прѣдъ Руссенската комисия за защитникъ на въстанницитѣ ex oficio е билъ назначенъ г. Илия Цановъ отъ Видинъ*). Съ голѣми усилия той едвамъ успѣлъ да отжр-

*) Илия Цановъ е защищавалъ доблестно Българ. въстанници въ Руссе, заради което тогава всичкитѣ консули коллегиялно му сѫ направили визита да му благодарѭтъ. А пъкъ руссенскитѣ турци за сѫщата причина бѣха се оплакали съ прошение до Митхадъ паша, като бѣха казали, че той явно защищавалъ и отървалъ виновнитѣ комити. Митхадъ Паша, обаче, не обърналъ голѣмо внимание на прошението имъ и го оставилъ безъ послѣдствие, като рекълъ: „Какво ищѫтъ санкимъ русчуклиитѣ, по добрѣ ли е да доде московеца да отървава възстаницитѣ?“

Относително това прошение на русенскитѣ турци сьмъ слушалъ отъ покойния Хаджи Иванча Пенчовичь, който въ тия врѣмена бѣше членъ въ турския Държавенъ Съвѣтъ. Той сѫщо ми е расказвалъ, че до като премине гнѣва на турцитѣ, Илия Цановъ е билъ принуденъ да стой въ кѫщата си 20 дена и да се преструва на боленъ. Една сутринь рано, обаче, той се качилъ на парахода отъ Руссе и си заминалъ за Видинъ.

ве 4-та обвиняеми отъ смьрть, като се добилъ да ги осждятъ на вѣчни окови въ крѣпость. Слѣдъ русско-турската война тия възстанници бидохж амнистирани и се завьрнахж въ България.

Савва Пеневъ сега е въ Свищовъ търговецъ, Никола Обрѣтеновъ, бившій русенски окржженъ управителъ, сега живѣе въ Руссе, а другитѣ имъ двама другари гдѣ сж, не зная.

Тржгването на Али Шефикъ Бея отъ Търново. Прощавание на останалитѣ не сждени бунтовници. Атанасъ П. Хаджи Ивановъ отъ Г. Орѣховица.

Сутрѣньта на 6-й Юлий 1876 година, Извънредната Комисия за сждение Българскитѣ въстанници държа послѣдньето си засѣдание, понеже работата ѝ се бѣ превършила вече. Прѣзъ него день Комисията трѣбаше да се закрие и послѣ обѣдъ Али Шефикъ Бей, заедно съ синоветѣ си и съ главния слѣдователь на Високата Порта, Бехчетъ Ефенди, трѣбаше да тржгне презъ Габрово за Пловдивъ, за да помогне на тамошния комисаринъ, понеже тамъ бѣха останали още много запрѣни бунтовници, на които дѣлата не бѣха още разгледани.

На тржгването си, Али Шефикъ Бей се разпореди да стане единъ повьрхностевъ докладъ предъ Комисията, за виновностьта на останалитѣ още въ Търновския затворъ 15 — 20 души бунтовници, мѣжду които бѣхж: Желтешкия Попъ Георги Антиповъ, Игумена отъ Троянския Мънастирь Хаджи Макарий, Атанасъ П. Хаджи Ивановъ отъ Г. Орѣховица и др.

Съ едно искренно благоразположение къмъ обвиняемитѣ той попита: Еди кой си е направилъ еди какво прѣстѫпление, какво ще кажите?

— Да се пустне, отговаряхме ний, Българитѣ. Така сѫщо отговорихме ний за 2-й, 3-й, 4-й и пр. възстанници, като помолихме Председателя да ги прости и да ги пустне отъ затвора.

Изъ мѣжду тѣхъ имаше нѣкои обвиняеми въ доста тѣжки прѣстѫпления, и зарадъ тѣхъ Председателя понастоя да се накажатъ, макаръ и по легко, та да не бѫдемъ непослѣдователни и несправедливи.

Ний Българитѣ при всичко това пакъ настояхме да се пустнатъ отъ затвора възстанницитѣ. Коллегитѣ ни турци, като видѣхѫ, че и тъй се простиха и ще се простатъ много виновни хора, най сетнѣ се съгласихѫ да се освободатъ всичкитѣ.

Останахѫ не пустнати въ начало само Желтешкия Попъ Георги и Атанасъ П. Хаджи Ивановъ.

За Желтешкия Попъ Георги, впрочемъ, — спорѣдъ както вече спомѣнахъ по-горѣ — Председателя самъ направи прѣдложение на Комисията, като каза: „Тогава попа го харижете на менѣ; днесъ имамъ пѫтувание, та да ми бѫде пѫтя отворенъ и щастливъ“. По тоя начинъ биде освободенъ и Попъ Георги.

Остана, прочее, само Атанасъ П. Хаджи Ивановъ отъ Г. Орѣховица.

Читателитѣ помнятъ, че противъ послѣдния и Джоржа Момчова имаше махзарь отъ Търновскитѣ турци, съ който се искаше обѣсванието на тия двама главни комити. По тая причина, мисля, Али Шефикъ Бей не искаше да разгледва дѣлото на Атанаса; той не искаше да повдига злѫчката на Търновскитѣ Аги противъ себѣ си, понеже тѣ и безъ това бѣхѫ твърдѣ злѣ настроени противъ него.

Когато Али Шефикъ Бей се готвяше за пѫть и най-

тонитѣ му бѣхѫ впрѣгнати вече, като го чакахѫ прѣдъ полицията, азъ му казахъ: „Вий тржгвате, Бей Ефенди, нъ какво сгава съ дѣлото на Атанаса Брадата; ще го оставите ли така въ затвора; нали трѣбва да го пустнете и него“.

Той ми отговори:

„Него ще оставя на Окржжния сждъ да го гледа; азъ вече заминувамъ и немамъ врѣме“.

Тогава азъ му паднахъ на молба и му казахъ:

„Аманъ, Ефендимъ, не го оставяйте въ затвора, разгледайте и неговото дѣло; Вий сте нарочно пратени отъ Султана да сждите политическитѣ престжпници, а този челѣкъ е запрѣнъ по политическа вина; това, мисля, е Ваша специялна длъжность, и вѣрвамъ, че Вий ще разгледате и това дѣло“.

Тогава той се съгласи да разгледа дѣлото и поиска да му донесжтъ обвинителния актъ и другитѣ книжа по дѣлото на Ат. Брадата.

Донесохж му обвинителния актъ. Той бѣше написанъ на дълго и на широко, така щото обемаше деветь голѣми листове, прочитанието на които трая около единъ часъ врѣме.

Слѣдствието бѣ имало за цѣль по всѣки начинъ да обвини Атанаса за главатарь и подстрѣкатель на въстанието, та да може да се погуби и той, за това въ него се навеждахж всевъзможни мними прѣдполагаеми мотиви и обвинения. Казваше се, напр. че главното сѣдалище на комитета било въ Г. Орѣховица, че това нѣщо било станало съ Атанасово знание и одобрение, че сестра му криила въ кжщата си бунтовницитѣ, че Г. Орѣховчанитѣ по негово агитиране се повдигнали на демонстративенъ митингъ, отъ който се изплашили и похабили много кадкни и т. н. и т. н.

Слѣдъ прочитанието на обвинителния актъ, Али Шефикъ Бей повика кадията въ Комисията и го попита:

— Кадж Ефенди, този актъ, въ тая си редакция, миналъ ли е прѣзъ вашитѣ очи?

— Да, отговори малко стѣснено Кадията; прегледахъ го.

— Тукъ на десетъ мѣста е казано, че „не оставало никакво сжмнѣние, какво този челѣкъ (обвиняемия) е главатарь на въстанието“. Мѣжду тѣмъ, никакви сжществении доказателства не сж прѣдставепии за това.

Кадията мълчеше.

— Това е срамота за Васъ, продължи Али Шефикъ Бей, да съчинявате такива силни обвинения противъ единъ челѣкъ, безъ да имате никакви сжществении доказателства; това показва, че Вий въ случая не сте са водили отъ справедливость, а отъ ненависть и гонение противъ християнитѣ. Подобно нѣщо е срамотно и недопустимо за едно правителство.

Кадията се сконфузи страшно, прижелтѣ отъ срамъ и отъ ядъ и не можа да отговори нищо.

Тогава Али Шефикъ Бей взе перото и тури върху обвинителния актъ на Атанаса П. Хаджи Иванова слѣдующата резолюция: „Тъй като азъ не намирамъ никаква политическа виновность у тогова челѣка, смѣтамъ, че нема и за какво да го сждѭ“.

Слѣдъ това, Бея сѣдна на пайтона си и замина за Пловдивъ, като внезапно си промѣни пжтя презъ Елена — Нова Загора, намѣсто презъ Габрово, както ужь бѣше предначерталъ.

Отъ свѣденията, които научихъ отъ послѣ, слѣдъ пристиганието на Али Шефикъ Бея въ Пловдивъ, наказанията на останалитѣ несждени до неговото пристигание тамошни бунтовници сж били смегчени и смъртнитѣ наказания сж станали по рѣдки, така щото и въ Пловдивъ са е почувствувало влиянието на неговото добро и справедливо сърдце.

На тжгванието му отъ Търново, ний Българитѣ по-

искахме да му дадемъ благодарителенъ адресъ, нъ турцитѣ не искахѫ да чуятъ за това, а камо ли да напишѫтъ адресса. Тѣ имахѫ голѣма умраза противъ Бея, защото ужь гледалъ хатѫръ на комититѣ и не ги наказвалъ. Говоряхѫ даже, че той задигналъ сандѫци съ злато — рушфетъ отъ комититѣ.

При заминуванието на Прѣдсѣдателя отъ Търново, отъ турцитѣ излѣзе да го испроводи само Мютесарифъ-Паша, а отъ Българитѣ 7—8 души. Азъ го придружихъ до Елена и го испратихъ отъ тамъ за Нова-Загора.

Въ момента на заминуванието си, Али Шефикъ Бей освободи отъ затвора Атанаса Брадата, нъ Търновскитѣ ефендета не го пустнахѫ отведнѫждъ, а го испратихѫ въ Руссе подъ полицейски надзоръ, гдѣто той се бави доволно дълго врѣме и гдѣто, за да се освободи съвършенно, нѣкои отъ тамошнитѣ българи-чиновници му били искали рушфетъ.

Тия свѣдения (за рушфетя въ Руссе) съмъ слушалъ отъ самия Бай Атанаса*).

По тоя начинъ Извънредната Комисия, която се състави на 9 Май, слѣдъ като разгледа дѣлата на бунтовницитѣ и разчисти Търновския затворъ, се закри окончателно на 6-й Юлий 1876 год.

Край.

---

*) Бай Атанасъ до скоро бѣше Предсѣдатель на Окрѫжната Постоянна Комисия въ Търново, а сега живѣе въ родния си градъ, Г. Орѣховица.

СЪДЬРЖАНИЕ:

Поради едно несъглѣждание при корекцията на настоящия трудъ на стр. стр. 39 и 139 се е вмъкнала една грѣшка, която автора счита за потрѣбно да поправи тукъ.

На първата отъ тия двѣ страници е казано, че Христо Кръстевъ отъ с. Кръвеникъ е падналъ убитъ въ сражението съ турцитѣ на Кръвенишкия балканъ прѣди да се съедини съ Ц. Дюстабанова. Това не е вѣрно. Христо Кръстевъ не е билъ убитъ. Напротивъ, слѣдъ убийството на Филя Войвода (стр. 140) той е прѣдводителствувалъ своята и Филйовата чети, — дѣйствувалъ е заедно съ Дюстабанова, и слѣдъ разбиванието на възстанието е билъ уловенъ и осѫденъ отъ търновската специална Коммиссия, която, по енергичното настояване на члѣноветѣ — българи, го осѫди на 15-годишенъ затворъ въ крѣпость. Ето защо Христо Кръстевъ трѣбва да фигурира въ числото на осѫденитѣ и завърналитѣ се послѣ освободителната война възстанници, изброени въ подлистника на стр. 139.